

Türk Dil Kurumu Yayınları

TÜRK DÜNYASI

Dil ve Edebiyat Dergisi

Sayı 59 / Bahar 2025

Ankara, 2025

Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi

Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi (ISSN: 1301-0077 / e-ISSN: 2651-5091), Türkiye Cumhuriyeti'nin Kurucusu Mustafa Kemal Atatürk'ün talimatlarıyla kurulan Türk Dil Kurumunun hakemli dergisidir. Türk Dil Kurumu, 12 Temmuz 1932'de *Türk Dili Tetkik Cemiyeti* adıyla kurulmuştur. Türk Dili Tetkik Cemiyetinin amacı "Türk dilinin öz güzelliğini ve zenginliğini meydana çıkarmak, onu yeryüzü dilleri arasında değerine yaraşır yüksekliğe erdirmek" olarak tespit edilmiştir. 1990'dan sonra Türk dünyasında ilişkilerin artmasıyla birlikte, Türkiye ile Türk devlet ve toplulukları arasında edebiyat, dil, sanat ve tarihe yönelik çalışmalar da artmıştır. *Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi*, bu çerçevedeki çalışmaların süreli bir yayın kapsamında değerlendirilmesi amacıyla 1996 yılının Nisan ayında yayın hayatına girmiştir.

Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi, yılda iki sayı (Mart, Ekim) olmak üzere hem basılı hem de elektronik olarak yayımlanır.

Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi'nde; çağdaş Türk yazı dilleri, lehçeleri ve edebiyatlarının tarihî ve günümüzdeki özelliklerini, eserlerini, yazarlarını ve bu konular çerçevesindeki sorunlarını ele alan, Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları alanına katkı sağlayacak bilimsel makaleler yayımlanarak bu alandaki bilginin ulusal ve uluslararası düzeyde artması ve paylaşımı amaçlanmaktadır.

Dergide yayımlanmış yazılara Türk Dil Kurumu genel ağ sayfasındaki "Yayınlar/Süreli Yayınlar/Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi" bölümünden ve "TÜBİTAK/ULAKBİM/DergiPark"tan ulaşılabilir.

Dergide yayımlanan yazılar için *Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu ile Bağlı Kuruluşları Telif Hakkı, Yayın ve Satış Yönetmeliği*'ne göre yazarlara telif, hakemlere inceleme ücreti ödenmektedir.

Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi; TR Dizin, ErihPlus, MIAR, OAJI, DRJI, ROOT INDEXING, tarafından taranan uluslararası indeksli bir dergidir.

Elektronische Zeitschriftenbibliothek

Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi'nde
yayımlanan yazıların sorumluluğu,
yazarlarına aittir.

Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi

Turkish World Journal of Language and Literature

ISSN: 1301-0077 e-ISSN: 2651-5091

Sayı/Issue: 59 (Bahar-Spring 2025)

Sahibi

Owner

Türk Dil Kurumu adına

On behalf of Turkish Language Institution

Prof. Dr. Osman MERT

Yayın Yönetmeni

Editor in Chief

Doç. Dr. Veli Savaş YELOK

Sorumlu Yazı İşleri Müdürü

Managing Editor

Uzman Hikmet ERDEM

İngilizce Danışmanı

English Language Consultant

Uzman Gülzemin ÖZRENK AYDIN

Uzman Ekrem BEYAZ

Tasarım

Designed by

Esra YILMAZOĞLU

Yönetim Merkezi Managing Office

Türk Dil Kurumu Başkanlığı

Üniversiteler Mahallesi Toplum Caddesi No.: 5

06800 Çankaya/ANKARA

Telefon/Phone: +90 (0312) 457 52 00

Belgegeçer/Fax: +90 (0312) 428 52 88

Genel ağ sayfası/Web page: <http://tdk.gov.tr>

E-posta/E-mail: turkdunyasi@tdk.gov.tr

Türk Dil Kurumu Yayınları

Turkish Language Institution Publications

Baskı Bizim Repro Ofset Matbaacılık Ltd. Şti.

Zübeyde Hanım Mahallesi Sebze Bahçeleri Caddesi

No.: 99/22 06070 Altındağ/ANKARA

Basımevi Sorumlu Müdürü

Executive Manager of Publication House

Yılmaz SALMAN

Telefon/Phone: +90 (312) 341 10 20

Bahar 2025/59: **1558-2**

Ankara, Mart 2025

Bu yayının e-dergi işlemleri Mart 2025 tarihinde tamamlanmıştır.

Yayın Türü Publication Type

6 aylık süreli / Biannually

Yazı Kurulu Editorial Board Doç. Dr. Veli Savaş YELOK (Başkan) Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, Türkiye Prof. Dr. Abdurrahman ÖZKAN Necmettin Erbakan Üniversitesi, Türkiye Prof. Dr. Bahadır GÜNEŞ Karadeniz Teknik Üniversitesi, Türkiye Prof. Dr. Bahodir KARİM Alisher Navoi Taşkent Devlet Özbek Dili ve Edebiyatı Üniversitesi, Özbekistan Prof. Dr. Burul SAGINBAYEVA Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi, Kırgızistan Prof. Dr. Hisao KOMATSU Tokyo Üniversitesi, Japonya Prof. Dr. Mustafa ÖNER Ege Üniversitesi, Türkiye Prof. Dr. Nergis BİRAY Pamukkale Üniversitesi, Türkiye Prof. Dr. Nevzat ÖZKAN Erciyes Üniversitesi, Türkiye Prof. Dr. Shahid TASLEEM Jamia Millia Islamia, Hindistan Doç. Dr. Ainur AKHMETOVA Muhtar Avezov Edebiyat ve Sanat Enstitüsü, Kazakistan Doç. Dr. Galina MİSKİNE Vilnius Üniversitesi, Litvanya Doç. Dr. Nazım MURADOV Lefke Avrupa Üniversitesi, Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti Doç. Dr. Tunzala BAKHSHİYEVA Azerbaycan Milli İlimler Akademisi, Azerbaycan Dr. Öğr. Üyesi İbrahim ATABEY Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, Türkiye Yayın Danışma Kurulu Board of Editorial Advisor Prof. Dr. Ali EROL Ege Üniversitesi Türk Dünyası Araştırmaları Enstitüsü, Türkiye Prof. Dr. Bülent BAYRAM Kırklareli Üniversitesi, Türkiye Prof. Dr. Çaşteğin TURGUNBAYER Dicle Üniversitesi, Türkiye Prof. Dr. Gölşat GALİULLİNA Kazan Federal Üniversitesi, Tataristan Prof. Dr. M. Fatih KİRİŞÇİOĞLU Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, Türkiye Prof. Dr. Maktagul ORAZBEK L.N. Gumilev Avrasya Milli Üniversitesi, Kazakistan Prof. Dr. Paşacan KENJAYEVA Taşkent Devlet Doğu Araştırmaları Üniversitesi Prof. Dr. Satoru KIMURA Tokyo Üniversitesi Japonya Prof. Dr. Sema ASLAN DEMİR Hacettepe Üniversitesi, Türkiye	Prof. Dr. Tahire MEMMED Azerbaycan Milli İlimler Akademisi Nizami Gencevi Edebiyat Enstitüsü, Azerbaycan Prof. Dr. Zaynabidin ABDİRASHIDOV Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, Türkiye Doç. Dr. Dawud ORAZ SEHEDEOV Türkmenistan İlimler Akademisi Mahtumkulu Dil Edebiyat Milli Elyazmalar Enstitüsü, Türkmenistan Doç. Dr. Elisabed BZHALAVA Tiflis Üniversitesi, Gürcistan Doç. Dr. Hüseyin DURGUT Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Türkiye Doç. Dr. Sadulla MATYOQUBOV Nukus Devlet Pedagoji Enstitüsü, Karakalpakistan - Özbekistan Doç. Dr. Yavuz UYSAL Alaaddin Keykubat Üniversitesi, Türkiye Yrd. Doç. Dr. Sylwia FİLİPOWSKA Jagiellon Üniversitesi, Polonya Dr. Öğr. Üyesi Hüseyin Kahruman MUTLU Afyon Kocatepe Üniversitesi, Türkiye Alan Yönetmenleri (Editörleri) Field Editors Prof. Dr. Cemile KINACI BARAN Kuzey-Batı Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, Türkiye Prof. Dr. Fatih SAKALLI Yeni Türk Edebiyatı Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, Türkiye Prof. Dr. Osman EMİN Balkan Dilleri ve Edebiyatları Üsküp Aziz Kiri ve Metodi Üniversitesi, Kuzey Makedonya Doç. Dr. Ahmet Turan TÜRK Kuzey-Batı Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Türkiye Doç. Dr. Hatira YUSİFOVA Güney-Batı Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Hazar Üniversitesi, Azerbaycan Doç. Dr. Kaliya KULALİYEVA Kuzey-Batı Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi, Kırgız Cumhuriyeti Doç. Dr. Muhammet Emin YILDIZLI Avrasya Sosyal ve Kültür Araştırmaları İstanbul Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Türkiye Doç. Dr. Nodira EGAMQULOVA Güney-Doğu Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Tirmiz Devlet Üniversitesi, Özbekistan Doç. Dr. Sinan GÜZEL Çuvaş Dil ve Edebiyatı, Kuzey-Batı Türk Lehçeleri ve Edebiyatları İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi, Türkiye
---	---

Doç. Dr. Soner SAĞLAM Güney-Batı Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Pamukkale Üniversitesi, Türkiye Doç. Dr. Yılmaz ÖZKAYA Güney-Batı Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Ege Üniversitesi, Türkiye Dr. Öğr. Üyesi Mikail CENGİZ Kuzey-Doğu (Altay- Hakas- Tuva- Saha/Yakut) Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Türkiye Dr. Öğr. Üyesi Tahir AŞUROV Güney-Batı Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Türkmenistan İlimler Akademisi Tarih ve Arkeoloji Enstitüsü, Türkmenistan Yurt Dışı Temsilcilikler Representatives Abroad Prof. Dr. Alfiya YUSUPOVA (Tataristan) Prof. Dr. Jabbor ESHONKUL (Özbekistan) Prof. Dr. Gülbanu KOSIMOVA (Kazakistan) Prof. Dr. İsa HABİBBEYLİ (Azerbaycan) Prof. Dr. Kadıralı KONKOBAYEV (Kırgız Cumhuriyeti) Prof. Dr. Oktay AHMED (Kuzey Makedonya) Doç. Dr. Ergin JABLE (Kosova) Doç. Dr. Recepmuhammed GELDİYEYEV (Türkmenistan)	Bu Sayının Hakemleri Referees of this Issue Prof. Dr. Ahmet BURAN (Fırat Üniversitesi) Prof. Dr. Alfiya YUSUPOVA (Kazan Federal Universitesi) Prof. Dr. Bayram BAŞ (Yıldız Teknik Üniversitesi) Prof. Dr. Ekrem ARIKOĞLU (Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi) Prof. Dr. Güljanat KURMANGALIYEVA ERCİLASUN (Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi) Prof. Dr. İbrahim DİLEK (Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi) Prof. Dr. İbrahim MARAŞ (Ankara Üniversitesi) Prof. Dr. İbrahim ŞAHİN (Eskişehir Osmangazi Üniversitesi) Prof. Dr. Mehmet AÇA (Marmara Üniversitesi) Prof. Dr. Mehmet ÇEVİK (Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi) Prof. Dr. Mehmet KURUDAYIOĞLU (Hacettepe Üniversitesi) Doç. Dr. Yusuf GÜNAYDIN (Gazi Üniversitesi) Dr. Öğretim Üyesi Sinan DİNÇ (Atatürk Üniversitesi)
--	--

İÇİNDEKİLER / CONTENTS

ARAŞTIRMA MAKALELERİ / RESEARCH PAPERS

- 01-32 İbrahim DİLEK**
Folklorik Tarih ve Edebiyat İlişkisi Bağlamında Cıbaş Kainçin'in "Baaludañ Baalu (En Değerli)" Hikâyesi
Jibash Kainchin's "Baaludañ Baalu (The Most Valuable)" Story in the Context of Folkloric History and Literature Relationship
<https://doi.org/10.24155/tdk.2025.245>
- 33-52 Eda Nur ARSLAN**
Türkmen Halk Edebiyatı Türü "Läle" ile Türk Halk Edebiyatı Türü "Mâni" Üzerine Karşılaştırmalı Bir İnceleme
A Comparative Study about Turkmen Folk Literature Genre "Läle" and Turkish Folk Literature Genre "Mâni"
<https://doi.org/10.24155/tdk.2025.246>
- 53-82 Neslihan KARAGÖZ**
İbraim Paşı'nın "Şeytan Esirliğinde" Adlı Hikâyesi ve Sovyetler Birliği'nin Yeryüzünde Yarattığı Cehennem: Gulag Kampları
Ibraim Pashi's Story "Şeytan Esirliğinde" and the Hell Created by The Soviet Union on the Earth: Gulag Camps
<https://doi.org/10.24155/tdk.2025.247>
- 83-108 Derya Hamiye KHAZE SHAHGOLI**
Kazan'da Çıkarılan Süreli Yayınlardan Şark Kızı (1918)
One of the Periodicals Published in Kazan: Şark Qizi (1918)
<https://doi.org/10.24155/tdk.2025.248>
- 109-122 Sadettin ÖZÇELİK**
Topkapı Sarayı Oğuznamesi'ndeki Ürülmiş Han Kimdir?
Who is Ürülmiş Khan in the Topkapı Palace Oghuzname Copy?
<https://doi.org/10.24155/tdk.2025.249>
- 123-152 Nurullah AYKAÇ**
Ortaokul Türkçe Ders Kitaplarının Türk Dünyası ile İlgili İçeriklere Yer Verme Durumunun İncelenmesi
Review of Secondary School Turkish Textbooks in Terms of Inclusion of Content Related to the Turkic World
<https://doi.org/10.24155/tdk.2025.250>
- 153-172 Serge A. ZENKOVSKY (Çev. Ecem ARLI)**
Rusya Müslümanları Üzerine Bir Amerikan Araştırması
American Research on Russia's Moslems
<https://doi.org/10.24155/tdk.2025.251>

Saygıdeğer Okurlar,

Türk dünyasının zengin kültürel mirası; tarih boyunca sözlü ve yazılı edebiyatın birbiriyle iç içe geçtiği, folklorun modern anlatılarla buluştuğu ve ortak geçmişin izlerinin farklı coğrafyalarda yeniden şekillendiği bir hazinedir.

Dergimizin bu sayısında da Türk dünyasının edebiyat, tarih ve kültür alanındaki çeşitlilik ve derinliğini yansıtan değerli çalışmaları sizlerle buluşturuyoruz. İbrahim Dilek'in Altay edebiyatından *Cıbaş Kainçin'in Baaludañ Baalu (En Değerli)* hikâyesine uzanan folklorik yolculuğundan Eda Nur Arslan'ın Türkmenistan'ın *lâlesi*yle Anadolu'nun *mânisi* arasında kurduğu köprüye; Neslihan Karagöz'ün İbraim Paşı'nın *Şeytan Esirliğinde* hikâyesiyle Gulag kamplarının karanlık yüzüne ışık tutuşundan Derya Hamiye Khaze Shahgoli'nin Kazan'da yayımlanan *Şark Kızı* dergisinin kadın hakları mücadelesine; Sadettin Özçelik'in *Topkapı Sarayı Oğuznamesi*'ndeki Ürülmiş Han'ın izini sürüşünden Nurullah Aykaç'ın Türkçe ders kitaplarının Türk dünyası içeriklerine bakışına ve Ecem Arlı'nın Serge A. Zenkovsky'den yaptığı tercümeyle Rusya'da yaşayan Müslümanlar üzerine Amerikan araştırmalarına uzanan bu zengin yelpaze, Türk dünyasının hem ortak hem de kendine özgü yönlerini gözler önüne seriyor.

İbrahim Dilek'in *Folklorik Tarih ve Edebiyat İlişkisi Bağlamında Cıbaş Kainçin'in "Baaludañ Baalu (En Değerli)" Hikâyesi* başlıklı makalesi, Altay edebiyatının folklorik köklerini ve bu köklerin modern anlatılarla nasıl harmanlandığını gözler önüne seriyor. Makalede, Cıbaş Kainçin'in *Baaludañ Baalu* adlı hikâyesi, kesik baş motifiyle Türk folklorunun geniş coğrafyasına bağlanırken 18. yüzyıl Altay tarihindeki çalkantılı dönemin efsanelerle nasıl şekillendiğini ortaya koyuyor. Dilek, makalesinde, Anadolu ve Balkanlar'daki benzer efsanelerle Altay varyantlarını karşılaştırarak Türk dünyasının ortak folklorik mirasının izlerini sürüyor. Bu çalışma, folklorun yalnızca bir geçmiş anlatısı olmadığını, aynı zamanda modern edebiyatın yapı taşlarından biri olarak canlılığını koruduğunu gösteriyor.

Benzer bir yaklaşımla, Eda Nur Arslan'ın *Türkmen Halk Edebiyatı Türü "Läle" ile Türk Halk Edebiyatı Türü "Mâni" Üzerine Karşılaştırmalı Bir İnceleme* başlıklı makalesi, Türk dünyasının sözlü edebiyat geleneğindeki zenginliği ve çeşitliliği ele alıyor. Türkmenistan'ın *lâlesi*yle Anadolu'nun *mânisi* arasındaki şekil ve içerik benzerliklerini inceleyen Arslan, genç kızların icra ettiği lâlenin özgünlüğünü vurgu-

larken bu türlerin Türk edebiyatının bütüncül yapısındaki yerini ortaya koyuyor.

Tarihin karanlık yüzünde edebiyatın tanıklığının izini süren Neslihan Karagöz'ün *İbrahim Paşı'nın Şeytan Esirliğinde Adli Hikâyesi ve Sovyetler Birliğinin Yeryüzünde Yarattığı Cehennem: Gulag Kampları* başlıklı çalışması, edebiyatın tarihe tanıklık etme gücünü çarpıcı bir şekilde ortaya koyuyor. İbrahim Paşı'nın *Canlı Nişan* romanının sonunda yer alan *Şeytan Esirliğinde* hikâyesi, Sovyetler Birliğinin Gulag kamplarında Türk aydınlarının yaşadığı trajediyi gözler önüne seriyor. Karagöz, Paşı'nın kendi hayatından izler taşıyan bu anlatısını, 1944 Kırım Sürgünü ve Stalin rejiminin baskılarıyla ilişkilendirerek edebiyatın yalnızca bir sanat değil aynı zamanda bir direniş ve bellek aracı olduğunu vurguluyor. Gulag kamplarının *yeryüzündeki cehennem* olarak tanımlanması, bu hikâyenin tarihsel ve insani boyutunu daha da derinleştiriyor.

Derya Hamiye Khaze Shahgoli'nin *Kazan'da Çıkarılan Süreli Yayınlardan Şark Kızı (1918)* başlıklı makalesi, Türk dünyasında matbuatın modernleşme ve toplumsal bilinçlenme sürecindeki etkisini ele alıyor. 1918'de Kazan'da Tatar Türkçesiyle yayımlanan *Şark Kızı* dergisi, Rusya Müslüman Kadınları Kongresinin bir ürünü olarak kadın hakları, eğitim ve bilim alanlarında öncü bir rol üstleniyor. Aziz Ubeydullin, Ali Rahim ve Fatih Emirhan gibi aydınların katkılarıyla şekillenen bu dergi, Türk matbuat tarihine önemli katkı sunuyor. Shahgoli, derginin yalnızca siyasi bir platform değil aynı zamanda kültürel bir köprü olduğuna da makalesinde dikkat çekiyor.

Sadettin Özçelik'in *Topkapı Sarayı Oğuznamesi'ndeki Ürülmiş Han Kimdir?* başlıklı makalesi, Dede Korkut metinlerinin sözlü gelenekten yazılı mirasa uzanan yolculuğunu inceliyor. Topkapı Sarayı Oğuznamesi'nde yer alan Ürülmiş Han'ın kimliğini araştıran Özçelik, Dresden ve Günbed yazmalarıyla karşılaştırmalar yaparak ozanların metinleri kendi üsluplarıyla şekillendirdiğini ortaya koyuyor. Bu çalışma, Türk destan geleneğinin dinamik yapısını ve yazılı metinlerdeki varyasyonların zenginliğini gözler önüne seriyor.

Nurullah Aykaç'ın *Ortaokul Türkçe Ders Kitaplarının Türk Dünyası ile İlgili İçeriklere Yer Verme Durumunun İncelenmesi* başlıklı çalışmasıysa günümüz eğitim sistemine odaklanıyor. Aykaç, Türkçe ders kitaplarının Türk dünyasıyla ilgili içeriklere yeterince yer vermediğini ve mevcut içeriklerin yüzeysel kaldığını tespit ederek bu eksikliğin gi-

derilmesi için öneriler sunuyor. Bu çalışma, Türk dünyasının genç nesillere öğretilmesinde eğitimin kritik rolünü hatırlatıyor.

Son olarak, Ecem Arlı'nın *Rusya Müslümanları Üzerine Bir Amerikan Araştırması* başlıklı tercümesi, Serge A. Zenkovsky'nin Amerikan araştırmalarını mercek altına alıyor. Zenkovsky'nin, Eugene Schuyler'in *Türkistan* raporundan Richard Pipes'in *Formation of the Soviet Union*'na, Firuz Kâzımzâde'nin *The Struggle for Transcaucasia*'sından Alexander G. Park'ın *Bolshevism in Turkestan*'ına uzanan geniş bir yelpazede Rusya'da yaşayan Müslümanların tarihini incelediği bu çalışma, Türk dünyasının 20. yüzyıldaki çalkantılı dönemine dışarıdan bakışı ortaya koyuyor.

Bu sayımızda yer alan yazılar, okuyucularımıza Türk dünyasının edebiyatından tarihine, folklorundan matbuatına uzanan geniş bir panorama sunuyor. Sizleri, bu zengin içerikle baş başa bırakarak keyifli okumalar diliyoruz.

Yayın Kurulu

Dear Readers,

The rich cultural heritage of the Turkic world is a treasure where oral and written literature have intertwined throughout history, where folklore meets modern narratives, and where traces of a shared past are reshaped across different geographies.

In this issue of our journal, we bring you valuable studies reflecting the diversity and depth of the Turkic world in the fields of literature, history, and culture. From İbrahim Dilek's folkloric journey through Altai literature with Cıbaş Kainçin's story *Baaludañ Baalu* (*The Most Valuable*) to Eda Nur Arslan's bridge between the Turkmen *läle* and the Anatolian *mâni*; from Neslihan Karagöz's illumination of the dark side of the Gulag camps through İbrahim Paşı's story *In the Captivity of the Devil* to Derya Hamiye Khaze Shahgoli's exploration of the women's rights struggle in the Kazan-published magazine *Şark Kızı*; from Sadettin Özçelik's tracing of Ürülmüş Han in the Topkapı Palace *Oghuzname* to Nurullah Aykaç's examination of Turkic world content in Turkish textbooks, and Ecem Arlı's translation of Serge A. Zenkovsky's American research on Muslims living in Russia—this rich spectrum showcases both the shared and unique aspects of the Turkic world.

İbrahim Dilek's article, titled *Cıbaş Kainçin's "Baaludañ Baalu (The Most Valuable)" Story in the Context of Folkloric History and Literature Relations*, reveals the folkloric roots of Altai literature and how these roots blend with modern narratives. The article connects Cıbaş Kainçin's *Baaludañ Baalu* story, with its severed head motif, to the broader geography of Turkic folklore, while uncovering how the turbulent period of 18th-century Altai history was shaped by legends. Dilek compares Altai variants with similar legends in Anatolia and the Balkans, tracing the shared folkloric heritage of the Turkic world. This study demonstrates that folklore is not merely a narrative of the past but remains a vibrant cornerstone of modern literature.

In a similar vein, Eda Nur Arslan's article, *A Comparative Study on the Turkmen Folk Literature Genre "Läle" and the Turkish Folk Literature Genre "Mâni"*, explores the richness and diversity of the Turkic world's oral literary tradition. Examining the formal and thematic similarities between the Turkmen *läle* and the Anatolian *mâni*, Arslan highlights the originality of the *läle* performed by young girls, while situating these genres within the holistic structure of Turkic literature.

Neslihan Karagöz's study, *İbrahim Paşı's Story "In the Captivity of the Devil" and the Hell on Earth Created by the Soviet Union: Gulag Camps*, traces literature's testimony to history's dark side, vividly showcasing its power to bear witness. The story *In the Captivity of the Devil*, featured at the end of İbrahim Paşı's novel *Living Target*, exposes the tragedy experienced by Turkic intellectuals in the Soviet Union's Gulag camps. Linking this narrative, which carries traces of Paşı's own life, to the 1944 Crimean Exile and the oppression of the Stalin regime, Karagöz underscores that literature is not only an art but also a tool of resistance and memory. Defining the Gulag camps as a "hell on earth" further deepens the historical and human dimensions of this story.

Derya Hamiye Khaze Shahgoli's article, *Şark Kızı (1918), a Periodical Published in Kazan*, examines the impact of the press on modernization and social awakening in the Turkic world. Published in Tatar Turkish in Kazan in 1918, *Şark Kızı* magazine emerged as a product of the Congress of Muslim Women of Russia, taking a pioneering role in women's rights, education, and science. Shaped by the contributions of intellectuals like Aziz Ubeydullin, Ali Rahim, and Fatih Emirhan, this magazine made significant contributions to Turkic press history. Shahgoli notes in her article that the magazine served not only as a political platform but also as a cultural bridge.

Sadettin Özçelik's article, *Who is Ürülmüş Han in the Topkapı Palace Oghuzname?*, explores the journey of the *Dede Korkut* texts from oral tradition to written heritage. Investigating the identity of Ürülmüş Han in the Topkapı Palace *Oghuzname*, Özçelik compares it with the Dresden and Günbed manuscripts, revealing how bards shaped the texts in their own styles. This study highlights the dynamic nature of the Turkic epic tradition and the richness of variations in written texts.

Nurullah Aykaç's study, *An Examination of the Inclusion of Turkic World-Related Content in Middle School Turkish Textbooks*, focuses on today's education system. Aykaç finds that Turkish textbooks do not sufficiently include content related to the Turkic world and that the existing content remains superficial, offering suggestions to address this gap. This work serves as a reminder of education's critical role in teaching the Turkic world to younger generations.

Finally, Ecem Arlı's translation, *An American Study on the Muslims of Russia*, examines Serge A. Zenkovsky's American research. Spanning a wide range from Eugene Schuyler's *Turkestan* report to Richard

Pipes's *Formation of the Soviet Union*, Firuz Kâzımzâde's *The Struggle for Transcaucasia*, and Alexander G. Park's *Bolshevism in Turkestan*, Zenkovsky's work explores the history of Muslims living in Russia, offering an external perspective on the Turkic world's turbulent 20th century.

The articles in this issue present our readers with a broad panorama of the Turkic world, spanning literature, history, folklore, and the press. We leave you with this rich content and wish you an enjoyable read.

Araştırma Makalesi / Research Paper

Folklorik Tarih ve Edebiyat İlişkisi Bağlamında Cıbaş Kainçin'in "Baaludañ Baalu (En Değerli)" Hikâyesi

İbrahim DİLEK*

Öz

Modern Altay edebiyatının beslendiği en önemli kaynaklardan biri Altay folklorudur. Bu edebiyatın teşekkül ve gelişme dönemlerinde şair ve yazarlar, folklorun hemen her türünden sıklıkla faydalanmışlardır. Halk edebiyatı metnlerinin modern edebiyata uyarlanması konusunda en başarılı örneklerden biri, Cıbaş Kainçin'in "Baaludañ Baalu (En Değerli)" adlı hikâyesidir. Kainçin, bu eserinde birkaç varyantı bulunan bir efsaneyi çağdaş bir tarzda ele alıp modern edebiyata taşımıştır. Kainçin'in hikâyesine kaynaklık eden efsanelerin ana motifi olan kesik baş motifi, bu efsanelerin ortak Türk folkloruyla bağının kurulmasına yardımcı olmaktadır. Dolayısıyla bu makalede bir yandan folklorun ve folklorik tarihin modern Altay edebiyatına etkileri Kainçin'in "Baaludañ Baalu" hikâyesi bağlamında ele alınıp incelenirken diğer yandan bu hikâyeye kaynaklık eden efsaneleri genel Türk folkloru içinde değerlendirme yoluna gidilmiştir. Araştırmacılar, Anadolu ve Balkanlarda teşekkül etmiş kesik başla ilgili efsanelerle genellikle 11. yüzyılda karşılaştığı ve bu efsanelerin 14. yüzyılda yazıya geçirildiği konusunda hemfikirlerdir. Makale içinde kesik başla ilgili metinleri verilen Altay efsanelerinin teşekkül tarihi ise 18. yüzyılın ikinci yarısıdır. Adı geçen yüzyılda Cingarya'nın dağılmasıyla birlikte üç egemen güç (Rus, Moğol ve Çin), bölgeye hâkim olma mücadelesi içine girmiştir. Ortaya çıkan savaşlar ve karışıklık durumu 1756'da Altay bölgesinin Ruslara bağlanmasıyla tamamlanmış olsa da yaşananlar, dönemle ilgili efsane metnlerinin ve folklorik tarihin

Geliş Tarihi/Date Applied: 15.01.2024

Kabul Tarihi/Date Accepted: 15.03.2024

Makalenin Künyesi: Dilek, İ. (2025). Folklorik tarih ve edebiyat ilişkisi bağlamında Cıbaş Kainçin'in "Baaludañ" (En Değerli) hikâyesi. *Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi*, 59, 1-32.

https://doi.org/10.24155/tdk.2025.245

* Prof. Dr., Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, ibrahim.dilek@hbv.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0003-3697-4088>

oluşmasını sağlamıştır. Makalenin özünü de bu efsaneler ve folklorik tarih ile birlikte onların kaynak olarak kullanıldığı Kainçin'in "Baaludañ Baalu" hikâyesi oluşturmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Altay, edebiyat, folklor, tarih

Jibash Kainchin's "Baaludañ Baalu (The Most Valuable)" Story in the Context of Folkloric History and Literature Relationship

Abstract

One of the most important sources that modern Altai literature draws upon is Altai folklore. During the formation and development of this literature, poets and writers frequently used various types of folklore. One of the most successful examples of adapting folk literature into modern literature is the story "Baaludañ Baalu (The Most Valuable)" by Jibash Kainchin. In this work, Kainchin takes a myth with several variants and presents it in a contemporary style, thus bringing it into modern literature. The motif of the severed head, which is the main motif of the myths that inspired Kainchin's story, will help establish a connection between these myths and Turkish folklore. Therefore, this article examines the influence of folklore and folkloric history on modern Altai literature in the context of Kainchin's Baaludañ Baalu story, while also evaluating the myths that inspired this story in the broader context of Turkish folklore. Researchers agree that myths related to the motif of the severed head were first encountered in Anatolia and the Balkans in the 11th century and that these myths were written down in the 14th century. The Altai myths related to the same motif, whose texts are provided in the article, date back to the second half of the 18th century. In that century, following the collapse of the Jungaria, three dominant powers (Russia, Mongolia, and China) struggled for control of the region. Although the situation was resolved with the Altai region's annexation by Russia in 1756, the continuing wars and chaos contributed to the formation of mythological texts and folkloric history of that period. The essence of this article is formed by these myths and folkloric history, as well as Kainchin's "Baaludañ Baalu" story, which used them as a source.

Keywords: Altai, literature, folklore, history

Genel Türk tarihi (özellikle Göktürk İmparatorluğu dönemi), Altay tarihi, Altay folkloru ve Şamanizmi; modern Altay edebiyatının beslendiği ana kaynaklar arasındadır. Dolayısıyla başlangıcından bugüne kadar geçen süre içindeki Altay edebiyatı verimlerini Altay tarihi, folkloru ve Şamanizmini dikkate almadan okumak, anlamak ve yorumlamak yanlış olacaktır. 19. yüzyılın ikinci yarısında teşekkül etmeye başlayan modern Altay edebiyatının yalnız muhteva bakımından değil üslup bakımından da adı geçen kaynakların etkisi altında kaldığı -sadece bir kısım eserin isimlerine bakmak yoluyla bile- açıkça görülür. Bu nedenle modern Altay edebiyatı

araştırmalarında edebî eserlerdeki folklordan faydalanma yöntemlerini incelemek önemli bir konu hâline gelmiştir. Literatürde konuyla ilgili önemli sayıda araştırma ve yayın üslubu gelişmiş, bilim adamları yayınlarını sanatçılarınkine benzer bir duygudaşlık içinde, birinin eksik bıraktığını diğeri tamamlarcasına ortaya koymuşlardır. Şiir, hikâye, uzun hikâye ve romanlarda şair ve yazarlar sıklıkla Altay mitlerinden, efsanelerinden, atasözlerinden, bilmecelelerinden ve destancılık geleneğinden faydalanmışlar; mensur eserlerde kahramanların duygu durumlarını türkülerle yansıtmayı -kısa bir yol olarak- tercih etmişlerdir. Hatta bazı eserler için folklorik malzemenin modern edebiyata uyarlanmış hâllerinden başka bir şey değildir denilebilir. Bu tür eserlerde sözlü ve yazılı edebiyatın sınırları belirsizleşir, bunları sözlü edebiyattan yazılı edebiyata geçiş aşamasının örnekleri olarak kabul etmek gerekir. Bu eserlerde şair ve yazarlar, güncel sorunlardan ziyade antikacı bir anlayışın ve eski değerlerin temsilcileri olarak karşımıza çıkar. Onlar edebiyatı neredeyse folklorun bütün özelliklerini yansıtan bir araç olarak kullanırlar. Yaşanmış tarihten sapmalarla oluşturulmuş *folklorik tarih* sayılabilecek şeylere dair yerel anlatılar bir anlamda modern edebiyata sahip olmuş ya da modern edebiyat, folklorun bütün özelliklerini kapsayan bir perspektif geliştirmiştir denilebilir. Son dönem Altay yazarlarından folklorist ve destan anlatıcısı Tanıspay Şincin, “Añçılardıñ Ceri” adlı eserinde Altay mit ve efsanelerini yeniden kaleme almış, Kainçin ise “Oçı Sööktü Bolot Ögöönñiñ Aylatkışka Cetire Uçup Kelgeni” adlı hikâyesinin başlığı altına parantez içinde (Çörçökkö tayanıp biçigen kuuçım/Masala dayanılarak yazılmış hikâye) yazarak gelenekten faydalandığını açıkça belirtmiştir. Örnekleri çoğaltmak mümkündür.

Edebiyatta folklordan faydalanma sadece Altay şair ve yazarlarına özgü bir durum değildir hiç kuşkusuz. Modern Altay edebiyatı temsilcilerinin özellikle ikinci kuşağı, Moskova’daki Gorkiy Enstitüsünde edebiyat eğitimi almış olmasına rağmen çocukluk ve ilk gençlik yıllarını kırsalda yaşamış olmaları nedeniyle önlerinde zengin bir hazine ve esin kaynağı olarak duran Altay folklorunu, ortaya koymak istedikleri eserler için hazır malzemeler olarak düşünmüşlerdir. Bu nedenle onlar için folklorun edebiyat yoluyla işlenmeye hazır malzemeler olduğunu keşfetmek ve sahiplenmek hiç de zor olmamıştır. Âdeti kaynakları kurumuş bir doğa unsurunu kurtarma (belki de daha doğrusu müzeleme) düşüncesiyle yeri geldikçe kullanılan efsane, atasözü ve bilmecelelerle birlikte destancılık geleneğinin karşı konulamaz cazibesi karşısındaki şair ve yazarlar için folklordan azami ölçüde faydalanma yolundaki psikolojik eğilim o kadar geneldir ki modern Altay edebiyatının ilerleyen süreçlerinde bu durumun makul bir seviyeye gelmesi zaman alacaktır. Başlangıçta aralarındaki ayrımın neredeyse hissedilemeyecek kadar yakın olduğu sözlü ve yazılı edebiyat arasındaki

mesafe, günümüz itibarıyla (Özellikle SSCB'nin dağılmasından sonra) kısmen açılmış olmasına rağmen oldukça genç bir edebiyat olan modern Altay edebiyatının yeni bir edebî güç kazanarak büyüyeceği de bir gerçektir.

Altay mitlerinin kutsal sahneleri mahiyetinde olan Kadın Nehri¹ ve Üç Sümer Dağı², modern Altay edebiyatının hemen bütün türlerinde folklorik konfigürasyonu temsil eden iki temel unsurdur. Altay folklorunda dağlar *azırgan* (besleyip, büyüten) ve *atam* (atam, babam) sıfatlarıyla *eril*, nehirler ise *emisken* (emziren) sıfatıyla *dişil* olarak anlatılırlar. Bu iki doğa unsuru ve etraflarında şekillenmiş sözlü edebiyat ürünleri, Altay Türklerine ait millî ve dinî değerlerin öne çıkan sembolleri olarak şair ve yazarlar tarafından döne dolaşa işlenmiştir. Aynı zamanda bu şair ve yazarlar -perde arkasındaki nedenlerden biri olarak- folklorik malzemeyi Sovyet edebiyatının dikte ettiği şartlardan uzak, güvenilir bir alan olarak da görmüşlerdir. Bunun yanı sıra Altay bölgesinin Rusya'ya bağlanmasıyla (1756) nispeten sona erse de 18. yüzyılın ikinci yarısında bölgede bir kargaşa durumuna yol açan tarihî olaylar da halk edebiyatında yeni verimlerin oluşmasına neden olduğu kadar modern edebiyatın da başat konuları arasında yer alır. Bahsi geçen buhran döneminde yaşananlar, folklorik tarihin veya dönem folklorunun oluşması için zemin hazırlamıştır.

Kendisinden önceki kuşakların başlattığı folklordan faydalanma mirasını sahiplenen Cıbaş Kainçin (1938-2012), "Baaludañ Baalu" (kelimesi kelimesine "Pahalıdan da Pahalı") adlı hikâyesinde yakın dönem Altay tarihini ve Şamanik metinleri yeni bir tarz ve üslupla kaleme alma gayreti içindeki son dönem Altay yazarlarından biri olduğunu gösterir. Hikâyenin daha iyi anlaşılması için Kainçin'in eserini ona kaynaklık eden iki Altay efsanesini dikkate alarak okumak, folklorik tarihin modern edebiyata etkisini göstermesi bakımından faydalı olacaktır. Cungar Hanlığı'nın dağılması ve Altay Türklerinin Rusya'ya bağlanması arasında geçen dönem içinde Moğol saldırılarının Altay Türkleri arasında yarattığı onur zedelenmesi, öfke ve ezilmişlik duygusu toplumun içine öylesine işlemiştir ki sözlü ve yazılı edebî eserler yaratmak yoluyla yaşadıklarını unutmayı olanaksız

¹ 688 km uzunluğa ve 60.900 km²lik bir havzaya sahip olan Kadın Nehri, Altay bölgesindeki Üç Sümer (Beluha) dağından doğar. Biy nehriyle birleştikten sonra her ikisi, Sibirya'nın en büyük nehirlerinden olan Ob Nehri'ni oluştururlar. Altay Türklerinin efsanelerinde Katun ve Biy nehirlerinin önceden birbirlerine âşık iki genç oldukları anlatılır.

² 4506 metre yüksekliğiyle Üç Sümer Dağı (Rusça Beluha), bütün Rusya'nın en yüksek dağlarından biridir. Dağa "Üç Sümer" adı, üç zirveli olduğundan verilmiştir. Kadın Nehri, bu dağın eteklerinden doğar. Hakkında sayısız efsane ve anlatı olduğu kadar modern Altay edebiyatında da bu dağ, ana yurt simgesi olarak işlenmiştir.

kılmayı başarmışlardır. Sözlü ve yazılı edebiyata ait eserler birlikte okunduğunda bu dönemde yaşananların hiç değilse bir kısmının okurun hayal gücüne hiçbir şey bırakmayacak şekilde anlatıldığı görülür. Esasında Kainçin'in söz konusu hikâyesinin adından sonra açtığı paranteze “efsane” anlamına gelen “Kep Kuuçın” ifadesini yerleştirmesi de [Baaludañ Baalu (Kep Kuuçın)] bizi böyle bir okuma yapmaya mecbur kılar. Dolayısıyla bu üç metin, bize edebiyatın folklorik tarihten etkileşimini tespit etmek için uygun bir vasat sunar. Kainçin'in hikâyesini anlamak için okunması gereken efsanelerden biri Toolok adındaki Altay “kam”ı, diğeri ise 18. yüzyılda yaşadığı bilinen ve tarihî bir şahsiyet olan Er Çadak’la ilgilidir. Aşağıda “Toolok Kam” (Kam Toolok) ve “Ezenniñ Uulı Er Çadak” (Ezen’in Oğlu Er Çadak) efsanelerini takiben Kainçin'in “Baaludañ Baalu” adlı hikâyesinin tam metinleri yer almaktadır. İlk ikisi hem Altay hem de Türkiye Türkçeleriyle, üçüncüsü ise metnin hacmi nedeniyle yalnız Türkiye Türkçesiyle verilmiştir. Bu metinlerin toplamı okuyucuda, farklı kategorilerin oluşturduğu bir bütün veya bir zincirin halkaları olarak tasarlanmış izlenimi uyandırır. Dolayısıyla bu yazıda, belli bir tarihsel dönemi anlatan, edebî eser ile tarih arasındaki sınırı ortadan kaldıran adı geçen sözlü ve yazılı metinler, tarihsel zemin ve olaylar dikkate alınarak paralel okuma yoluyla değerlendirilmiştir.

Metinler

Toolok Kam Hakkındaki Efsane

Toolok Kam. Ozodo Altayda Kaldan-Çeren kaan tuşta kaannıñ kalaptu cöbile cüs ceten kamdı örtögön. Toolok kam ol tuşta küybey artkan. Cüs çaştan aşkalan toñjoon kamnıñ bajın köjöö taşka caba salala, üldüle kesken. Kam öl tö kalza, kamnıñ bajı taşka catpagan, kıymıktanıp, oyto kijige barıp capşına berer. Moyındı kança la katap kesken, neme bolbos. Tooloktıñ bajı eki kulagınañ iynine barıp, oyto lo capşına bererde, bir emegen aytkan: “Sler uuldar... ol kijidiñ bajı başka catkanın körörgö turgan bolzogor, onıñ bajına üy kijidiñ kirlü kiyimin kiydirele kesker. Ol kijidiñ bajı ol tuşta başka cadar.” Çerüçiler bu üy kijini Tooloktıñ üyü dep bilbegender. Baza la Toolok ok çılap, 100 çaştan ajala, ölüp bolboy catkan emegen... Bu mındıy ölüp bolboy catkan emegen: caş bala çılap kabaylagan, sarcu-sütle umçılap turgan, eki caağı ayrıl kalan, eki közi cumul kalan, üye konogı kelbey turgan... ölüp bolboy turgan emegen. Bu emegenniñ kirlü-caman keble kamnıñ bajın orogon. Bajın keze çapkan. Bu la tuşta Tooloktıñ bajı başka catkan. Çerüçiler Mongol cerine atangan. Soldattar atanarda, Toolok kamnıñ bajı olordıñ kiynineñ kıygırıp, kışkırıp, algırıp, tüñür çilep toolonıp, kiynineñ sürüjip, Mongolgo aşkan...

Ol Tooloktñ bajın emdi de bir cıldıñ içinde eki katap ködürüp cat. Ködürbeze, Mongoldıñ albatızı künine 100 attañ, 100 kijineñ ölgiley bert urgan.

Kam Toolok. Eskiden, Altay'da Galdan Tseren kağanın hükümrانlık zamanında, kağanın zalim bir emriyle yüz yetmiş kam (şaman) yakılmış. O zaman, Toolok adında bir kamı yakamamışlar. Yaşı yüzü geçmiş Toñjo-on boyuna mensup bu kamın başını küre şeklinde yassı bir taşa yatırarak kesmişler. Fakat kamın başı kesilmesine rağmen düştüğü yerde kalmayıp tekrar gelerek gövdesine yapışmış. Kamın başını ne kadar keserlerse kesinler baş her defasında gelip gövdeye tekrar tekrar yapışmış. O zaman yaşlı bir kadın şöyle demiş: "Hey delikanlılar... Görüyorsunuz ki bu kişinin başı ne kadar kesilse de gelip gövdesine yapışıyor. Bunun için onun başını gövdesinden ayırmadan önce başını kirli kadın giysileriyle sarıp sarmalayın. Bunu yaparsanız işte o zaman o kişinin başı gövdesinden ayrılır." Askerler, kadının Toolok kamın karısı olduğunu anlayamamışlar. Bu kadın da Toolok gibi yüz yaşını aştığı hâlde ölmemiş. Bir türlü ölmeyen bu kadın bebek gibi beşikte sallanıp tereyağı ve sütle beslenirmiş. Yaşlılıktan yanakları sarkmış, gözleri kapanmış ama bir türlü ecel vakti gelmemiş... Ölmeyen bir kadın... Askerler Toolok kamın başını bu kadının kirli ve eski püskü kıyafetlerine sarıp başı öyle kesmişler. İşte o zaman, Toolok'un başı gövdesinden ayrılıp yerde yuvarlanmış. Sonrasında askerler Moğolistan'a dönmek için yola çıkmışlar. Giderlerken Toolok kamın başı da onların arkasından kam tefi gibi yuvarlanıp bağırıp çağırarak Moğolistan'a gelmiş.

İşte bu Toolok kamın başının onuruna (Moğolistan'da) yılda iki defa tören düzenlenir. Bu onurlandırma yapılmazsa her gün Moğol halkının atlarının içinden 100 at, halkının içinden de 100 insan ölür (Yamayeva-Şincin, 1994, s. 151).

Er Çadak Hakkındaki Efsane

Ezenniñ Uulı Er Çadak. Altaylar kalka-moñoldorgo üç cıldıñ turkumına kalan tölöböytir, moñoldordıñ kalgançı iygen elçilerin öltürgilep koytır. Ogo açınala, olor Altaydı oyto olcoloorgo, Ezenniñ uulı Er Çadaktı iyiptir.

Çadak boyı altay kijiniñ uulı boluptır. Ol enedeñ çıgarda bel-sööginiñ eki üyezi tudup bolgon dejet. Çadak boyı büderde, omok, şulmus, küç-tü uul bolgon. Ol anayıp büdümdü kiji dep Altaydñ bastıra albatızı bileten emtir. Ol öydö onı ene-adazınañ ayırıp, moñoldor apartır. Üç çaştuda emisken enezineñ, bütken-çıkkın Altayınañ ayrılğan Çadak onçoızın undıp koygon. Er kemine cederde, moñoldor ogo çerü başatklığan. Ezenniñ uulı Er Çadak, moñoldıñ kal çerüzin baştap, kança albatını baktırtır. Kalgançı uçında Çadaktı Altayga iyiptir, albatını katap baktırıp, kalan tölötirerge.

Çadak Ursuldi örö kal çerülü kelip catkanı Çarıştıñ la Beştıñ içine ugulup kelgen. Moli, Kuulcıkay, Tuzagaş dep cayzañdar albatızın Çadakka udura ködürıptır. Moñoldor lo Altaylar üç künniñ turkunına tartışkandar. Üçinçi kün eñirgeri altaylar olordı kayra sürgilegen, ce onon arı tartıjarga küçi cetpeytir. Ol lo kün enirde moñoldor Cabagannıñ booçızınañ ajıp ketkenin ulus cayzañdarga cetirgen.

Üç cayzañ moñoldordı ceñip bolbozın bilele, artkan-kalğan çerüzin ee-çidip, Çarıştı tömön barıptır.

Altaylardıñ odı tünile küyüp turganın moñoldor körüp turgan. Ce tañ adarda körör bolzo, olordıñ ottorı öçüp kalğan bolgon. Moñoldor olordıñ kaçkanın bilele, kiynineñ arı sürüjıptır.

Cayzañdar şırkalı uluzın, bala-barkazın, mal-ajın Çarıştı tömön atkarıp iyele, artkan cuuçıldarılajı kojo moñoldordıñ keleten colına cabak cazap alala, olordı sakıptır. Moñoldor ödüp le cadarda, cabaktıñ buuzın tul kelinge cayzañdar kestirıptır. Onon ulam öştülerdiñ köp çerüzi korım taşka bastırğan emtir. Onı körölö, Çadak onon arı bararınañ korkıgan; aylandıra tuular, suunıñ eki canında kayır kırlar ogo öştüler bolup körünüptır.

- Çerümneñ korkuştı koromcı bolgon uçun bu cerdiñ adı Koromcılı Korogon bolgoy – dep, Er Çadak aydala, oyto Çarıştı örö algan.

Çadak korkuştı açınala, kargan da ulustı, caş da baldardı öltürıp, uy-maldı da kırıp, Çarıştıñ suuzına çaçıptır.

- Kaçkan cayzañdar Altayınıñ suuzın kanla akkanın körzin, olor Altayına kaçan da burılbazın – dep aydala, Çadak Beştıñ içi örö uulangan emtir.

Oyboktıñ İrkitteriniñ Toldoy dep böközi üç cayzañnıñ kiynineñ arı barbaytır. Ol toolu ulustı baştap alala, köp ciitterdi, koydı-maldı olcogo aparatkan Çadaktıñ kiynineñ sürüştir. Toldoydıñ üyin Çadak baza aparıp catkan bolgon.

Toldoy Çadakla cuulajıp, onıñ çerüzin kırğan. Ce Çadaktı öltürıp bolbogon. Çadak bastıra boyı köö-kuyak kiyimdü bolgon dejet.

Bir katap kalaptı tartıjuda Toldoy caan şırkalatkan emtir.

“Altaydıñ baatırın bastıs. Edeginiñ ucı tırkırap, adınañ tüjele, töñniñ aldı döön bardı, bayla kini üzülgen bolor. Emdi biske amır bolor.” dep, süünçilü cetirüni Çadakka cetirıptır.

Toldoy ölör aldında iynizin moynına aldırıp alala, aytkan: “İynim, menin tınım eñirge cetire çıdaşpas, men ölotön emtirim. Meniñ aytkanımdı бүдүр: sen olordı sürüşpe, altayına oyto burıl. Cañı curt tözö artkan ulustıñ tının kıybay, altayña apar.”

Moñoldor Toldoydın ölgönin bilele, - attarın amıradıp, aş-kursak azıp, amıray berdiler. Kursak kaynagan, et bışkan soñında Çadak Toldoydın üyüne biyirkep, mınayda kıygırıptır: “Olcogo baratkan kadıt, torolop turgan bolorıñ – tepşige kir!” Toldoydın üyi tepşige kirbey, çögödöp alala, karuuzın mınayda bertir: “Olcogo baratkan üy kiji tepşige kanayıp kireten, kal çerüniñ başçıız sler kirbeste.”

Kersü aytkan söstörgö süünip, Çadak eki ceñin şımanala, tepşige kirgelekte, saadaktıñ ogı kelip tiyiptir.

Toldoydın iynizi akazınıñ sözün ukpay onıñ saadagın alala, öştüdeñ öç alarga sanaptır. Ol Çadaktıñ oduzına öñölöp kelele, odojında taşka cajınıp alala, kelişke diy öydi sakıp otırgan. Çadak eki kolın şımanıp la iyerde, eki karızın sıy sdıp iyiptir. Çadak kıygırıp-kışkıırıp boluşçılarına cakarı bergen: “Olcogo algan ulustan, uy-maldañ öltürüp, olordıñ içi-buurın cara kezip, menin kolımdı izüleger! Meniñ adımdı la bastıra cöjöjöldi meni atkan altay baatırğa beriger. Olcoga bargan artkan ulustı, olordıñ malın bojodıgar, onoñ öskö altay baatır bistiñ kiynisteñ sürüjer, mınañ türgen kaçalıktar. Bu kaçalañdu cerdiñ adı Kaça bolzın.

Ezeniñ uulı Er Çadak altay baatırğa şırkaladala, anayıp kaçıp cangan dejet (Yamayeva-Şincin: 1994: 236-238).

Ezen'in Oğlu Er Çadak. Altaylar, Kalka Moğollarına üç yıl boyunca vergi ödemedikleri gibi üstüne üstlük Moğolların gönderdikleri son elçilerini de öldürmüşler. Buna öfkelenen Moğollar, Altayları tekrar esir alması için Ezen'in oğlu Er Çadak'ı göndermişler.

Çadak, Altaylı birinin oğluymuş. O, anasından doğduğunda omurlarının ikisi bitişikmiş derler. Çadak, büyüdüğünde sağlam yapılı, zeki, kurnaz ve güçlü bir delikanlı olmuş. Onun böyle biri olacağını daha o zamandan bütün Altay halkı bilirmiş. Küçükken onu ana babasından zorla alıp Moğollar alıp götürmüş. Henüz üç yaşındayken emziren annesinden, doğduğu vatani Altay'ından ayrıldığı için her şeyi unutmuş. Delikanlı çağına geldiğinde Moğollar onu ordu komutanı yapmışlar. Ezen'in oğlu Er Çadak, Moğol'un ordusuna komuta edip sayısız halkı hâkimiyeti altına almış. Sonunda Altayları tekrar hâkimiyet altına alıp vergi ödetmek için Er Çadak'ı Altay'a göndermişler.

Çadak'ın ordusuyla Ursul Nehri'ni geçip geldiğinin haberi Çarış ve Beş bölgelerinde duyulmuş. Moli, Kuulcıkay ve Tuzagaş adlı boy başkanları idare ettikleri boyları Çadak'a karşı koymak için harekete geçirmişler. Moğollar ve Altaylar üç gün boyunca vuruşup savaşmışlar. Üçüncü gün akşamı doğru Altaylar onları geri çekilmeye zorlamışlarsa da daha fazla savaşmaya güçleri yetmemiş. Aynı günün akşamında haberciler, Moğolların Cabagan geçidini aşarak geri geldiği haberini boy başkanlarına ulaştırmışlar.

Üç boy başkanı, Moğolları yenemeyeceklerini anladıklarından kalan askerlerini toplayıp Çarış'ın aşağısına doğru gitmişler.

Moğollar, Altayların kamp kurup gecelediği yerde yaktıkları ateşleri görmüşler. Fakat tan attığında bakmışlar ki bütün ateşler sönmüş. Onların kaçtığını anlayan Moğollar, peşlerinden takip etmeye başlamışlar.

Boy başkanları yaralıları, yaşı küçük olanları ve hayvanlarını Çarış'ın aşağısına doğru gönderip kalan savaşçılarıyla Moğolların geliş yolundaki yüksek bir yamaca büyük taşlardan bir yığın yapıp beklemeye başlamışlar. Moğollar tam taş yığınının altından geçerken boy başkanları dul bir geline taş yığınının bağıni kestirmişler.³ Düşman askerlerinin birçoğu taşların altında kalmış. Bunu gören Çadak, daha ileri gitmeye korkmuş; etrafındaki dağlar, nehrin iki kıyısındaki sarp yamaçlar ona düşmanlar gibi görünmüş.

— Ordum büyük kayıplar verdiği için bu yerin adı Koromcılı Korogon olsun, diyerek Er Çadak, ordusunu tekrar Çarış Nehri'nin yukarısına yönlendirmiş.

İçine düştüğü duruma çok öfkelenen Er Çadak, geride kalan çoluk çocukları ve yaşlıları öldürüp hayvanları ise katlederek Çarış Nehri'nin sularına atmış.

— Kaçan boy başkanları Altay'ın nehrinin kanla aktığını görüp tekrar yurtlarına dönmeler, diyerek Er Çadak, Beş Vadisi'ne doğru yönelmiş.

Oybok İrkitlerinden Toldoy adlı yiğit bir genç, üç boy başkanıyla birlikte gitmemiş. O, bir kısım insanı yanına alarak esir aldığı birçok Altay genciyle birlikte sayısız hayvanı da alıp götürülen Er Çadak'ın peşine düşmüş. Çünkü Çadak, Toldoy'un eşini de esir alıp götürmüştü.

Toldoy, Çadak'la savaşıp ordusunu kırıp geçirse de Çadak'ı öldürememiş. Çadak'ın sağlam zırhlarla kuşandığı anlatılır.

Bir defasında çıkan şiddetli bir çatışmada Toldoy ağır yaralanmış.

Askerleri Er Çadak'a: "Altay'ın bahadırını bastık. Eteğinin ucu sallanarak, atından düşüp tepeden aşağı yuvarlandı; ölmüş olmalı, artık rahat edebiliriz." diye sevinçli bir haber getirdiler.

Toldoy ölmeden önce kardeşini yanına çağırıp şöyle demiş: "Kardeşim, akşama kadar dayanmaz ölürüm. Söyleyeceklerimi yerine getir. Artık onları takip etme, Altay'ına geri dön. Kendine yeni bir yurt kur. Kalan insanların da canına kıyma. Onları da Altaylarına geri götür."

³ Şodoyev, aynı konuyu işlediği *Kızalañdu Cıldar* romanında "O zamanki inanca göre düşmana tuzak amacıyla tepelik bir yere kurulan taş yığınlarının bağıni hamile bir kadının (iki başlı kişi) kesmesi gerekiymiş" (1984, s. 155) notunu düşerken yukarıdaki efsanede bağı, dul ve genç bir kadının kesmesi gerektiği anlatılır.

Moğollar, Toldoy'un öldüğünü bilince hem kendilerini hem de atlarını dinlendirmek ve yemek hazırlamak için bir yerde kamp kurmuşlar. Kazanlar kaynayıp etler piştikten sonra Çadak, Toldoy'un karısına doğru gururla şöyle seslenmiş: "Esir alınmış yosma, açlıktan titreyip duruyorsun! Sofraya gel!" Toldoy'un karısı sofraya oturmayıp, dizlerinin üstüne çökerek şöyle karşılık vermiş: "Böyle büyük bir ordunun komutanı olan sizler sofraya oturmadan esir bir kadın nasıl olur da sizden önce oturur."

Çadak, kendisine bilgece verilen bu karşılığa sevinip, iki yenini sıvazlayarak sofraya oturmak üzereyken bir ok gelerek ona saplanmış.

Toldoy'un kardeşi ağabeyinin sözünü dinlemeyip, onun okunu ve yayını alarak düşmandan öç almak için peşlerine düşmüş. O, Çadak'ın kamp kurduğu yere sürünerek gelip, tam karşıdaki bir taşın arkasında pusuya yapıp uygun zamanı beklemeye başlamış. Çadak, iki kolunu sıvazlarken oku göğsünün tam ortasına saplamış. Çadak, feryat figan içinde yardımcılarına şöyle emir vermiş: "Esir alınmış insan ve hayvanlardan bir kısmını öldürün. Onların ciğerlerini kesip yarama sarıp acımı dindirin! Atımı ve servetimin tamamını beni vuran bahadıra verin. Esir alınmış insan ve hayvanlardan hayatta kalanları serbest bırakın ki bu bahadır peşimizden gelmesin. Biz de buradan hızla kaçalım. Kaçtığımız bu yerin adı da Kaça olsun."

Ezen'in oğlu Er Çadak böylece Altay bahadıra yenilmiş ve yaralanmış bir şekilde kaçıp dönmüş, diye anlatılır.

Hikâye

En Değerli* (Efsane). Güm, güm, güm!... Tam, tam, tam!..

Kam tefi gümbürdedi de gümbürdedi. Çakan kıvılcımlarıyla öfkeli bir gök gürültüsü gibi gümbürdeyip çığ düşmüş gibi gürledi ve nihayet uzaklaşan bir atın toynak sesi gibi karanlığın içinde yitip gitti...

Ünlü kam Kara Kanat'ın kam elbisesine dikilmiş sayısız irili ufaklı ziller, metal çubuklar, eski bronzdan yapılmış büyüklü küçüklü aynalar ve metal ziller şingirdayıp duruyordu. Vuruşan bin askerin kılıç sesleri gibi, bin üzengi çarpışıyorsa sesler çıkıyordu. Küçük çocuklar kahkahalarla gülüyor, küçük çocuklar ağlaşıyor gibiydi.

Eeey!

Yağmurla dökülen,

Şimşekle görünen,

Tanrımız Üç-Kurbustan!

Güneşsiz yeri yöneten,

Kasırga şeklinde görünen,

Erlik biy!..

Kara Kanat; kadim Kıpçakların soylu, zengin ailesinin kaderine sahip ulu bir kamdı ve şimdi bir iğ gibi dönüp duruyordu. Bazen görünür oluyor, bazen belli belirsiz silüete dönüşüyordu. Elbisesine bağlanmış kutsal çaputlar ateşten tekerlekler gibi halkalanıyor, tilki postunun iki yakasına üçerli takılmış yılanbaşılar çizgi çizgi sarkıyordu.

Kara Kanat'ın göbeği yeryüzüne, ruhu gökyüzüne bağlıydı. Demirci körüğü gibi inip kalkan göğsüyle aşkın bir hâl alan kam, ezgili sözlerle akarsularına ve kutsal soy dağlarına dualar edip, koruyucusu olan atalarının adlarını anarak onlardan yardım diliyordu.

Gökyüzünde bir kam tefi gibi duran dolunay belli belirsiz titriyor, dağların zirveleri dalgalanıyor, daha alçaktaki yusuvarlak göl ise bir uçtan bir uca salınıp duruyordu.

Ateşin etrafında insanlar... İnsanların arkasında sayısız koyunlar, koyunların arasında yere yayılmış inekler, başları dik atlar, hepsinin gözlelerinden ateşin ışıyan parıltısı yansıyor, kıvılcımlanıyor ve sonra sönüyordu. Ateşin etrafındaki insanların parlayan gözleri: yüz göz, hayır, yedi yüz göz, binlerce göz...

Gümbürdüyor, gürüldüyor, çatırdıyor, çınlıyor, tıngırdıyor, şingirdiyor...

Kara Kanat, karanlıktaki Erlik'i teskin etmeyi, gökteki Ülgen'i neşelendirmeyi bilir. Çocuk üstüne çocuk alıp gelir onlardan, hayvana hayvan ekletir. Ama şimdi bu etkileyici kam, Erlik'in önünde eğilerek yalvarıyor, dualar ediyor ve isteğini dile getiriyor.

"Çocuğun ruhunu geri verin efendim" dedi. "Kara bronzdan sandığınızda duruyor, görüyorum" dedi. "Sizin Kara Kömür adlı ihtiyar şeytanınız, akşamın geceye döndüğü vakit, çocuğun altın gibi parıldaayan ruhunu çalarak, koynuna sokup, vadiden aşıp gitti. Yetişemedim." dedi. "İşte size getirdiğim on aygır avcumun içinde duruyor, alın efendim" dedi.

Kara katran yüzlü kara Erlik biy, bronz tahtına yayılmış oturuyor, kara kıllı göğsünü elmas gibi parlayan tırnaklarıyla kaşıyordu. Kamın teklifini kabul etmedi.

"En değerli neyin varsa onu ver." dedi. Başka türlü ikna olmam.

Kara Kanat, Altay içinde en onurlu, en çok saygı gören kamdı. Tölöslelerin kamını yenen de Maymanların kamını utanç içinde bırakarak sürüp kovalayan da oydu. Teleñitlerin kamı Borzaaş'la yardımcı ruhlarıyla zorlanmadan mücadele etti, yılanbaşlarıyla onun kötü ruhlarını yendi. Borzaaş kam, ona karşı dik kuyruklu bir kurt şeklinde geldiğinde Kara Kanat onun karşısına altın sırtlı bir ayı şeklinde çıktı. Borzaaş kam onu kapmak için

şahine dönüştüğünde, kam Kara Kanat kartal olup daldı. Sonunda Borzaaş kam, Erlik'in sarayındaki canavar balığa dönüşüp su akıntısıyla gelince kam Kara Kanat, at kuyruğunun tek kılına dönüşerek onu avlayıp suyun dışına çekti.

Kam Kara Kanat'ı gökyüzü gibi geniş çöllerde yaşayan Erçiş bölgesinin Kazakları da bilirdi. Bir zamanlar onların yaşadığı bölgede felaket olmuş. Bütün çöl, bir karış kalınlığında buzla kaplanmış, hayvanları kırılmış, halk kıtlık içinde kalmış. Kara Kanat, üç gün boyunca Tanrı Ülgen'e dualar ederek buzları eritmiş, suları yeraltına göndermiş. Altay'ına altı aygır ve altı deve yüklü servetle dönmüş.

Ulu kam, yüce kam Kara Kanat'ı Muhammed peygambere inanıp sarık takan, camilerinin iğne gibi minareleri göklere yükselen, güneşten kızarmış Buhara'ya çağırdıkları zamanlar oldu. Kam Kara Kanat, deve hörgüçlerine benzeyen sayısız tepelerin arasında yaşayan, evlerinin kapılarındaki kazıklarda kurumuş insan kafataslarının asılı olduğu Halha Moğollarına da sarp yamaçlı zirvelerden dağları ve hırçın akan nehirlerden yurtları olan Soyonlara da gitmişti. Sık ormanlıklı taygaları ve bataklıkli sazlıkları olan Bayatların da çağırdığı olmuştu onu. Onun üzü, Çin kağıdı Lutsin'in takoz bağlanmış gibi kısa ayaklı⁴ kızına da ulaşmıştı. Yenisey Kırgızlarının ulu nehirlerini sakinleştirdiği zamanlar da olmuştu.

Gümbürdüyor, gürlüdüyor, patırdıyor, çınlıyor, tıngırdıyor, şingırdıyor...

Yıldızlar sönüp görünmez olduklarında ve güneş dağların ardından doğarken Kara Kanat, hâlâ Erlik'e dualar edip yalvarırken korkunç bir çığlık duyuldu. "Halhalar, Moğollar! Kaçın! Kaçın! Kendinizi kurtarın!" diye sesler duyulmasına rağmen Kara Kanat, hâlâ Erlik biy'in huzurunda yalvarıp yakarmaya devam etti. Kısa kemikli, soğuk nefesli atlara binen, ellerinde kılıç ve kargıları olan, karınca sürüsü gibi bir ordu onlara doğru gelip insanların etrafını çevirdiler. Kam Kara Kanat "Çocuğun ruhunu ve-

⁴ Yazar, günümüzde Çin'de yasak olan ancak geçmiş dönemlerde kadınların ayaklarını güzel göstermek için yapılan ve "lotus ayak" adı verilen bir uygulamaya gönderme yapmaktadır. İlerleyen yaşlarında küçük ayaklı olmaları için kız çocuklarının ayakları açılmasını diye sıkıca bağlanır ve büyümelerini engellemek için de dar ve küçük ayakkabıların içine sokulmuş. Sıkı bir şekilde bağlanmak ve küçük bir ayakkabı giydirilmek suretiyle çocuğun ayak parmakları kırılarak ayağın üçgen şeklini alması amaçlanır. Zaman alan çirkin ve acı verici bu uygulama neticesinde "Lotus ayaklı" da denilen ayaklara sahip olan kadınlar güzel olarak kabul edildikleri gibi aynı zamanda bu ayak şekli kadınlar arasında statü belirleyici en önemli unsur olmuştur. "Footbinding" (ayak bağlama) denilen bu uygulama, Çinli kadının tarihsel süreç içindeki güzellik anlayışının ve toplumsal hayat içerisinde belli bir konuma gelip saygınlığının artmasının ayak formu ile özdeşleşmesinin sıra dışı bir örneğidir (Aktaranın notu. Ayrıntılı bilgi için bk. İmre 2020).

rin, efendim” dedi. Toplanan insanlar feryat figan içinde ağlaştı, hayvanlar meleşip, böğürüşüp, kişneştiler. Kara Kanat kam, “Kara bronzdan yapılmış sandığınızı açın, efendim.” dedi. Çarpık bacaklı, küt ve kısa boylu, kızgın gözlerine kan toplanmış ve ise bulanmış giysileriyle Moğollar kama saldırmaya hazır beklediler. Kam Kara Kanat’ın kara teri kam giysisinin üzerinden sızsa da o, iğ gibi dönüp durmaya devam etti. Dönüp durdu, dönüp durdu...

Erlik biy, ikna olmuyordu. “En değerli şeyini ver” dedi. Kam Kara Kanat, “Değerli bir şeyim yok, onun yerine ömrümün yarısını alın, efendim.” dedi. Erlik biy, kahkahalarla güldü. “Razıysan ömrünün tamamını alırım” dedi. Kara Kanat köpüklenmiş ağzını açıp “Alınız, efendim!” dedi.

Erlik biy’in katran karası yüzü aydınlandı. Kara Kanat’ı onaylarcasına başını salladı. Durduğu yerden kalkarak, kara bronzdan sandığını elmas gibi parlayan tırnaklarıyla açıp, köpeği Kara Kaltar’ı Kara Kanat’ın üstüne kışkırtıp saldı.

Moğol başçısı Er Çadək, altın kabızalı eğri kılıcını gümüş işlemeli kınından çekti. Kam Kara Kanat dönüp onun yanına geldiğinde kılıç, güneş vurmuş gibi parladı; kızarıp ışıldadı. Kam Kara Kanat’ın başını gövdesinden ayırdıktan sonra Er Çadək, kılıcını at derisi koncuna sokup kızıl alevi söndürdü.

Kam Kara Kanat’ın başsız gövdesi, kendinden geçmiş hâlde dönüp durmaya devam etti!

Kam Kara Kanat’ın gövdesinden ayrılmış kesik başı, yerde yuvarlanmaya başladı!

İrili ufaklı ziller, metal çubuklar, eski bronzdan yapılmış büyüklü küçüklü aynalar, metal ziller şingırdayıp duruyordu. Sahipsiz tef, kendi başına çalmaya devam etti.

Moğollar durdukları yerde tepinerek kahkahalarla gülüyorlardı.

Dönüp durdu. Döndü.

Kamın kesik başı çay kaynatma süresince döndü de döndü.

Şimdi Moğollar korkmaya, hayretler içinde kalarak gözleri fal taşı gibi açılmaya başladı.

Gün öğleye döndüğünde kesik baş hâlâ dönüyordu. Moğollar saçları diken diken olup, dizleri titreyerek geriye dönüp, göğe doğru bakarak mırıldanarak gittiler.

— Servetini aldınız mı? diye Er Çadək yardımcılarına sordu.

— Evet.

— Altını, gümüşü var mıymış?

— Hem de bir sandık!
 — Samur kürkleri de çok muydu?
 — Oo hem de nasıl, tamamı on bağıdı!
 — Sesi güzel miydi?
 — Hayır! Kartlaşmış bir ihtiyarın sesi nasıl olursa öyleydi işte. Dışleri bile yoktu.

Er Çadak'ın arkasında kam tefi yüksek sesle gümbürdüyor; irili ufaklı ziller, metal çubuklar, eski bronzdan yapılmış büyüklü küçüklü aynalar, metal ziller şingirdayıp duruyordu.

Duman kaplı boz gökyüzünde kam tefi gibi yuvarlak bir ay, kan gibi kızarmıştı. Yıldızlar belli belirsizdi. Dağlar çakan şimşeklerden kanla kaplanmış, kayın ağaçlarıyla kaplı vadinin içindeki sayısız çadır ateşe verilmişti. Sayılamayacak kadar çok askerin esir aldıkları insanları götürürken kurdukları kamplar ise yeryüzüne dökülmüş yıldızlar gibiydi.

Er Çadak, ateşin yanındaki sert keçeden yapılmış yaygıya oturdu. Uzun tepsideki etten aldı ama tekrar geri bıraktı. Boş kadehine mataradaki içkiden doldurmak için durdu. Yüreği durmaksızın çarpıyordu, uyku tutmadı. Huzursuzdu.

Çok geçmeden Er Çadak, dört tarafına muhafızların yığıldığı ak keçeden saraya gidecekti. Oraya varınca nakışlarla işlenmiş kapı açılacak ve Tanrı katından bağışlanmış Cengiz Kağan'ın torunu Namcıl Seren, Er Çadak'ın elindeki değerli ganimetleri almak için yardımcılarını önünde olduğu hâlde çıkıp gelecekti. Dur bakalım, ganimet olarak neler getirdiniz? Taşlardan yapılmış höyüğe gömülen altınla donanmış küçük çocuğu almışsınız, onu verin; ölmüş bir savaşçı bahadırın çelik kılıcını almışsınız, öyle kılıçlar sayısız var. Er Çadak, o kılıcı kendine ayırmıştı. Fakat son sözü hep Namcıl Seren söylerdi: Çiy tanesi gibi on altı yaşındaki bir genç kızı almışsınız; onu da verin.

Namcıl Seren değerli ganimetleri aldıktan sonra, sert şekilde şunları söyleyecekti:

“Er Çadak, benim anlı şanlı bahadırım! Seni bütün askerlerimin başkomutanı yapıyorum. Senin yerine Buha Seren'i yapmak istemiştin fakat şeytan Törbötlere yenildi. Yine de çok bahadırım var! Asker dediğin, senin gibi dizginlenmiş bir attır. Yerle göğün birleştiği yere doğru saldırın! İleri, hücum!”

Sonra Er Çadak'a askerlerinin atlarının kuyruk kıllarından yapılmış tuğ ve altın topuzu verecekler ve omuzlarından sarkan kızıl bezler bağlayacaklardı.

Gerçekten de şimdi Er Çadak'ın rakibi Buha Seren, başına vurulup öldürülmemiş olsaydı... İyi ki melunun başı ezildi. Aksi hâlde Namcıl Seren'in önünde eğilerek yaltaklanıp Er Çadak'la alay ederdi. Şimdi Namcıl Seren, Er Çadak'ı yenebilir. Kırk dört yıl boyunca orduya kim komuta etti? Er Çadak. Er Çadak nerede olmadı, neleri görmedi, neler yapmadı ki? Kimleri yenip yok etmedi? Kimleri esir almadı? Ganimet olarak neler almadı? Kum yığınlarıyla dolu kızıl çöller mi geçmedi? Göğün direği gibi buzlu dağlar mı aştı?

Sarı yüzlü kara saçlı Çinlileri de kırıp geçirdi, sarı yaban otları gibi saçları olan Rusların şehir kalelerini yaktı. Öfkeli filleri olan çıplak insanlar da önünde duramayıp kaçtılar. Yüzleri tıraşlı neşeli Gürcüler önünde eğilip yalvar yakar oldular. Arkasında dağ gibi ceset yığınları ve kanla akan ırmaklar bıraktı. Gün doğusundan gün batısına kadar çeşit çeşit halklar öldürüldü, esir alındı, değişik değişik ülkeler yakılıp yağmalandı! Büyük nehirler uçarsularıyla aktı, denizler dalgalanıp durdu. Yerle göğün birleşmesi bu muydu? Hayır! Aşılan her engelle birlikte yeni yerler, yeni halklar çıktı karşısına. Az askerleri olan halklar yakıp yıkıldı. Ordusu kalabalık olanlardan ise Er Çadak kaçır gibi yapardı. Kaçarken de ardında bir hile olarak, düşmana bin koyun, bin tosun bırakırdı. Sonrasında şafak sökerken tekrar geri döner, düşmanlarını çöle yayılmış hâlde hayvanları kan ter içinde toplamaya çalışırken bulur, aralarında husumet çıkarıp birbirine düşürerek onları kılıçtan geçirirdi. Bazılarını ise kendi yanına çeker, yanına çektiklerinin kimilerini yurtlarına dönmeleri için serbest bırakır, kimisini de tekrar geri geleceğim diye tehdit ederdi. Güneye yönelmişken kuzeyden çıkar, doğuya giderken batıdan gelirdi. Ordusu ise gem vurulup dizginlenmiş iradesiz bir at gibiydi. Nereye çevirmek istersen oraya dönerdi. İçlerinden biri savaşmaktan çekinse o askerin başını keser, on kişi çekinse yüz askerin başını keser, kimseye acımazdı. Hücum, hücum, saldırın! Düşman ülkeye hücum! Kırk dört yıl boyunca atının eyerinin altındaki deri yatağı, eyer keçesi yorganı, eyeri ise yastığı oldu.

Bu seferki yolculuk iyi geçti. Neredeyse bütün Altay esir alındı. Ordumuz ise kayıp vermedi dense yeridir. Er Çadak, Kazan şehrinden dönüp geldiğinde Namcıl Seren'in "Altay şimdi büyümüş, zenginleşmiştir." dediği doğru çıktı.

Er Çadak, Kazan şehrini yağmaladıktan sonra Namcıl Seren'e Rus kağanlarından aldığı yüz deve yükünden haraç getirmişti: Altın, gümüş, ipek kumaşlar, kürkler, kılıç ve bıçaklar, ocaklar, kazanlar... Kağan Vladislav'ın mavi gözlü kızı, kağan İvan'ın saz gibi ince karısı... Şimdiyse Altay'ın bütün zenginliğini getiriyordu. Gerçekten de Namcıl Seren, ordusunun başına Er Çadak'tan başka kimi getirebilirdi ki?

Hayır, hayır! Bu Altay, en tehlikeli yer. Bu, Er Çadak'ın Altay'a üçüncü geliyordu. İlk olarak on sekiz yaşında bir delikanlıyken yüz askerin başçısı olarak gelmişti. Kan Vadisi'ndeki savaşta beş tümenle oluşan bir orduyla savaştığında yenilmiş, kendisi ise ancak ölmüş askerlerin arasına gizlenerek canını kurtarmıştı. Ordu geri döndüğünde Namcıl Seren'in babası Hural Seren, işlemeli kapıdan çıkıp gelerek Altay'a giden orduya komutanlık eden Şuhe adlı bahadırın boynunu tek söz söyletmeden kestirmişti. Bu yüzden Er Çadak, düşmanları olan Altaylıları sıkıştırmaya çalışıyordu. Altaylıların hepsini yakıp, yeryüzünü onlardan temizlemek gerekiyordu.

Er Çadak, birden uzaklardan bir kam tefinin sesini duydu. Çok geçmeden karanlık çalılık hışırdadı. Er Çadak, "Belki tavşandır." diyerek önemsemedi. Fakat o hışırtıyı çıkaran şey, yuvarlanarak Er Çadak'ın önüne kadar gelip durdu. Meraklanan Er Çadak, bu neyin nesidir, diye başını eğdiğinde kesilmiş bir insan kafası gördü.

"Bu kesik başı bana doğru kim yuvarladı?" diyerek Er Çadak ayağa kalktı. "Benimle eğlenen biri varsa şimdi başını keserim. Oynayacak başka birini bul kendine!"

Er Çadak'a cevap veren olmadı. Herkes uykudaydı. Er Çadak kılıcını çekerek çalılıkların arasına girdi. Arandı, arandı. Birinin olduğuna dair belirti yoktu. Nöbetçiye bir şey görüp görmediğini sordu. "Hayır!" cevabını aldı.

Er Çadak tekrar ateşin yanına geldi. Hâlâ orada duran insan başı yuvarlanarak tekrar Er Çadak'a doğru geldi. Er Çadak kesik başı eline aldı. Şaşkınlık içinde gözlerini iyice açtı, kapadı, tekrar açtı, kendi kendini çimdikledi. Hayır, uyumuyordu. İyice baktığında bunun, baykuşun tüylerinden yapılmış başlık takmış olan kam Kara Kanat'ın başı olduğunu fark etti. Onu ateşin ışığına tutarak dikkatlice baktı. Gerçekten oydu. Kam Kara Kanat. Kesik başın açılmış ağzı köpüklenmişti, bir şeyler söylemeye çalışıyor gibiydi. Er Çadak, kesik başı kulağına yaklaştırıp dinledi. Kesik baş zorlanarak da olsa "En değerli şeyimi aldın, geri ver!" dedi. Er Çadak, korkuya kapılarak kesik başı yere attı. Önüne düşen kesik baş yuvarlandı.

Er Çadak kendinden geçip bayıldı. Tekrar kendine geldiğinde bir kütüğün üzerine koyduğu başı vurarak parçalamaya çalıştı. Vurdu da vurdu. Kesik başın dağılan parçaları tekrar bir araya gelip bir bütün oluşturdu. Nereye atarsa atsın baş tekrar dönüp geliyordu. Ateşe koyup, üstünü kapatıp yaksa da bir şey olmuyor, tek bir saç teli bile yanmıyordu.

Er Çadak ne olduğunu anlamaya çalışırken gün ışıdı. Ağaç kütüğün tam ortasından parçalandığını gördü. Kesik baş, çalılıkları hışırdatarak yukarıya, tepeliğe doğru gitti. Tepenin üstüne ulaştığında "En değerli şeyimi

aldın, ver, geri ver!” diye şiddetli bir bağırıtı duyuldu. Kamın tefi gürüldedi. İrili ufaklı ziller, metal çubuklar, eski bronzdan yapılmış büyüklü küçüklü aynalar, metal ziller şingirdadı. Sonra sessizlik; tın, tın...

Er Çadək eyer keçesinin üstüne oturdu. Bütün vücudunu bir titreme aldı. Eli ayağı çekildi. Bronz zırhını giyip gece gündüz üç gün boyunca düşmanlarıyla çarpışmış gibi yorgun hissetti kendini. Şimdi gece vakti ise soğuk vurmuş deve dikenini gibi gevşedi, boş bir çuval gibi yere yığıldı.

“Hey, o Kara Kanat’tan aldığımız her şeyi iğneden ipliğe geri vermek gerekli! Aç gözlü şeytan, bir türlü huzur vermedi. Parçalanmış hâliyle etrafımda dönüp durdu!”

Altay’ın üstünde ısırlmış çörek gibi belirli belirsiz bir ay; kana bulanmış bir kam tefi gibi duruyordu. Dağları kızıl bir alev kaplamıştı. Ara sıra ormandan bir çıtırtı ya da tıkırtı duyuluyor, düzensiz çakan şimşekler yıldızları yalayarak geceyi gündüz gibi aydınlatıyordu.

Er Çadək, hâlâ keçe yaygının üstünde oturuyordu. Eli ne tepsideki ete dokundu ne de mataradaki içkiye uzandı. Karanlık düşünceler içindeydi. Kafası karışık bir hâlde “Ne yaptım ben böyle, ne yaptım? Öldürülmüş olsaydım daha iyiydi.” diye yavaşça mırıldandı. Bu olanları bütün bir ordu gördü. Şimdi benim sözümü dinleyip, emirlerimi yerine getirip getirmeyecekleri bile belli değil. O şeytanın kesik başı olmasaydı...

Bütün gece boyunca içini kaplayan bu düşünceler içinde bu kesik başla uğraşmaktan çay dahi içemedi. Derken, tepenin başındaki bir nöbetçinin sesi duyuldu:

— Er Çadək! Sizi çağırıyorlar.

— Kim çağırıyor?

— Bilmem. Bir kişi işte. Sizinle vuruşacakmış. Sanki kavgaya niyetli bir ihtiyar erkek.

Er Çadək bu çağırışı önemsemedi. Hayatı boyunca sayısını bilmediği kadar kişi kendisini vuruşmaya çağırılmış, o ise bunların hiçbirinden yenilgiyle çıkmamıştı. Kim bilir, şimdi de hangi toy bir delikanlı gelmiş olmalıydı. Anne babasını öldürdüğü veya esir alınıp getirilmiş bir delikanlı, acısına dayanamayıp ölümüne gelmişti. Fakat vuruşmaya çağırılmışsa yapacağı bir şey yoktu. Çıkmalıydı. Zavallı... Rusların Ruslan’ı olsa keşke. Onun açtığı yara hâlâ omzunda duruyor. Savaşmayı bilen biriydi. Fakat öfkesine hâkim olamayıp, Er Çadək’ı diri diri yiyecekmiş gibi tedbirsizce saldırarak kendine yöneltmiş kargıya saplanıp kaldı. Ya da Buhara’nın yiğidi İbrahim... Gerçek bahadırlardan bir diğeri de Tsyen Lun idi. Er Çadək’a karşı yarım gün mücadele etmişti. Er Çadək’a meydan okuyacak yiğit Altay’a nereden gelsin?

Er Çadək atını getirtip, eyerleterek zırhını giydi. Dün gece körelen kılıcını değiştirip atını dağın yamacına doğru koşturdu. Bir de ne görsün! Deri üstlük giymiş, yaşı sayılabilecek bir adam orada durmuş bekliyordu.

— Adın ne? Sen kimsin?, diye sordu Er Çadək. (Altaycayı biliyordu. Çünkü askerlerinin çoğu buna yakın bir dil konuşuyordu. Dahası kendisinin de Altay'dan getirilmiş bir kadından doğduğu söylenirdi).

— Soyum Tölös, babamın adı Ak Tokum, benim adımsa Tas Kecim.

— Hey ihtiyar, dün yurdunuza saldırdığımızda sen ölmedin mi?

— Siz geldiğinizde içkiliydim. Ayılıp kendime geldiğimde ise yalağın altında buldum kendimi. Karım beni oraya saklamış olmalı. Sarhoş olup yıkılmış birini de öldürmezsiniz herhâlde. Her neyse, arkanızdaki çam ağacına nişan alacak bir hedef izi çizin.

Er Çadək, karaçam ağacına kılıcıyla vurarak avuç içi kadar bir yer kesti. Karşıdan bir ok vızıldayarak gelip ağacın işaretlenmiş yerine saplandı. Ok, bir ağacın içine bir süyüm kadar saplandı. Er Çadək korkuya kapıldı. İki dizi titremeye başladı. Ölüm dedikleri bu olmalıydı.

“Hey, ihtiyar Tas Kecim, buraya niçin geldin?” diye Er Çadək, gururla ve biraz da kendinden emin bir sesle bağırdı.

“Halk içinden seçerek alıp evlendiğim eşimi, Çiçke Cırka'yı bırak. Yanında bir demliğe yetecek kadar çay ve bir tutam da tuz ver. Bu kadar. Üç aygır malımı çalıp, sürüp götürdün. Ne yapalım, önemli değil. Kesik başım seni takip edecek.”

Er Çadək, Tas Kecim ile ne yapacağını bilemedi. Altın, gümüş isteyecek diye düşünmüştü. Hâlbuki karısı daha önemliymiş! Kadın nerede olabiliirdi? Er Çadək, onun gibi sayısız kadına sahipti. Her savaştan döndüğünde sarayı esir alınmış kadınlarla dolardı. O ise çoğunun ismini bile bilmezdi.

“Vurup öldürmeliydim, ben ne yaptım böyle?” diye Er Çadək bir kez daha mırıldandı. “O melun kamın kesik başı olmasaydı... O kam, bütün servetini alıp gitseydi, şimdi izini sürmezdi. Hayır, hayır, bu Altay'dan sabah erkenden ayrılıp dönmeli. Acele etmeli, acele etmeli! Esir alınanların yaşlılarını, emzikteki çocuklarını öldürmeli; yolda zorluk çıkarıp engel olurlar, yük olmasınlar. Dönmeli, dönmeli! Akşam ülkesine doğru... Namcıl Seren'in sancağını alıp Kazan şehrine gitmeli. Orada asker buradaki kadar az değil, çok. Ruslara doğru saldırmalı. Yakıp yıkmalı, her şeyi kül etmeli. Bununla birlikte Rus kağanlar, birbirlerinin önüne geçip yaltaklansalar; servetlerini, çoluk çocuklarını, aldıkları eşlerini de verseler, gök gözlerinin dibinde sönmez bir kin hep durur. Bir defa daha gidip onlara saldırmalı, bir defa daha...”

Kam tefinin sesi tepenin yamacından tekrar duyuldu. Büyüklü küçüklü aynalar, metal ziller şingırdayıp, çingırdadılar. Çalılıkları gürültüyle sallayan bir rüzgâr esip geldi. Kesik baş, yuvarlanıp Er Çadak'ın önüne kadar gelerek keskin gözleriyle ona doğru baktı.

“En değerli şeyimi ver!” diye bağırdı.

Er Çadak ok gibi atıldı.

“Vereceğim sana, her şeyini geri vereceğim!” diyerek, kılıcını çıkarıp atıldı. “Melun, bana düşmanlık ediyorsun! Melun, bana kin besliyorsun! Kafatası! Kesik baş!”

Er Çadak'ın bağırışını duyan yardımcıları ve nöbetçileri koşarak geldiler. Saçları diken diken oldu. Ulu kam Kara Kanat'ın başına otuz kılıçla vurdular, otuz kargı sapladılar fakat kesik baş hiç zarar görmedi. Ateşe atıp yaktılar, kesik baş yanmadı. Çukur kazıp içine koysalar da kesik baş çıkıp geri geldi.

“Ölümümüz geldi, demek ki böyle ölecekmişiz! Çok şey gördüm, çok şey duydum, her şey buraya kadarmış!” diye bir tümen orduya başçılık eden ve Er Çadak'la sayısız savaşa girmiş Karohe Seren, ah çekip durunca Er Çadak onun başını vurup kesti.

“Amaaan, Tanrım, hayır!” diye atını çeken yardımcısı Noden Seren'in ağzı açılır açılmaz baş, gövdesinden ayrılıp yerde yuvarlanmaya başladı.

Altay'ın en güneyinde kızarıp kalan kılıcı ve ısırılmış çörek gibi eski ay duruyordu.

Er Çadak Moğol askerî başlığı takılı olduğu hâlde ulu kam Kara Kanat'ın kesik başının önünde dua etmeye başladı:

— Hey Tanrım, ihtiyar, benimle bu kadar eğlendiğin yetmez mi? Hangi günahımın karşılığı bu? Aldığım servetinizin hepsini geri vereyim. Benden daha ne istiyorsun? Alın, her şeyimi gönül rahatlığıyla hepsini alın. Başka bir şeyim yok. Askerimin yarısı pusuda kırıldı. Kaya göçüğünün altında kaldılar. Askerimin kalanı ise kesik başını görünce bana itaat etmeyip yerine yurduna kaçtı. Daha ne istiyorsun? Ne istiyorsun?

— Ver, ver, ver! diye ulu kamın kesik başı bağırdı. Almadıkça dönüp duracağım, vermedikçe arayacağım!

— Hey insanlar, diye Er Çadak'ın zırhını ve silahlarını taşıyan bir ihtiyar seslendi. Bu Kara Kanat kam, eşini istiyor olmasın. Ben, onun dişleri dökülmüş ihtiyar eşini kendime çay demletmek için yanıma almıştım. İşte burada, terkime aldığım attı oturuyor.

— Tanrım! Eceli gelmiş ihtiyar! diye Er Çadak dudaklarını ısırırdı. Başını kesip ayaklarına, ayaklarını kesip başına yapıştırırdım. Hangisi? Çabuk getir o kadını. İki gözünü oyarım, oyarım!

Kara Kanat'ın eşi zayıflıktan yanakları içine çökmüş ve kamburluktan iki büklüm olmuş hâlde Er Çadək'ın önüne geldi. Yüzü kir pas içindeydi.

— Ee, kamın karısı! Öte git! Çekil buradan! Defol, defol! diye tiksintiyle ellerini salladı. Senin için... İğrenç. İii! Ne yapayım ne yapayım! Yok ol, yok ol!

— Durun efendim, diye kam Kara Kanat'ın karısı usulca konuştu. Siz, Kara Kanat'ın izini sürdüğü birisiniz. Sizi rahatsız ediyor. Bunu bana daha önce neden söylemediniz? Ben ona bir kez "Öte git!" desem yok olurdu o... Eee, efendim! O, sizin teçhizatınızı taşıyan kişi iyi biri, ondan iyilik gördüm. Ben... Ben ona çay demleyen kişiyim. Onunla kalıp ona çay demlemek istiyorum? O, iyi biri.

— Ne yapacaksan yap! Yeter ki Kara Kanat'ın kesik başı izimi sürmesin. Ay gibi etrafımda dolanıp duruyor, bir türlü huzur vermedi. Yerime yurduma huzurlu dönmek istiyorum. Artık aylı güneşli bu Altay'dan en kısa zamanda ayrılmak istiyorum. Gitmek zamanı...

— Ee, kamınız Kara Kanat, bakalım benim eteğimden kurtulabilecek mi? diye, yaşlı kadın uçları sararıp kalmış kirli eteğine kamın kesik başını sardı. Çalılıklara doğru giderek kesik başı oraya bıraktı. — Kara Kanat, artık Er Çadək'ı takip etme! Öte git! Git... Önün uzak, arkan yakın olsun. Artık, benimle bir işin yok. Burada ihtiyar bir kul var. Zavallı, iyi biri, içten ve nazik. Ona çay demliyorum. Senin yokluğunda, başka ne yapabilirdim ki...

Er Çadək, geriye kalan otuza yakın yardımcısını arkasına alıp salına salına yola çıktı. Ara sıra geriye dönüp baktığında ise Kara Kanat'ın çökmüş yanaklı, dişsiz karısının peşinden geldiğini görüyordu.

"Şükürler olsun ki bu kadın varmış!" diye Er Çadək kendi kendine konuştu.

Acele edecek bir şey yoktu. Ulaşacakları yerde Namcıl Seren'in altın at direği vardı.

Altay'ın üstünde kıkırdak kadar ince bir ay, apak duruyordu. Pürüzsüz, parlak ve aydınlık bir gökyüzü...

"Baaludañ Baalu" Hikâyesinin Folklorik Tarih Bağlamında Tahlili

Kesik Baş Motifi

"Toolok Kam" efsanesi ve "Baaludañ Baalu" hikâyesi içerdiği *kesik baş* motifi ve kadınlara ait tabular bağlamında Anadolu ve Balkanlarda anlatılan kesik başla ilgili metinlerle ortak özellikler taşır. Bununla birlikte "Toolok Kam" efsanesinin tarihî olaylara dayanan daha gerçekçi bir versiyonu da "Ezenniñ Uulu Er Çadək" efsanesidir. "Toolok Kam" efsanesi ve "Baaludañ Baalu" hikâyesinin ana kahramanları din adamları, "Ezen-

niñ Uulı Er Çadak” efsanesininki ise bir askerdir. Anadolu ve Balkanlarda anlatılan kesik başla ilgili metinlerde de kahramanlar ya asker ya da yarı dinî şahıslar olup dinî mahiyetlerini tam anlamıyla ancak öldükten sonra adlarına dikilen türbeleriyle kazanırlar.

Kainçin, “Baaludañ Baalu” hikâyesinin merkezine *kesik baş* motifinin bulunduğu “Toolok Kam” efsanesini almakla birlikte metnin içörgüsünü “Ezenniñ Uulı Er Çadak” efsanesiyle de harmanlamıştır. Dolayısıyla “Baaludañ Baalu” hikâyesini anlamak için Er Çadak’la ilgili efsaneleri ve “Toolok Kam” efsanesini birlikte değerlendirmek gerekir. Tarihî olaylar ve kayıtlar dikkate alındığında her iki efsanenin de 18. yüzyılda yaşanan olaylar ve savaşların neticesinde art zamanlı olarak teşekkül ettiği anlaşılr. “Toolok Kam” efsanesinin başlangıcında efsaneye konu olan olayların 1727-1745 yılları arasında hüküm süren ve hükümranlığı zamanında Moğol Budizmini benimsetmek için Altay Şamanizmi üzerine baskı uygulayan, Cungan hanlarından Galdan Çeren zamanında geçtiği anlatılmaktadır. Dolayısıyla efsanenin teşekkül tarihini de bu zaman dilimi içerisinde aramak gerekir. Er Çadak’la ilgili efsane ise anlattığı tarihî olaylar dikkate alındığında Cungarya’nın yıkılarak bölgenin Rusya’ya bağlandığı 1750-1756 yılları arasında teşekkül etmiş olmalıdır.

Kainçin’in “Baaludañ Baalu” hikâyesi üç ana karakter üzerine kurulanmıştır: Altay kamı Kara Kanat, Moğol komutanı Er Çadak ve Kara Kanat’ın eşi Çiçke Cırka. Hikâyenin kurgusunda çatışma unsurunu oluşturan tarafların Moğol ve Altay askerleri arasında -Ezenniñ Uulı Er Çadak efsanesinde olduğu gibi- olması beklenirken çatışma, Moğol komutanı Er Çadak ile Altay şamanı Kara Kanat arasında gerçekleşir. “Toolok Kam” efsanesinde Altay şamanı Toñjoon boyuna mensup biri olarak anlatılırken Kainçin’in hikâyesindeki kam, Tölös boyuna mensuptur. Kamın efsanedeki adı Toolok iken, Kainçin’in hikâyesinde Kara Kanat’tır. “Toolok Kam” efsanesinde şekil değiştirme motifine rastlanmazken Kainçin, hikâyesinde bu motifi kullanmıştır; hikâyede Er Çadak’ı ısrarla takip eden Toolok Kam, Tas⁵ Kecim’e dönüşür. Dolayısıyla “Toolok Kam” efsanesini genel Türk folkloruna bağlayan temel iki özelliği *kesik baş* ve şekil değiştirme motiflerini içeriyor olmasıdır.

Bu nedenle “Toolok Kam” efsanesi, Türk folklorunda yaygın olarak karşımıza çıkan *kesik baş* anlatılarından biridir denilebilir. Türkiye’de *kesik baş* anlatılarıyla ilgili ilk kapsamlı çalışmayı yapan Ahmet Yaşar Ocak,

⁵ Tas veya Tastarakay, Altay masal ve destanlarında kahramanların tanınmamak için şekil değiştirdikleri hâllerine verilen isimdir. Bazı durumlarda destan kahramanı tanınmamak için genellikle kel, hastalıklı ve kötü giyimli (genellikle dilenci) birine dönüşür. Tas, Türkçe *kel*, Tarakay ise Moğolcada *kel* anlamına gelir. Bu folklorik tip, Türkistan’da *Taşça Bala*, Anadolu’da ise *Keloğlan* adlarıyla bilinmektedir.

Türklerin *kesik baş* motifli efsane, destan, menkıbe, masal ve hikâye gibi folklorik metinlerle 11. yüzyılda Anadolu topraklarına ayak bastıklarında karşılaştıkları, bu motifle ilgili anlatıların Balkanlardan Orta Asya'ya kadar geniş bir alana yayıldıkları ve ancak 14. yüzyıldan itibaren yazıya geçirildikleri üzerinde durmaktadır (Ocak, 1989, s. 7). Fuad Köprülü, herhangi bir metne dayandırmaksızın kesik başlı kahramanları işleyen efsane ve destanların Türklerin arasında eski zamanlardan beri yayılmış bir gelenek olduğunu belirtse de Ahmet Yaşar Ocak, Anadolu'ya gelmeden evvel, özellikle İslâm öncesi dönemde teşekkül etmiş efsane ve destanların hiçbirinde bu motife rastlanmadığını ifade eder (1989, s. 16). Böyle olmakla birlikte "Toolok Kam" efsanesi, Ahmet Yaşar Ocak'ın *kesik baş* anlatılarıyla ilgili olarak çizdiği coğrafyanın sınırlarını Sibiryâ Türklüğüne kadar genişletmemize imkân sağlamaktadır. Bununla birlikte kesik baş kültürünü belli bir kültüre bağlamak ve kaynağını belli bir coğrafyada aramak mümkün gözükmemektedir (Aslan, 2020, s. 145). Yunan mitolojisindeki başı kesilip nehre atıldığı hâlde hâlâ şarkı söylemeye devam eden Orpheus, Kral Herod'un ölmüş kardeşinin karısıyla evlenmesine karşı çıktığı için başı kesilen Vaftizci Yahya, İskandinav mitolojisindeki başı kesilmiş olduğu hâlde Odin'in akıl danışmaya devam ettiği Mimir, Hristiyan anlatılarındaki başı kesildiği hâlde hâlâ vaaz vermeye devam eden ilk Paris piskoposu Aziz Denis, paganlar tarafından başı kesilerek öldürülmüş olmasına rağmen kesik başın atıldığı kuyudan çıkarak yürümeye başlayan Aziz Aphrodisius ve Afganlara karşı savaşırken başı koptuğu hâlde Altın Tapınak'a kadar gelmeyi başaran Baba Deep Singh'e ait kesik başla ilgili anlatımlar dünyanın değişik coğrafya ve kültürlerinde mevcuttur (Koçyiğit, 2020, S. 118-122).

Anadolu ve Balkanlar coğrafyasında teşekkül etmiş *kesik baş* anlatılarının birkaç bakımdan "Toolok Kam" efsanesiyle ortak özellikler taşıdığı görülür. Bunlardan biri kesik başın konuşması, bir diğeri olay akışının değişmesine neden olan kadın unsuru, sonuncusu ise kesik başın ve vefat ettiği yerin kutsanmasıdır. Kesik başın konuşması motifi yalnız Türk folklorundaki metinlere özgü bir husus değildir. Ancak Anadolu efsanelerindeki kadının işlevini anlayabilmek için "Toolok Kam" efsanesini dikkate almak faydalı olacaktır. Anadolu ve Balkanlarda teşekkül etmiş olan kesik başla ilgili efsanelerin bir kısmında⁶ başı kesildiği hâlde savaşmaya devam

⁶ Ahmet Yaşar Ocak, eserinde konuyla ilgili iki efsane metnine yer vermiştir. Bunlardan biri Seydi Sultan efsanesidir. Efsanede kesik başıyla savaşan Seydi Sultan'ı bir kadın fark edip etrafındakileri uyarınca Seydi Sultan oracıkta ruhunu teslim eder. İkinci efsanede ise Florina'nın Gazi Yakup Beğ tarafından fethi sırasında bir müfrezinin başı olan Kirli Baba'nın düşman tarafından kesilen başını koltuğunun altına alarak savaşmaya devam ederken bir kadının onu görmesiyle birlikte Kirli Baba'nın hemen oracığa düşüp ruhunu teslim etmesi anlatılır (Ocak, 1989, s. 20, 22-23).

eden kahramanı, bir kadın fark edip onu düşman askerlerine gösterince *kesik başın* ruhunu teslim ettiği görülür. Baş kesildiği hâlde kişinin tam anlamıyla ölmemesine rağmen bir kadının onu görmesiyle birlikte hemen ölmesi dikkate değer bir husustur. “Toolok Kam” efsanesinde de Moğol askerleri, bir türlü öldürülemeyen kesik başı karısının kirli elbisesine sarak mucizevi gücünü kaybedip ölmesini sağlar. Askerlere bu yolu öneren, kamın Çiçke Cırka adındaki karısıdır. “Ezenniñ Uulı Er Çadak” efsanesinde ise efsanenin kahramanı Toldoy’un karısı iki işleviyle karşımıza çıkar: Birincisi, Toldoy’un Altay’ı yağmalayan Er Çadak’ın peşinden gitmesinin nedeni karısının da esir alınmış olması; ikincisi ise efsanede açıkça anlatılmamasına rağmen davet edildiği sofraya oturmuyarak Er Çadak’ın Toldoy’un kardeşi tarafından ağır yaralanmasına sebep olacak şartları sağlamış olmasıdır. Genel olarak Türk, özelde ise Altay Şamanizminde kadın algısı dikotomik olarak kendini gösterir. Bu durum, kadın şamanların varlığı dikkate alındığında bir yönüyle pozitifdir. Onlar da tıpkı erkek şamanlar gibi hastaları sağaltır, gelecekte haber verir ve tanrılarla iletişim kurabilir. Diğer husus ise birincisinin tersine kadınların eril alanın dışında tutulup kirli olarak kabul edilmeleri, bu nedenle de onlarla ilgili tabuların oluşmasıdır. Bu anlayışa bağlı olarak, kutsalla temas etmeleri hâlinde kutsalın gücünü yitirmesine neden olacağı düşüncesiyle kadın ve kadına ait nesneler tabu kabul edilip kutsaldan uzak tutulur. Bu nedenle Toolok Kam’ın kesik başı, karısının kirli eteğine sarıldığında gücünü kaybeder. Adı geçen metinlerdeki kadın ve kadına ait nesnelerin durumunu, Eliade’nin “tabu ve kutsalın çelişikliği” konusundaki görüşlerini dikkate alarak değerlendirmekte fayda vardır. Eliade’ye göre kutsal hem “kutsal” hem de “kirlenmiş”tir. Dokunulmaları durumunda tehlike yaratan bu tür “kirlenmiş” ve “yasaklı” şeyler; nesneler, insanlar veya yapılmaması gereken eylemlerdir (Eliade, 2014, s. 39-40). Hem Altay hem de Anadolu ve Balkanlardaki kesik başla ilgili metinlerin bir kısmında kesik başın mucizevi durumunu sonlandıranlar da ya kadınlar ya da kadınlara ait nesneler (kirli etek) olmuştur. Kesik başın kadının herhangi bir giysisiyle değil de kirli bir elbisesine, özellikle eteğine sarma durumu ise tamamıyla regl hâlinde kaynaklanmaktadır. İslam dairesi içindeki metinlerde ise gücün tezahürü farklılaşmış, aybaşının gücü kadının “ses”ine ya da “bakış”ına yüklenmiştir.

Efsanenin Anadolu ve Balkanlar coğrafyalarındaki kesik baş anlatılarıyla ilgili ortak özelliklerinden bir diğeri, kesik başların ruhlarını teslim ettikleri yerlerin kutsanmasıdır. Anadolu ve Balkanlarda bu durum genellikle kesik başın ruhunu teslim ettiği yerde türbe kurulması şeklinde gerçekleşirken Altay ve Moğolistan coğrafyasında kesik başı kutsayıp adına yılda iki kez tören gerçekleştirmek şeklinde olmuştur. Anadolu efsaneleri içinde tıpkı “Toolok Kam” efsanesinde olduğu gibi kesik başları bazen

düşmanın kutsadığı da görülür. Bu efsanelerden birinde olaylar Sinop'ta cereyan eder ve Seyyid Bilâl ile ilgilidir:

Bilâl, Hz. Hüseyin soyundandır. Emevi halifesi Ömer b. Abdulaziz devrinde İstanbul kuşatmasında gemilerle Karadeniz sahillerinde bulunurlarken bir fırtınaya yakalanırlar. Sinop limanına sığınmak zorunda kalırlar. Ancak şehrin tekfurı kendilerinden kuşulanarak ordugâha bir baskın düzenler. Müslümanlar şiddetle karşı koyarlarsa da pek çoğu şehit düşer. Geri kalanlar Seyyid Bilâl emrinde düşman çemberini yarıp çıkmak isterken tekfurun bir kılıç darbesiyle Seyyid Bilâl'in başı kesilir. Seyyid Bilâl derhâl yere düşen başı koltuğunun altına alarak bugün türbesinin bulunduğu yere gelir ve orada vefat eder. Bu kerameti hem Müslüman askerler hem de başlarında tekfur olduğu hâlde Rumlar görürler. Şaşkınlıktan ne yapacaklarını bilemezler. Tekfur korkup çatışmayı durdurur. Müslüman askerlerin çekip gitmelerine mâni olmayacağını söyler. Sonra da ölümünden dolayı pişmanlık duyduğu Seyyid Bilâl'in üzerine türbe yaptırır. Kendisi de öldüğü zaman türbenin kapısı önüne gömülmesini vasiyet eder. (Ocak 1989: 17)

Tekfurun Seyyid Bilâl'in türbesinin kapısının önüne gömülme isteği, Seyyid Bilâl'in üstünlüğünü kabul ettiğini gösterir. "Toolok Kam" efsanesinde de onu öldüren Moğolların yaptıkları işten pişmanlık duyup vereceği zararlardan korunmak için kesik başı kutsamak amacıyla yılda iki kez tören düzenlemek zorunda kaldıkları anlatılır. Bununla birlikte "Toolok Kam" efsanesinde olduğu gibi başı kesildiği hâlde savaşa/mücadeleye devam eden kahramanlardan düşmanların korkup kaçtığı Anadolu efsaneleri de mevcuttur:

Rivayet olunduğuna göre Selçuklular zamanında Konya şehri düşmanlar tarafından kuşatılır. Kaledekilerin canla başla savunmalarına rağmen düşman kapılara dayanır. İşte bu tehlikeli vaziyet üzerine kalenin aksakallı yaşlı komutanı yalın kılıç kapıdan çıkıp nara atarak düşmana saldırır. Bu hareket ötekilere de cesaret verir, onlar da hücumla geçerler. Lakin bir ara düşmanlardan biri aksakallı komutanın başını uçurur. Fakat komutan düşüp öleceği yerde hemen başını yerden alıp mücadelesini sürdürür. Bu hayret ve dehşet verici manzaradan ürken düşmanlar kuşatmadan vazgeçip selameti kaçmakta bulurlar. O zaman başsız gövde koltuğundaki başını yere koyar, kıbleye dönerek secdeye kapanır ve canını teslim eder. (Ocak, 1989, s. 21).-

Türk kültüründe hem Türk dünyası hem de Anadolu sahasında tarihî şahsiyetler ve sözlü kültür unsurları temelinde oluşturularak kurgulanmış edebî eser örnekleri oldukça yaygındır (Yıldırım, 2020, s. 78). Kainçin'in konusunu "Toolok Kam" efsanesinden aldığı "Baaludañ Baalu" hikâyesinin Türk edebiyatındaki karşılığı Ömer Seyfettin'in "Başını Vermeyen Şehit" hikâyesidir. Ömer Seyfettin, bu hikâyeyi *Peçevî Tarihi*'ndeki (Peçevî

İbrahim Efendi, 1999, s. 355-363) “Kapuşvar, Bobofça ve Kartina Kalelerinin Fethi”ni anlattığı kısımlarda geçen bir destandan alır. Olaylar 1554 yılında meydana gelmiştir. *Peçevî Tarihi*’nde “Hikâye-yi Kesikbaş” yahut “Dasitân-ı Kesikbaş” olarak geçen bu anlatının bir başka varyantı Evliya Çelebi *Seyehatname*’sinde de mevcuttur. Ömer Seyfettin, tıpkı Kainçin’in yaptığı gibi tarih metninden seçme ve ayıklama yaparak hikâyesini kurgulamıştır. Bu seçme ve ayıklamadan sonra hikâyesinde tarih metnindeki kronolojiyi takip etmiş ve hikâyesini manzum destanının üzerine inşa etmiştir. Ömer Seyfettin’in hikâyesi, *Peçevî Tarihi*’nden alınma bir epigrafla başlar. Sayfa numarası verilmek suretiyle alıntılanan bu epigraf, yazar tarafından bir amaca yönelik olarak hikâyenin başına konulmuştur (Karaburgu, 2021, s. 230). Kainçin’in hikâyesinde böyle bir epigraf mevcut değildir. Kainçin, Ömer Seyfettin gibi okuyucusunu daha hikâyesine başlamadan metne hazırlamaz. Ömer Seyfettin’in hikâyesinde başı kesildiği hâlde savaşmaya devam eden kahraman Deli Mehmet, onun bu durumunu gören arkadaşı ise Deli Hüsrev ile Kuru Kadı’dır. Kuru Kadı, şahit olduğu olayı bir destan hâline getirip ifşa edince ortadan kaybolur. Başı kesilen Deli Mehmet’in isminin başındaki *deli* lakabı onun manevi gücüyle ilgili olup bizim de bir ölçüde onu Şamanik geleneğe bağlamamıza imkân vermektedir.

Dolayısıyla Türk folklorundaki kesik baş anlatılarıyla (yukarıda verilen iki Altay efsanesi dâhil olmak üzere) Kainçin’in “Baaludañ Baalu” ve Ömer Seyfettin’in “Başını Vermeyen Şehit” hikâyelerini yeni tarihselcilik ve metinlerarasılık bağlamında birlikte okumak gerekir. Bu birlikte okuma ve değerlendirme, Türk edebiyatının halk edebiyatından modern edebiyata uzanan metinleri arasında kan bağı kurmanın yanı sıra “tarihin metinselliği ve metnin tarihselliği” ilişkisini kurmaya da fayda sağlayacaktır. Türk kültür coğrafyası içinde kesik baş anlatıları, bu anlatılara dayanarak birer edebî eser ortaya koymuş olan Kainçin ve Ömer Seyfettin’in hikâyeleri bu metinleri Türk milletinin ortak hafızasının değişik tezahürleri olarak değerlendirmemizi gerektirmektedir. Bütün bu metinlerdeki karakterlerin ortak yönleri dinî ve askerî bakımdan arketip kimliğe sahip olmalarıdır.

Er Çadak

Er Çadak, tarihte varlığı bilinen bir şahsiyetin nasıl folklorik bir kimlik kazandığının belirgin örneklerinden biridir. O, 18. yüzyılın ikinci yarısının hemen başlarında (1750-1760) Altay bölgesini Qing Hanedanlığına bağlamaya çalışan ve diğer yerel yöneticileri de buna zorlayan, tarihsel olarak varlığı bilinen bir boy başkanıdır. Bu nedenle Altay folklorunda ve hakkındaki efsanevî tarihinde halkına ihanet etmiş biri olarak anlatılır. Bazı araştırmacılar (Potapov ve Samayev) onun Telengit olduğunu belirtse de kökeni tartışmalıdır. Kainçin’in “Baaludañ Baalu” hikâyesinde Er Çadak’ın

annesinin Altay olduğuna dair rivayetlerden bahsedilmektedir. Kainçin bu hikâyesinden başka "Zov Rodini" (Anavatan Çağrısı) adlı hikâyesinde de olumsuz Er Çadık tiplemesine yer vermiştir.

Er Çadık, Altay'ın Çuy bölgesinde doğmuş olup babasının adı Ezen Baatır'dır. O, Şunu ve Amır Sana gibi tarihî bir şahsiyet olmasına rağmen bazı edebî eserlerde folklorik ve olumsuz özellikleriyle işlenmiştir. Bu eserlerden biri Nikolay Paştakov'un *Snovya Soltana* (Sultanın Oğulları) adıyla yazdığı iki perdelik dramadır⁷. Ayrıca İvan Şodoyev'in *Kızalañdı Cıldar* (Buhranlı Yıllar) romanında da Er Çadık'ın tarihî olaylardaki rolü işlenmiştir. Er Çadık hakkındaki efsaneyi derleyip *Snovya Soltana* (1969) adıyla yayımlayanlardan biri de ünlü Altay yazarı Borontoy Bedurov olmuştur^{8**}.

Er Çadık efsanesinin tam metni *Altay Kep Kuuçındar* (Altay Efsaneleri) kitabında "Ezenniñ uulu Er Çadık" (Ezen'in Oğlu Er Çadık) adıyla mevcuttur. Adı geçen kitabın "Cartamaldar" (Açıklamalar) bölümünde Sa-

⁷ İki perdeden oluşan dramada Altay boy başkanlarından Ezen'in oğlu Er Çadık ve onun Altaylı arkadaşı Boor (Solton'un beş oğlundan biri) arasındaki mücadele anlatılır. Her ikisi de Tibet'teki bir Budist manastırında 15 yıl eğitim aldıktan sonra Oyrotya'nın dağılmasıyla birlikte Altay'a dönerler. Boor bilge, Er Çadık ise savaşçı özellikleriyle öne çıkar. Er Çadık, Çin kağanına itaat ederken Boor bunu reddeder ve halkın kurtuluş yolunun kuzeydeki Ruslara bağlanmak olduğu konusunda ısrar eder. Çin kağanından aldığı askerî destekle Altay'a saldıran Er Çadık, Boor ile karşı karşıya gelir. Er Çadık'ın amacı Boor'u teslim alarak Çin kağanına götürüp ona hizmet etmesini sağlamaktır. Boor, Er Çadık'ı "Bir dağ leoparı kadar cesur, elmas kadar sert ve kararlı" olarak niteler. Er Çadık ise Boor ile aralarında geçen bir konuşmada ona şunları söyler: "Ordum gökteki bulutlar kadar çoktur. Beni bilirsün, bütün bozkırı dolaşacağım; askerlerime kadınları, yaşlıları, çocukları öldürme emri vereceğim. Ordumun üzerinden geçtiği yerde tek bir ot, tek bir çalı bile kalmayacak, tüm bozkırı atlarımın toynaklarıyla çiğneyeceğim!" Boor'un bu sözleri, hakkındaki Altay efsanelerinin özünü oluşturur.

⁸ Borontoy Bedurov, bu efsaneyi 1969 yılı kışında Kuladı köyündeki amcası Köylük Mayçıkov ve kuzeni Ayıldış Anatov'dan derlemiştir. Esasında Paştakov'un piyesine kaynaklık eden de bu efsanedir. Efsanenin ana kahramanı, Er Çadık'la birlikte Tibet'teki manastırda eğitim alan Kara Mayman boyunun başkanı Solton'un beş oğlundan biri olan Boor'dur. Oyrot hanlığının dağılmasıyla birlikte Solton ve oğulları Ruslara tabi olmak için Altay'ın kuzeyine gitmek isterler. Fakat Çin kağanına itaat etmiş olan Kıpçak boyuna mensup ve safkan Altay-kiji olan (kimilerine göre İrkit) Er Çadık bunu engellemeye çalışır. Çıkan savaşta Er Çadık ilk olarak Solton'u öldürür. Aralarında yaptıkları konuşmada Boor'u Çin'e tabi olması için ikna etmeye çalışsa da bunu başaramaz. Uzun süren bir savaş başlar. Boor, Er Çadık'ı öldürdükten sonra Altay'ın kuzeyine gidip Rus Çarına bağlanır. Uzun bir ömür sürüp, yaşlı biri olarak öldüğünde cesedi yakılıp, kitapları gömülür. Cenazesinin yakıldığı ateş söndükten sonra insanlar onun başparmağının yanmadığını, karaciğerinin ise bir taş döñüştüğünü görürler. Başka mucizeler de gerçekleşir. Boor'un gelecek zamanlara dair kehanetleri nesilden nesile aktarılır. Bu kehanetlerden büyük kısmı eskatolojik mit özellikleri taşır.

mayev'den alınan şu tarihî bilgilere yer verilmiştir: Er Çadak, Moğol ordusunu yöneten komutanlardan biridir. Mançuryalılarla birlikte Altay'ın yerel yöneticilerini Çin'e tabi olmaya zorlamıştır. Altay'ın boy başkanlarından bir diğeri olan Bookol da onunla hareket etmiş ve her ikisi defalarca Altay'a saldırılar düzenlemişlerdir. Onun tarihî ve efsanevi şahsiyetindeki olumsuz anlatımların özü bu saldırılara dayanır. Çadak'ın kampı, Komdu Nehri'nin kıyısında yer almıştır. 1760 yılında Kazak beyleri Barak Baatır ile Habalabay, Çuy Nehri'ni geçerek Er Çadak'ın hakimiyeti altındaki bölgeye saldırmışlar, tebaasının büyük bir kısmını esir alarak götürmüşlerdir. Onların bu saldırılarına ilk olarak Er Çadak'ı destekleyen Çinliler, daha sonra ise Er Çadak'ın kendisi karşılık vermiştir (Samayev, 1991, s. 146-157, 155, 158-159; Yamayeva, E.E.-Şincin, İ.B., 1994, s. 236-238, 396). Hakkındaki efsanelerde Tibet'e gidip Budist eğitimi aldığı ve Oyrot Hanlığı çökerken çıkan savaşlar ve iç çekişmeler sırasında Altay'a geri dönüp Çinlilerle iş birliği yaptığı veya çok küçük yaşlarda Moğolların onu alıp götürdüğü, büyüyünce ailesine ve Altay'a dair her şeyi unuttuğu ve Moğol ordusuna komutan olduktan sonra da ana vatanı Altay'a saldırılar düzenlediği anlatılır (Oynotkinova, 2013, s. 78-79). Kimi rivayetlere göre Er Çadak, bütün bu olaylardan 20 yıl sonra (muhtemelen 1780'li yıllarda) yaşlı bir adam olarak eceliyle ölmüştür.

Sonuç

Kainçin, hikâyesinde farklı güçlere sahip iki kişinin çatışmasını işlemiştir. Yazar, çatışma hâlindeki bu iki karakteri okuyucusuna tanıtırken Kara Kanat'ın kamlıktaki, Er Çadak'ın ise askerlikteki başarılarını sıralar. Dolayısıyla çatışma, Altay şamanlığının manevî gücü ile Moğol askerî gücü arasındadır. Moğol ordusu adına birçok ülkeyi yağmalayan veya vergi ödemeye zorlayan Er Çadak'ın karşısında yeraltı ve yerüstü tanrılarıyla iletişim kurabilen ve ikna yoluyla onlardan talep ettiği her şeyi alma gücüne sahip olan Toolok kam adındaki Altay şamanı vardır. Toolok kam da Er Çadak gibi yaşadığı yerin yakınında veya uzağında bulunan birçok yere gitmiş, gittiği yerlerdeki insanların yaşadığı felaketleri sahip olduğu kamlık gücüyle ortadan kaldırmış ve bu yolla da büyük bir servet edinmiştir. Sonuçta Moğol ordusunun askerî kuvvetini temsil eden Er Çadak ile Altay'ın kamlık inancını temsil eden Toolok kamın çatışmasından galip çıkan, inancın gücünü temsil eden Toolok kam olmuştur. Dolayısıyla aralarındaki çatışma, inancın gücü ile askerî güç arasındadır ve galip gelen de inancın (kamlığın) gücü olmuştur. Her ne kadar hem efsanede hem de hikâye metninde işlenmemiş olsa da Kara Kanat'ın üstünlüğü aynı zamanda Altay Şamanizminin Moğol Lamaizmine karşı üstünlüğü olarak da değerlendirilebilir. Bu iki inanç sisteminin tarih boyunca ilişki hâlinde olduğu,

hatta bu ilişkinin 20. yüzyılın hemen başlarında Altay bölgesinde ortaya çıkan *Ak Cañ* (Ak Din) veya *Süt Cañ* (Süt Din) adlarıyla bilinen Burhanizm'in ortaya çıkışında etkili olduğu bilinmektedir.

Hakkındaki tarihî kaynaklarda Er Çadak, Çin yanlısı olarak gösterilirken yine hakkındaki bazı efsanelerde Moğol komutanı olarak tanıtılır. "Ezenniñ Uulı Er Çadak" efsanesinde Toolok kamın yerini Er Çadak'ın kendisinden küçük erkek kardeşi alır. "Toolok Kam" efsanesiyle "Baaludañ Baalu" hikâyesinde kesik baş motifi olağanüstü özellikleriyle öne çıkarken "Ezenniñ Uulı Er Çadak" efsanesinde Er Çadak'ın kardeşinin askerî becerisi ve kahramanlığı realist bir tarzda anlatılır. Tarihî kaynaklarda Altay bölgesinin Moğol imparatorluğu olan Cungarya'nın hâkimiyetinde kaldığı bilinmektedir. Dolayısıyla halkın hafızasında Moğol askerî gücüne karşı üstünlük veya mücadele duygusu mevcut olmadığından çatışma unsurunda taraf olarak Altay şamanı yer almıştır. Altay şamanının Moğol komutanına (Er Çadak'a) üstünlüğü Altay Türklerinin ötekine (düşmana) karşı toplumsal duygu durumundan kaynaklanmaktadır. Esasında "Ezenniñ Uulı Er Çadak" efsanesinde de her ne kadar Er Çadak Altaylı bir bahadır tarafından vurulup yaralanmış ve kaçmaya zorlanmışsa da bunu bir ordunun kurumsal başarısı olmaktan öte kişisel bir başarı olarak değerlendirmek gerekir.

Kainçin'in kaleme aldığı "Baaludañ Baalu" hikâyesi, Altay bölgesini yağmalamaya gelen bir grup Moğol askerinin yurtlarına döndüklerinden sonra yazarın "Altay'ın üstünde kıkırdak kadar ince bir ay, apak duruyordu. Pürüzsüz, parlak ve aydınlık bir gökyüzü..." ifadesiyle sona erer. Bu ifadesiyle yazar, Altay'ın parlak geleceğine dair umutlarını "Ay" ve "gökyüzü" metaforlarıyla dile getirmeyi tercih eder. Yazarın bu bilinçli tercihi, her iki unsurun hem ortak Türk mitolojisinin hem de Altay mitolojisinin kutsal değerleri olmalarıyla ilgilidir.

Etik Komite Onayı: Araştırmada etik kurul iznine gerek yoktur.

Mali Destek: Araştırma için herhangi bir mali destek alınmadı.

Çıkar Çatışması: Yazar, çıkar çatışması olmadığını beyan eder.

Ethical Committee Approval: Ethical committee approval is not required for this research.

Funding: This research received no external funding.

Conflicts of Interest: The author declares no conflicts of interest in this study.

Kaynakça

- Albayrak, N. (2002). Kesik Baş destanı. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (C. 25), 308-309.
- Aslan, B. (2020). Kesik baş anlatıları ve “Başını Vermeyen Şehit”. *Vefatının 100. Yılında Ömer Seyfettin*, 145-153.
- Dilek, İ. (2013). Altay edebiyatının tarihi romanlarından Kızalandu Cıldar’ın (Buhranlı Yıllar) edebî ve folklorik mahiyeti. B. Gül, F. Ağca. ve F. Gökçe (Ed.), *Bengü Bitig-Dursun Yıldırım Armağanı* içinde (s. 233-249). Öncü Kitap.
- Eliade, M. (2014). Dinler tarihine giriş. Kabalcı.
- İmre, H. M. (2020). Güzellik ve sosyal konum göstergesi olarak lotus ayak ve ayakkabı. *International Journal of Interdisciplinary and Intercultural Art*, 5(11), 85-94.
- Karaburgu, O. (2021), Ömer Seyfettin’in “Başını Vermeyen Şehit” hikâyesini yeni tarihselcilik bağlamında okuma denemesi. *KARE*, 11, 226-234.
- Kindikova, N. M. (2020), Rasskaz “Zov Rodini” Altayskogo prozaika D. Kainçina v folklorno-mifologičeskom kontekste. *Rossiyskaya Tyurklogiya*, 1-2(26-27), 61-65.
- Koçyiğit, F. E. (2020). Başını vermeyen şehitler: Türk ve dünya kültürlerinde “Başını Vermeyen Şehit” anlatıları. A. Sınar Uğurlu ve S. Kırılı (Ed.), *Vefatının 100. Yılında Ömer Seyfettin’e Armağan* içinde (s. 115-123). Türk Ocakları Derneği Bursa Şubesi.
- Ocak, A. Y. (1989). *Türk folklorunda kesik baş*. Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü.
- Oynotkinova, N. R. (2013). Syujeti i obrazy istoričeskih predaniy Altaytsev cun-garskogo perioda. *The Journal of Siberian Studies*, 1(2), 71-80.
- Ömer Seyfettin. (2020). *Hikâyeler 1* (H. Argunşah, Haz.). Dergâh.
- Peçevî İbrahim Efendi. (1999). *Peçevî Tarihi*. Kültür Bakanlığı.
- Samayev, G. P. (1991). *Gorniy Altay v XVII-Seredniye XIX v: Problemy Politicheskoy İstorii i Prisodeniyak Rossi*.
- Şodoyev, İ. (1984). *Kızalañdu*.
- Yamayeva, E. E. ve Şincin, İ. B. (1994). *Altay Kep-Kuuçındar*.
- Yıldırım, S. (2020). Efsaneden tarihe, tarihten edebî esere “Başını Vermeyen Şehit”. *21. Yüzyılda Eğitim ve Toplum*, 9(25), 75-98.

Extended Summary

The legend of "Toolok Kam" and the story of "Baaludañ Baalu" share common features with texts related to the motif of severed heads and taboos associated with women in Anatolia and the Balkans. However, a more realistic version of the Toolok Kam legend, based on historical events, is the "Ezenniñ Uulı Er Chadak" legend. The main characters in the "Toolok Kam" legend and "Baaludañ Baalu" story are religious leaders, while the hero of the "Ezenniñ Uulı Er Chadak" legend is a soldier. Similarly, in texts related to the motif of severed heads in Anatolia and the Balkans, the heroes are either soldiers or semi-religious figures who gain their religious significance only after their death, by having tombs erected in their honor. Kainchin incorporates the severed head motif from the "Toolok Kam" legend into the structure of the "Baaludañ Baalu" story, but also blends it with the inner workings of the "Ezenniñ Uulı Er Chadak" legend. Therefore, understanding the "Baaludañ Baalu" story requires a consideration of both the legends related to Er Chadak and the Toolok Kam legend. Taking into account historical events and records, it becomes clear that both legends emerged simultaneously in the second half of the 18th century as a result of the wars of that period. The "Baaludañ Baalu" story revolves around three main characters: Altai shaman Kara Kanat, Mongol commander Er Chadak, and Kara Kanat's wife, Chichke Jırka. While conflict is expected to arise between Mongol and Altai soldiers, as in the "Ezenniñ Uulı Er Chadak" legend, the conflict in the story occurs between Er Chadak and Kara Kanat. In the Toolok Kam legend, One of the most important sources that modern Altai literature draws upon is Altai folklore. During the formation and development of this literature, poets and writers frequently used various types of folklore. One of the most successful examples of adapting folk literature into modern literature is the story "Baaludañ Baalu" (The Most Valuable) by Jibash Kainchin. In this work, Kainchin takes a myth with several variants and presents it in a contemporary style, thus bringing it into modern literature. The motif of the severed head, which is the main motif of the myths that inspired Kainchin's story, will help establish a connection between these myths and Turkish folklore. Therefore, this article examines the influence of folklore and folkloric history on modern Altai literature in the context of Kainchin's Baaludañ Baalu story, while also evaluating the myths that inspired this story in the broader context of Turkish folklore. Researchers agree that myths related to the motif of the severed head were first encountered in Anatolia and the Balkans in the 11th century and that these myths were written down in the 14th century. The Altai myths related to the same motif, whose texts are provided in the article, date back to the second half of the 18th century. In that century, following the collapse of the Jungaria, three dominant powers (Russia, Mongolia, and China) struggled for control of the region. Although the situation was resolved with the Altai region's annexation by Russia in 1756, the continuing wars and chaos contributed to the formation of mythological texts and folkloric history of that period. The essence of this article is formed by these myths and folkloric history, as well as Kainchin's "Baaludañ Baalu" story, which used them as a source. Kara Kanat is described as a member of the Toñjoon tribe of Altai shamans, while in Kainchin's story, the shaman

belongs to the Tölös tribe. The legendary name of the shaman is Toolok in Kam folklore, whereas in the Kainçin story, it is known as Kara Kanat. The motif of shapeshifting is not present in the Toolok Kam legend, whereas Kainchin uses this motif in its story; Toolok Kam, who persistently follows Er Çadak in the story, transforms into Tas Kecim. Therefore, the basic two features that connect the Toolok Kam legend to the general Turkish folklore are the severed head and shapeshifting motifs. Hence, the Toolok Kam legend can be considered as one of the severed head narratives that frequently appear in Turkish folklore.

Araştırma Makalesi / Research Paper

Türkmen Halk Edebiyatı Türü “Läle” ile Türk Halk Edebiyatı Türü “Mâni” Üzerine Karşılaştırmalı Bir İnceleme

Eda Nur ARSLAN*

Öz

Türklerin farklı tarihî süreçlerden geçerek başka coğrafyalara dağılmalarıyla boylar arasında kültürel olarak benzerlikler ve farklılıklar ortaya çıkmıştır. Farklılıkların tam olarak ne zaman ortaya çıktığını söylemek zordur. Bu benzerlik ve farklılıklar, her alanda görülebildiği gibi edebiyatta da görülmektedir. Edebiyatın bir kolu olan sözlü edebiyat ürünlerinde her ne kadar şekil yönünden pek farklılaşma olmasa da muhteva yönünden bazı farklılıklar vardır. Bu bağlamda Türk topluluklarının geneline bakıldığında anonim halk edebiyatı türlerinden biri olan mâni türünün farklı isimlerde ve değişik şekillerde hemen hemen hepsinde var olduğu görülmektedir. Türkmenlerin sözlü kültürüne bakıldığında da zengin ve bir o kadar da köklü bir geçmişe sahip oldukları görülmür. Türk edebiyatının eski türlerinden olan ve hâlâ günümüzde gelişimini devam ettiren mâni türünün Türkmen halk edebiyatındaki karşılığı ise “lâle”dir. Çalışmada mâni ile lâle türü arasındaki benzerlik ve farklılıklar değerlendirilecektir. Nitekim mâni türü geçmişten günümüze varlığını devam ettiren ve sözlü kültürün yapı taşlarından olan bir türdür. Lâleyi mâniden ayıran en önemli özellik, genç kızlar tarafından icra edilmesi ve söylenme şeklidir. Bununla birlikte işlenen konular ve şekil yönünden birbirlerine oldukça benzerliktedirler. Çalışmanın amacı, Türkmen halk edebiyatı türlerinden lâle ile Türk halk edebiyatı türü mâni arasında benzer ve farklı yönleri tespit ederek bütüncül manada Türk edebiyatının zenginliğini ortaya koymaktır.

Anahtar Kelimeler: Türkmen halk edebiyatı, lâle, mâni, sözlü edebiyat, karşılaştırmalı edebiyat

Geliş Tarihi/Date Applied: 19.02.2024

Kabul Tarihi/Date Accepted: 20.03.2024

Makalenin Künyesi: Arslan, E. N. (2025). Türkmen halk edebiyatı türü lâle ile Türk halk edebiyatı türü mâni üzerine karşılaştırmalı bir inceleme. *Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi*, 59, 33-52.

https://doi.org/10.24155/tdk.2025.246

* Doktora Öğrencisi, Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Çağdaş Türk Lehçeleri Anabilim Dalı, edanurarslan16@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0002-7963-2232>

A Comparative Study about Turkmen Folk Literature Genre “Läle” and Turkish Folk Literature Genre “Mâni”

Abstract

As the Turks went through different historical processes and moved to other geographies, cultural similarities and differences emerged among the tribes. It is not known exactly when the differences emerged. These similarities and differences can be seen in every field, as well as in literature. There is not much differentiation in oral literary products, which is a branch of literature, in terms of form, but there are some differences in terms of content. In this context, when we look at Turkish communities in general, it is seen that the “mâni” genre, one of the anonymous folk literature genres, exists in almost all of them, under different names and in different forms. The oral culture of Turkmens has a rich and deep-rooted history. The equivalent of the mâni genre, which is one of the oldest genres of Turkish literature and still continues its development today, in Turkmen folk literature is “läle”. In the study, the similarities and differences between mâni and läle types is evaluated. As a matter of fact, the mâni genre is a genre that has continued its existence from past to present and it is one of the building blocks of oral culture. The most important feature that distinguishes läle from mâni is the way it is performed and sung by young girls. However, they are quite similar to each other in terms of subjects and shapes. The aim of the study is to reveal the richness of Turkish literature by identifying similar and different events between läle, one of the genres of Turkmen folk literature, and mâni, a genre of Turkish folk literature.

Keywords: Turkmen folk literature, läle, mâni, oral literature, comparative literature

Mâni, Türk Dil Kurumunun *Güncel Türkçe Sözlük*’ünde “Genellikle birinci, ikinci ve dördüncü dizeleri uyaklı olan, daha çok hecenin yedili ölçüsüyle söylenen halk şiiri.” olarak tanımlanmaktadır. Mâni kelimesinin kökeni ise kesin olarak bilinmemektedir. Arapça “ma’nâ”nın, Farsçadaki şekli olan “ma’nî”den geldiği (Köprülü, 1980, s. 273; Boratav, 1969, s. 185) söylenmektedir. Mâninin Kırım Tatarlarında “mane”, Denizli’de “mâna”, Azerbaycan’da “mahni” gibi başka okunuşlarına da rastlanabilmektedir. Azerbaycan dilinin etki alanı olan Doğu Anadolu bölgesinde mâni kelimesinin yanında “bayatı” sözü de kullanılmaktadır. Urfa’da kadınların söyledikleri mânilere “me’ânî”, erkeklerin söylediklerine “hoyrat” denilmektedir. Diyarbakır’da ise “hoyrat” kelimesi çoğu zaman, uyağı meydana getiren sözlerin çift anlamı üzerinde oynayan “cinaslı mâni” özelliğindeki dörtlükler için kullanılır (Boratav, 1969, s. 185). Bazı mânilerin “yar, aman, aman ey (amâni)” gibi ünlemlerle başladığı ve “a” ünlüsünün zamanla düşerek mâni kelimesinin ortaya çıktığı (Pakalın, 1946, s. 406), ayrıca Türkmânî’nin kısaltmış biçimi olduğu şeklinde farklı görüşler

de vardır (Albayrak, 2003, s. 571).

Başlangıçtan günümüze kadar muhteva açısından bakıldığında mânî ile manalı söz arasında bir ilişki olduğu görülür. Kelimenin günümüz anlamıyla ne zaman kullanılmaya başlandığı ise belli değildir. Mâninin *Kutadgu Bilig*'de (I, 329 [3233. beyit]) geçtiğini söyleyen bazı araştırmacılar varsa da buradaki mânî kelimesinin bir nazım şeklini ifade etmediği ve “anlam” karşılığı kullanıldığı muhakkaktır. Bunların yanında mâninin “mana” kelimesinden geldiğini savunan genel bir kabul vardır (Albayrak, 2003, s. 571-572). Türk halkları arasında da farklı isimlendirmelerin olduğunu göz önünde bulundurursak her topluluğun yaşadığı sosyal ve toplumsal hadiselerle birlikte kelimelerin şekillendiği de açıktır.

Mânî, anonim halk edebiyatının en küçük nazım biçimidir. Kafiye düzeni “aaxa” biçiminde olan mânî, genellikle yedi heceli dizelerden ve tek dördlükten oluşmaktadır. Dört dizeli mânîlerde üçüncü dize serbest, diğer dizeleri de kendi aralarında kafiyelidir. Mâninin ilk iki dizesi bir bakıma şekli tamamlamak için söylenmiş, asıl düşünceye pek katkıda bulunmayan doldurma sözlerdir. Üçüncü dize ana düşünceye bir hazırlıkken asıl duygu ve düşünce dördüncü dizede söylenir (Karataş, 2001, s. 274). Fakat Seyfi Karabaş; mânîlerin yedi heceli oluşu, mânîlerin uyakları ve mânîlerdeki doldurma dizelerle ilgili olarak birçok konuda karşıt görüş belirtmiştir (Karabaş, 1981, s. 55). Mehmet Ali Yolcu da doldurma dizelerin tartışmalı olduğunu belirtmiş ve kendi yaptığı tanımında buna yer vermemiştir (Yolcu, 2011, s. 43).

Şekil bakımından ise Doğan Kaya, mânîleri dörde ayırmıştır. Bunlar; *düz mânî*, *cinash/kesik mânî*, *yedekli mânî* ve *çift ölçülü mânîlerdir*. Hazırlanış ve uygulanışlarına göre de *niyet*, *katar*, *karşılıklı*, *iş yaparken söylenen*, *saya (gezme)*, *bayraktar* ve *sorulu-cevaplı mânîler* olarak yedi başlıkta incelemiştir (2014, s. 519-526). Ayrıca mânînin söylenme şekline göre *ezgili* ve *ezgisiz* olarak ikiye ayrılmaktadır. Ezgili söylenen mânîlerde icra eden kişi tarafından ölçünün ve uyağın yakalanmasında ritimsel sesler büyük öneme sahiptir. Bazı durumlarda bu ritimsel sesler mânîlerde hece fazlalığına sebep olabilir. Mânî metinlerinin üçüncü dizelerinde herhangi bir sözcüğe -ler/lar çoğul eki getirilerek hece sayısının 8'e çıkarılması, özellikle Balıkesir ve çevre yörelerde sıklıkla görülmektedir. Yine bazı bölgelerde bu ezgiye bakır, darbuka, tef, çanak ve tepsi gibi aletler de eşlik etmektedir (Yolcu, 2011, s. 168-268). Ortak geçmiş ve kültürün izlerini içinde barındıran mânî söyleme geleneği, neredeyse bütün Türk halkları arasında geçmişten günümüze kadar varlığını sürdürmüştür. Özellikle de bu geleneği devam ettiren Türkmen halk edebiyatında sözlü kültürün önemli bir yeri vardır. Yazılı edebiyatın geç başlamasından dolayıdır ki

Türkmen edebiyatı içinde sözlü edebiyat daima canlı kalmıştır.

Sözlü kültürün bir parçası olan mâni türünün Türkmen halk edebiyatındaki karşılığı olan läle ise genel olarak yedi heceli dörtlüklerden oluşmaktadır. Her dörtlüğün sonunda “hay le le, hay, le le le” şeklinde yedi heceli bir ses tekrarlanır. Özel bir ezgi ile söylenen läleyi Ali Abbas Çınar, seslerin çıkartılmasına göre *gırtlak lälesi*, *dudak lälesi* ve *enek (çene) lälesi* olarak üç ayrı grupta ele alırken (1996, s. 357) Otdıyev ve Atdayeva ise bunlara ek olarak *hımmıl (bazı yerlerde egin) lälesini* de dâhil ederek dört grupta ele almışlardır (2010, s. 37). *Hımmıl lälesini* buraya dâhil etmeyenler çoğunluktadır.

Gırtlak lälesi ya da *damak lälesinde* parmaklar boğaza yavaş yavaş vurulur ve çıkan sese ezgili bir titreme eşlik eder. *Dudak lälesinde* başparmak ile alt dudağa dokunularak sesin titremesi sağlanır. *Enek (çene) lälesinde* ise başparmağı çenenin altına dayayıp diğer parmakları dudakların üstünden sağa sola hareket ettirmek suretiyle yapılır. Otdıyev ve Atdayeva’nın dördüncü olarak sınıflandırdığı *hımmıl (bazı yerlerde egin) lälesinde* de bütün vücut, özellikle de omuz ve ayaklar hareket hâlinindedir (Otdıyev ve Atdayeva, 2010, s. 37-38). Läleyi özellikle gelinlik çağına gelmiş kızlar arzularını, ümitlerini ve sevdalarını dile getirmek için söylerler.

Läle kelimesinin farklı anlamları da vardır. Hoca Ahmet Yesevi’nin *Dîvân-ı Hikmet* isimli eserinde “Lälâ aydıp ışk dükânın gursammıkam” dizesindeki “lälâ” kelimesi, “La ilahe”nin kısaltması olup bir sufi terimidir ve içindeki “â” seslerinin her ikisi de uzundur (*Türkmenistanın Magtımğulı Adındaki Yaşlar Guramasının Merkezi Geñesi*, 2019). Dr. Hayati Bice’nin 2005 yılında TDV yayınlarından çıkan *Hoca Ahmed Yesevi-Divan-ı Hikmet* isimli eserinde de bu kelime “Lâ-Lâ” olarak zikredilmiştir. Buradaki her iki “â” sesinin de uzun olduğu görülmektedir. Tasavvufta lälâ sufiler tarafından söylenirken bir folklor terimi olan läle, genç gelinler/kızlar tarafından söylenir. Ayrıca “läle” terimi, terbiyeli çocuk yetiştirme ile bağlantılı olarak da kullanılmıştır. Bu nedenle bu terimle ilişkilendirilen çok sayıda kelime vardır. Örneğin eskiden Farsçada lälâ (la-la), şehzadelerin ya da cemiyetin ileri gelen kişilerinin çocuklarını yetiştiren, onlara okuma yazma öğreten öğretmenler anlamına geliyordu. Tacik dilinde ise “Lo-lo” kelimesi, “asilzadelerin erkek çocuklarını eğiten kişi” anlamına gelmektedir. Läle ve lälâ-i (La-la-i) zamanla birden fazla anlamını yitirmişse de “çocuk yetiştiren/eğiten kişi” anlamını hâlâ korumaktadır. Böylece tasavvuf öğreti ve geleneklerinin toplum bilincine yerleşmesiyle birlikte zikirde bilinen “hüvdi²” (hüvdi) terimi lälenin yerini almış ve küçük bir çocuğu sakın-

¹ egin: Omuz.

² hüvdi: Ninni.

leştirmek için gelin/kızların kısık sesle söylediği şarkılar/ninniler anlamına gelmeye başlamıştır (*Türkmenistanın Magtımçulu Adındaki Yaşlar Guramasının Merkezi Geñeşi*, 2019). Azerbaycan sahasında ise “layla/laylay” (ninni) olarak kullanılmaktadır. Türkiye Türkçesinde edebî dilde ninni olarak kullanılmakla birlikte özellikle Kars, Erzurum ve civarı ağızlarda la-lay/nanay şeklinde kullanımına rastlanmaktadır (Kaya, 2014, s. 492-620).

Türkmen halk edebiyatında şekil yönünden läleye benzer olan “küşt-depdi” ismiyle başka bir tür de mevcut olmakla beraber bu türü bazı araştırmacılar halk dansı olarak da ele almaktadır. Läle türü ile arasındaki fark ise bu türü erkek ve kızların birlikte söylemesi ve küşt-depdi söylenirken aynı zamanda dans edilmesidir. Ayrıca läleye göre daha coşkun bir üslubu vardır. Läle gibi genellikle ilkbaharda, nevrüzde ve düğünlerde icra edilir (Agayev, 2019, s. 66). Bu yönleriyle bakıldığında mâniler için de benzer şeyler söylemek mümkündür. Fakat başlangıçta bu iki tür aynı gibi görünse de onları birbirinden ayıran farklılıklar da mevcuttur. Bu benzer ve farklılıklar aşağıda yapısal özellikleri ve muhteva bakımından olmak üzere iki ayrı başlıkta değerlendirilmiştir.

Yapısal Özellikleri Bakımından

Läle, dörtlükler şeklinde söylenebileceği gibi üç ya da daha fazla -çok uzun olmamakla birlikte- dizeden meydana gelen ve anlam bütünlüğü barındıran parçalar hâlinde (bentler) meydana gelebilir. Bu durum, Türk halk edebiyatındaki mâni türünün yedekli mâni alt başlığında da görülür. Buna göre 7’den 14 dizeye kadar olan mânilere de rastlanabilir. Dörtlük şeklinde olan läle ve mâniye örnek olarak;

Läle

*Ağaç başı burular,
Düybünde suv durular,
Kim ilinden ayrılrsa,
Şonuñ boynı burular.*

*Ağaç başında hora,
Bilmedim, düşdüm tora
Atam-enem biçäre
Satdı meni yat yere...*

Türkiye Türkçesi

*Ağaç başı bükülür
Dibinde su durulur
Kim ilinden ayrılrsa,
Onun boynu bükülür.*

*Ağaç başında halay,
Bilmedim, düştüm ağa
Anam-babam biçäre,
Sattılar beni yaban ele
(Agayev, 2019, s. 66).*

Mâni

*A benim bahtı yârim
Gönlümün tahtı yârim
Yüzünde göz izi var
Sana kim bahtı yârim.*

*Bahçelerde saz olur
Gül açılır yaz olur
Ben yârime gül demem
Gülün ömrü az olur (Karataş, 2001: 275).*

Bentler şeklinde olan lâlelere ve mânilere örnek olarak;

Läle

*Läle, läle, läle can-a,
Aydıñ, kızlar, läle can-a*

(Otdiyev & Atdayeva, 2010: 37).

Sık rastlanmasa da lâlelerin altı dizeli olanları da vardır;

Türkmen Türkçesi

*Kölden çıkan baş atlı,
Bäsicigem gır atlı,
Öz doganıñı tanadım,
Kiçicik gövher atlı,
Göroğlı dek gayratlı,
Govşut han dek sıratlı*

³Türkiye Türkçesi

*Läle, läle, läle can hey,
Söyleyin kızlar, läle can-a.*

Türkiye Türkçesi

*Gölden çıkan beş atlı,
Beşçiği de kır atlı,
Kardeşimi tanıdım,
Küçücük gevher atlı,
Köroğlı gibi gayretli,
Govşut Han gibi yakışıklı.*

Mâni

*Yârin gözleri ela
Baktıkça yandım ben
Saçları gönlüme bela
Dolandıkça dolandım ben
Nazı candan can ala*

*Ya da;
Ağlarım çağlar gibi
Derdim dağlar gibi
Ciğerden yaralıyım
Gülerim dersiz gibi
Her gelen bir gül ister
Sahipsiz bağlar gibi*

(Yazıcı, 2019, s. 24-59).

Yukarıdaki örneklerde görüldüğü gibi iki, beş ve altı dizeli hem läle hem de mâni örneklerine rastlamak mümkündür. Bunun yanında dikkati çeken diğer özellik ise dize başı kafiyelere rastlanmasıdır. Dize başı kafiyeler tek sestten oluşabileceği gibi birden fazla sestten de oluşabilir. Ge-

³ Kaynakça belirtilmeyen Türkiye Türkçesi aktarımları tarafımızca yapılmıştır.

nelde birinci ve üçüncü ya da ikinci ve üçüncü dizelerde dize başı kafiye görülür. Bu özellik, hem mânilerde hem de lâlede vardır. İkinci ve üçüncü dizelerin dize başı kafiyesine örnek olarak;

Lâle

Hocam şükür hanımız,
Yuva-yelmik nanımız,
Yuva-yelmik gurasa,
Neneñ geçer halımız.

Türkiye Türkçesi

Hocam şükür hanımız,
Yuva⁴-yelmik⁵ ekmeğimiz,
Yuva- yelmik kurursa,
Nasıl olur hâlimiz.

Gayrada maya bozlar;
Maya köşegin gözlär;
Meniñ coram şol kızlar;
Serpilip meni gözlär...

Arkada deve bozlar;
Deve yavrusunu arar;
Benim arkadaşım o kızlar;
Serpilerek beni arar...

Ya da;

Öymüz gara düzdedir,
Yarıñ gözi bizdedir;
Yar bir yağlık yitirdi,
Soramasın- bizdedir...

Türkiye Türkçesi

Evimiz kara düzlüktedir,
Yârin gözü bizdedir.
Yâr bir eşarp yitirdi,
Sormasın bizdedir... (Agayev,
2019. s. 70-76)

Mâni

Gidiyorum harmana
Darıldın mı yâr bana
Darıldıysan barışalım
Kumru gibi konuşalım

Ya da;

Karanfilin moruna,
Varmam elin oğluna,
Varırsam el oğluna
Alır beni goynuna (Yazıcı, 2019,
s. 60-62).

Birinci ve üçüncü dize başlarındaki kafiyelelere örnek olarak;

Lâle

Adam adam dâlmidir?!
Hurma badam dâlmidir?!
Akılsız nadan baylar!
Çopan adam dâlmidir?!
Çoban insan değil midir?

Türkiye Türkçesi

Adam adam değil midir?
Hurma badem değil midir?
Akılsız cahil zenginler!
Çoban insan değil midir?

⁴ yuva: Yaprak soğanı, Frenk soğanı, yabani soğan (Lat.: Allium schoenoprasum).

⁵ yelmik: Yemlik (Lat.: Epilasia). Papatyagillerden bir bitki.

Ya da;

Men ölsem, adım yiter,
Üstüme gök ot biter,
Meni gören deñ-duşlar
Yanımdan ağlayıp öter.

Mâni

Ak yaşmağımı yel aldı
Bir yar sevdim el aldı
Aldıysa eller aldı
Köyümü laf aldı

Türkiye Türkçesi

Ben ölürsem, adım yiter,
Üstümde yeşil ot biter,
Beni gören yaşıtlarım,
Yanımdan ağlayıp geçer (Aga-
yev, 2019. s. 73-76)

Ya da;

On bir aydır gelmez size,
Gayet gücendiniz bize,
On birinci ayın on birinde,
Ramazan getirdim size (Yazıcı,
2019, s. 58-61)

Läle, Türk halk edebiyatındaki mâniler gibi genellikle 7'li hece ölçüsü ile söylenir. Bu durum kesin kural olmayıp bazı mâni ya da lälelerde dizelerin 7'den artık olduğu da görülebilir. 7 heceli lälelerde ve mânide sıkça görülen duraklar 3+4 şeklindeyken 5+2 şeklinde de görülebilir. Ayrıca lälelerin uyak düzeni, mânide olduğu gibi genelde "aaxa" şeklindedir.

Läle

Ay do+gar/ ay+a gar+şı, (3+4) __a
Suv a+kar/ ça+ya gar+şı, (3+4) __a
Ga+rı+ba/ kız ber+mez+ler, (3+4) __x
Çı+kar+lar/ ba+ya gar+şı. (3+4) __a
(Otdiyev & Atdayeva, 2010: 39).

Türkiye Türkçesi

Ay doğar aydınlığa karşı,
Su akar çaya karşı,
Garibe kız vermezler,
Çıkarlar zengine karşı.

Ya da;

Ga+ra mañ+lay+dır/ ba+şım, (5+2) __a
On üç, on dört+dür/ ya+şım, (5+2) __a
Alt+mış yaş+la/ ber+di+ler, (4+3) __x
Kak+la+dı+lar bu/ lâ+şım. (5+2) __a

Türkiye Türkçesi

Kara alınlı başım
On üç, on dördtür yaşımla,
Altmış yaşındakine verdiler,
Lime lime ettiler bu cesedimi.

Mâni

De+re+ler/ kum+lu taş+lı (3+4) __a
Ör+dek+ler/ ye+şil baş+lı (3+4) __a
Be+nim yâ+rı/ so+rar+san (4+3) __x
A+na+dan/ ça+tık kaş+lı (3+4) __a

Ya da;

O+cak ba+şın+da/ min+der (5+2) _____ a

Yü+zü+nü be+ri/ dön+der (5+2) _____ a

Dön+der+mez+sen/ dön+der+me (4+3) _____ x

Ay+da bir mek+tup/ gön+der (5+2) _____ a (Dinçel, 2003: 166).

Lälede çoğunlukla zengin ve tunç uyak görülürken mânilerde yarım, tam, zengin, tunç ve cinaslı olarak uyak çeşitlerinin hemen hemen hepsine rastlanır.

Zengin Uyaklı Läle

Uzun uzun hayatlar, _____ a

Dogan dolagin gatlar, _____ a

Dogan atdan düşyänçä, _____ x

Meniñ yüregim çatlar _____ a

Türkiye Türkçesi

Uzun uzun duvarlar,

Abim dolagin⁶ bağlar,

Abim attan inene dek,

Benim yüreğim çatlar

(Agayev, 2019, s. 73)

Zengin Uyaklı Mânî

Süpürge'nin telleri _____ a

Süpürüyor yerleri _____ a

Kaynananın dilleri _____ a

Öldürür gelinleri _____ a (Yazıcı, 2019, s. 321)

Tunç Uyaklı Läle

Gayrada bir dalan bar, _____ a

İçinde can alan bar, _____ a

Güymemäñ söver yarı _____ x

Gözi yolda galan bar, _____ a

Türkiye Türkçesi

Geride bir veranda var,

İçinde can alan var,

Oyalamayın seven yâri

Gözü yolda kalan var.

Tunç Uyaklı Mânî

Mercimekten asım var, _____ a

Ne gülmedik başım var, _____ a

Karlı dağların ardından, _____ x

Can veren gardasım var _____ a (Yazıcı, 2019, s. 368).

Muhtevaları Bakımından

Buraya kadar Türk halk edebiyatındaki mânî ile Türkmen halk edebiyatındaki karşılığı olan läle hakkında verdiğimiz bilgilerde ortak/benzer yönlerin daha fazla, farklılığın ise daha az olduğu tespit edilmiştir. Bunun

⁶ dolagin: Soğukta ayağa sarılan kumaş.

bir sebebi, Türkmenlerle Türkiye Türklerinin Oğuz boyuna mensup olması, bir diğer sebebi ise türler arasında şekil yönünden pek farklılık görülmemesidir. Temel farklılıklar, kendini muhtevada ortaya koymaktadır. Mâni türü ile lälede işlenen konular, ait olunan toplumun gelenek ve göreneğini yansıtmaları açısından birçok ipucu vermektedir. Her iki toplumun da aynı kökten gelen bir ağacın farklı dalları olduklarını düşünürsek benzerliğin çok, farklılığın ise az olması pek doğaldır.

İki tür arasındaki temel fark diyebileceğimiz özelliklerden biri şudur ki; mâniyi, kadın ve erkek fark etmeksizin herkes icra edebilirken läle genellikle gelin/kızlar tarafından icra edilir. Bu folklor türünü, gelinler birlikte veya tek başlarına söyleyebilirler. Diğer bir farklılık ise icra edilme şekilleridir. Girişte de bahsettiğimiz gibi lälenin her bendinin sonunda "hay le le, hay, le le le" şeklinde tekrarlanan ses gırtlığa, dudağa veya çeneye parmaklarla vurulmak suretiyle çıkarılır ve läle buna göre de sınıflandırılır. Mânilerde de ezgili ve ezgisiz olarak ayrıldığı gibi daha çok şekillerine ve muhtevalarına göre sınıflandırılmıştır. Tema yönünden ise iki tür de oldukça zengindir. İnsanoğlunun yaşamındaki hemen hemen her şey mâni ve lälenin konusu olabilir. Dolayısıyla läle türünde Türkmen halkının yaşadığı siyasi ve ekonomik durumun yanı sıra gelin ve damatların hayatlarıyla bağlantılı olarak toplumsal konuların ağır bastığı görülmektedir. Bu yüzden ki bu türün içeriği ve düşüncesi lälenin ortaya çıktığı dönemin hayat meselelerinden ayrı düşünülemez. Läle, gelin ve damadın aile içindeki yerini ve statüsünü gösterir. Bu folklor türünde gelin ve damatların hayatı, çeşitli tarihî olaylar, emek, aşk ve ahlaki saflık övülür. Läle söylemek gelinlerin acılarını dindirmenin ve hayallerini ortaya çıkarmanın rahatlatıcı bir yoludur:

Türkmen Türkçesi

*Gızlar daga çıkaliñ,
Gülüp-oynap bökelin.
Derdi egismek için,
Geliñ, läle kakalın!*

Türkiye Türkçesi

*Kızlar dağa çıkalım,
Gülüp oynayıp hoplayalım.
Derdi azaltmak için,
Gelin läle söyleyelim!*

İki türde de dil tekdüze değildir. Mâniler, müstakil dörtlüklerden meydana geldiği için söylenmek istenen şey kısa ve öz olarak ifade edilir. Detaylara, uzun anlatımlara ve fazlaca tasvirlerle yer verilmez. Bu yüzden mâni dizelerinde yoğun bir anlatım söz konusudur (Şimşek, 2015, s. 77). Lälede de yoğun bir anlatım yanında müzikal yön de mâniye göre daha baskındır ve coşkulu bir anlatım vardır. Lâlenin başparmakla boğaza vurularak söylenmesi ve bazı kısımların ise omuz, bacak ve ayakların lälenin ahengine göre hareket ettirilmesiyle gelin ve damatların jestlerinde (omuz, bacak, el hareketinin birleşimi) bir tür ulusal dans oluştuğu görülür.

Eski zamanlarda ekonomik durumu anlatan ayrı ayrı läle ve mâniler tü-

retilirdi. Fakat sanayileşmeyle birlikte değişen yaşam koşulları nedeniyle türlerin konuları da değişmiştir. Örnekteki lüle ve mâniden anlayacağımız üzere her iki toplum için tarım ve hayvancılık yaşamda önemli bir yer tutmaktaydı. Ayrıca tarım terimlerinde (“orak”, “sarı kavun” gibi) ortaklıkların olduğu da dikkatlerden kaçmamalıdır:

Lüle:

Çıkdım dağın pessine,
Dogan gördüm dessine.
Dogan orak oryança,
Saya boldum üstüne.

Ya da;

Gayra-gayra bakar men,
Sarı gavun eker men.

Mâni:

Evlerinin önü yonca,
Orak vurdum yence yence.
Mevlam ölüm verme gence,
Ne zorların zoruymuş.

Türkiye Türkçesi

Çıktım dağın yamacına,
Kardeşimi gördüm hemen.
Kardeşim orak biçerken,
Gölge oldum üstüne.

Geriye doğru bakarım,
Sarı kavun ekerim.

Ya da;

Sarı kavun dilimi,
Yitirmişim gülümü,
Çıkaydım dağ başına,
Bulaydım bülbülümü.

Yine iki kültürde de kadınların el sanatları ile uğraştığı görülür. Eskiden bu yana dayanıklılığı, güzelliği ve taşıdığı mana yüklü birbirinden farklı motifleriyle öne çıkan halı ve kilimler dokunmaktadır:

Lüle:

Gayra-gayra bakar men,
Dokma-darak kakar men.

Ya da;

İnce egridip yüplüğü,
Yarımın köynekligi.

Mâni:

Vur kirkiti inlesin
Âşık olan dinlesin
Halının direğine
Koy başın serinlesin

Türkiye Türkçesi

Geriye doğru bakarım
Kirkitle⁷ vururum ben.

İnce eğirip ipliği,
Yârimin gömlekligi.

Ya da;

Halının ardı doldu
Yüreğim gamla doldu
Ne tükenmez halyımış
Gelinler verem oldu (Yazıcı,
2019, s. 79)

⁷ kirkit: Dokumacılıkta atkı ipliğini sıkıştırmak için kullanılan, demirden veya ağaçtan yapılmış dişli araç.

Bunun gibi daha nice örneklerde hemen hemen her satır, ipek eğirmeyi ve ipek dokumayı anlatır. Lâlede dikkati çeken başka konu da kızlar için ağabeyinin eşi olan “yenge”nin önemidir. Lâlede yengeler “iyi biri, dost ve yardım eden” olarak sıfatlandırılır. Türkmen toplumunda kızlar anne ve babalarıyla çoğu şeyi konuşmaktan çekindikleri için yengelerini olabildiğince yakın görmüş ve sırlarını onlarla paylaşmışlardır. Kız, yengesinden yardım ister; yenge de görünçesine elinden geldiğince yardım eder. Bir kızın kendisini heyecanlandıran şeyleri yengesine danışması doğaldır. Çünkü o kızın durumunu yengesi de bir kez yaşamıştır. Kız yengesine şöyle seslenmektedir:

Türkiye Türkçesi

*Yapa-yapa yaz yağşı,
Yagar boldı, yeñne can.
Yapıncasız yaş oğlan,
Buyar boldı, yeñne can.*

*Şakır şakır bahar yağmuru,
Yağar oldu, yengeciğim.
Örtüsüz genç oğlan,
Üşür oldu, yengeciğim*

Yengesi de buna karşılık görünçesine şöyle cevap verir:

Türkiye Türkçesi

*Yapa-yapa yaz yağşı,
Yagsa yagsın, baldızım.
Yapıncasız yaş oğlan,
Öye girsin, baldızım.*

*Şakır şakır bahar yağmuru,
Yağarsa yağsın, görünçem.
Örtüsüz genç oğlan,
Eve girsin, görünçem⁸.*

Fakat lâledekinin aksine mânide “yenge” sıfatının genellikle olumsuz olduğu görülür. Genç kıza göre yenge, “görünçesine yardım etmeyen, işlerine engel olan ve hatta sevgiliden ayıran” gibi özelliklerle anlatılır:

*Sarı taksi boyandı
Geldi kapıma dayandı
Tam kaçacaktım ama
Çopur yengem uyandı.*

Ya da;

*Yengem çıkmış mahleye,
Topluyor kaşıkları,
Nasıl ayırdın yenge,
Biz gibi âşıkları (Özarslan, 2017, s. 115-129).*

Neredeyse tüm lâleler ve mâniler aşka adanmıştır denilse yanlış olmaz.

⁸ Türkmen Türkçesinde “baldız” sıfatı, Türkiye Türkçesinde “görünç” sıfatını karşılamaktadır (Bkz. Tekin ve ark.)

Aşk, seveda denilen duygu varoluştan bu yana insanoğlunun ortak duygularından olmuştur. Türk edebiyatında ve Türkmen edebiyatında hatta tüm dünya edebiyatlarında da farklı dönemlerde, farklı üsluplarda, farklı şekil ve biçimlerde anlam kazanmıştır. Aşk, seveda duygusu yazın alanının her türünde kendine dinleyici ve okuyucu kitlesi oluşturmayı başarmış bir tema hâline gelmiştir. Böylesine kıymetli bir duyguyu dile getirmek her zaman kolay değildir. İnsanın beslediği duygu ne kadar kuvvetliyse kelimelerin kalbin etkisinden kurtulup dudaklardan dökülmesi de o kadar zordur. Böylesine güçlü bir duygu, mâni ve lâlelerde de sıklıkla işlenmiştir. Özellikle kızlar narin duygularını derin anlam taşıyan kelimelerini lâle ve mâni ile dile getirmişlerdir. Aşkta vefa ve bağlılık övülür. Dünya yıkılsa yine de sevdasından vazgeçmez. Sevgiliden ayrılık ve sevgiliye hasretlik ise ölüme eş değerdir:

Lâle:

Göğüñ yüzi gök çüyşe,
Dograp düzseler çişe.
Şonda-da dönmen senden,
Etme yarim endişe

Türkiye Türkçesi

Gökyüzü mavi bir cam,
Doğrayıp dizenseler şişe.
O durumda da vazgeçmem senden,
Etme yârim endişe.

Ya da;

Kim halanna barmasa,
Gül ömri, yaşı yazar:

Türkiye Türkçesi

Kim sevdiğine varamazsa
Gül ömrü, gençliği yazar.

Mâni:

Yüküm katran olsa,
Suya batıran olsa,
Gurbetteki yârimi,
Bana getiren olsa.

Ya da;

Has bahçenin yakıştığı gül iken,
Yaktı beni deli gönül dil iken,
Ben derdime yanar idim,
Derdime yanacak yârdan ayrıldım
(Yazıcı, 2019, s. 100-105).

Ya da;

Uyumuşum kalmışım
Şu ayvanın dibinde
Ölüm var ayrılık yok
Yâr da benim kalbimde
(Özarslan, 2017, s. 126)

Tarihin her döneminde bütün Türk halklarında kadın toplumda değerli bir varlık olmuştur. Fakat toplumun sahip olduğu ataerkil yaklaşım ve kalıplaşmış bazı inanç unsurlarının kadınlar üzerinde etkisini fazlaca

hissettirmesi ve olumsuz yaklaşımların ortaya çıkmasına sebep olması da bir gerçektir. İki türde de kadınların özgür bir yaşamı olmadığı, kendi kararlarını kendilerinin veremediği, sevdikleriyle evlenememeleri ve hatta yaşça büyük kişilere bir eşya gibi satılmaları gibi hususların yakarıp feryat edercesine dile getirildiğine rastlamak mümkündür. Aşağıda örneğine rastladığımız lâlenin satırlarında gelinlerin/kızların hür bir yaşam ve aşka dair dilekleri, umutları ve hayallerini görmekteyiz:

*Gara mañlaydır başım,
On üç, on dördtür yaşım,
Altmış yaşla berdiler,
Kakladılar bu lâşım-*

Türkiye Türkçesi

*Kara alınlı başım,
On üç, on dördtür yaşım,
Altmış yaşındakine verdiler,
Lime lime ettiler bu cesedimi.*

Ya da;

*Nâderin-â, nâderin,
Hossardan dat ederin,
Mal yalı satılacak dâl,
Öz halanıma giderin (Otdiyev
& Atdayeva, 2010, s. 39-40).*

Türkiye Türkçesi

*Neyleyim-a neyleyim,
Bekçiye şikâyet ederim,
Mal gibi satılmaktansa,
Kendi sevdiceğime giderim.*

Bu genç kadınların ve kızların kaderi, çoğu zaman trajediyle sonuçlanmışır. Ancak özgür yaşama arzuları, özgür aşk hayalleri ve mutlu bir aile hayatı kurma istekleri daima dillerde lâle ile dolaşmıştır. Bu konu, mânide daha az görülmekle birlikte daha çok sevdiğine varamama motifi olarak karşımıza çıkar:

*Kara kara kazanlar,
Kara yazı yazanlar,
Cennet yüzü görmesin,
Aramızı bozanlar.*

Ya da;
*İlana bak ilana,
İlan gaçdı ormana
Anam vercek,
Tanımadım oğlana*

Ya da;

*Kar yağıyor kar yağıyor,
Aba mı giyeceğim,
Sakallıya varıp da,
Baba mı diyeceğim? (Yazıcı, 2019, s. 88-165)*

20. yüzyılda Türkmen toplumunun yaşadığı siyasi hadise⁹ neticesinde her alanda olduğu gibi edebiyatın konusunda da değişimler olmuş, Türkmen edebiyatına yeni konular girmiştir. Bu yüzyılda aşk, ölüm, evlilik, tabiat gibi konuların yanında Türkmen edebiyatı daha çok ihtilal ve parti etrafında şekillenmiştir. Özellikle Rus lider Lenin'in övülmesi, eski-yeni hayat karşılaştırmalarının yapılması, yeni düzenle birlikte eğitimin arttığı ve kadınların daha özgür bir hayatı olduğu gibi olumlu yaklaşımlarla ürünler verilmiştir. Mânide bu konuya rastlanılmaması ise doğaldır.

Türkiye Türkçesi

*Yap başında ak derek,
Onı pudamak gerek,
Yaşasın ayal-gızlar!
Durman okamak gerek*

*Kanal başında ak kavak,
Onu budamak gerek,
Yaşasın kadın-kızlar!
Durmadan okumak gerek.*

Ya da;

Türkiye Türkçesi

*Azat zâhmet at boldı.
Geçmişimiz yat boldı,
Öñki isleg-arzuwımız
Indi hakikat boldı
(Otdıyev & Atdayeva, 2010, s. 40).*

*Özgürlük emeğin adı oldu,
Geçmişimiz yabancı oldu,
Eskiden beri istediklerimiz
Şimdi gerçek oldu.*

Ya da;

Türkiye Türkçesi

*Lenin bize yol berdi,
Nan yerine bal berdi,
Köp çagası bar enä
Yüzläp-müñläp pul berdi.*

*Lenin bize yol verdi,
Ekmek yerine bal verdi,
Çok çocuğu olan anaya
Yüzlerce, binlerce para verdi.*

*Lenin biziñ babamız,
Oynap-gülcek çağımız,
Partiyamız yaşasın
Berkdir arka dağımız!*

*Lenin bizim atamız,
Oynayıp gülecek çağdayız,
Partimiz yaşasın
Sağlamdır arka dağımız.*

⁹ Özellikle 1917'de Rusya'da gerçekleşen Ekim (Bolşevik) Devrimi'nin Türkistan coğrafyasına etkisi. Ayrıntılı bilgi için Bkz.: Koç, Y. ve Cengiz, M. (Ed.). (2018). *100. yılında Sovyet İhtilali ve Türk dünyası*. Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü.

Çıkdım dağın üstüne,
Dogan gördüm dessine,
Leninin eken bağı
Saya salyar üstüme.

Çıktım dağın üstüne,
Kardeşimi gördüm hemen,
Lenin'in diktiği ağaç,
Gölge salar üstüme.

Ya da;

Ay aydıındır, yagtıdır,
Gelin-gızlañ vagtıdır,
Azatlığını kanunu
Gelin-gızlañ bagtıdır
(Agayev, 2019, s. 77-79).

Türkiye Türkçesi

Ay aydınlıktır, parlaktır,
Gelin kızların vaktidir,
Özgürlüğün kanunu
Gelin kızların bahtıdır.

Sonuç

Mâni ve läle türlerinde genel başlıkları ile verdiğimiz konular dışında insan yaşamıyla ilgili hemen hemen her konu ele alınıp işlenmiştir. Fakat makalenin sınırlılığından dolayı diğer konulara girilmeden bariz aynılık ve farklılıklar üzerinde durulmaya çalışılmıştır. Şüphesiz ki farklı tarihî süreçlerden geçerek farklı coğrafyalarda yaşamış olan Türkmen Türkleri ve Türkiye Türkleri sadece dil, tarih ve kültür yönünden değil, verilen edebî ürünler ile de birtakım ortaklıklar taşımakta ve bu ortaklıklar günümüzde de devam etmektedir. Bu durum, Türk kültürünün kendini koruduğunu ve hangi coğrafyada olunursa olunsun Türk kültürünün bir bütünlük arz ettiğini göstermektedir. Bunun bir göstergesi olarak ele aldığımız türler ise läle ve mâni olmuştur. Bu iki türün hem yapısal hem de muhteva olarak birçok benzerliğinin tespit edilerek iki farklı coğrafyanın ortak halk ürünü olduğu görülmektedir. Läleli gelinlerin/kızların söylemesi, söylenirken parmaklar vasıtasıyla farklı sesler çıkarılması, bir dönem Türkmenistan'ın içinde bulunduğu siyasi durum gibi özellikler her ne kadar mâniden ayrılsa da ortak yönlerinin daha çok olduğu görülür. Bu ürünler eskiye göre azalsa da günümüzde insanlar, läle ve mâni söylemeye devam etmektedir. Çünkü insanoğlu günlük hayatında gördüğü, duyduğu, şahit olduğu olayları yakalayan, hayatın gerçekliğinden sanatsal hakikati alıp bundan ebedî ve edebî büyük eserler yaratabilendir. Bu da Türk ve Türkmen halklarının hayatında yaşanan olaylara adanmış çok fazla sayıda läle ve mâninin olduğunu göstermektedir. Bunlara bakarak Türk ve Türkmen halklarının giyimi, kültürü, gelenekleri ve davranışları öğrenilebilir; dahası bir milletin ruhu okunabilir. Bu bağlamda mâni ve läle türü millî bir özellik taşımaktadır. Çalışmadaki ortak yönleri saptamanın amacı, Türk kültürünün geniş

coğrafyalara yayıldığını ve böylelikle edebî ürünlerin azımsanmayacak kadar çok oluşunu ortaya koymaktır. Farklılıklar ise Türk kültürünün zenginliğinin en tabii göstergesidir.

Etik Komite Onayı: Araştırmada etik kurul iznine gere yoktur.

Mali Destek: Araştırma için herhangi bir mali destek alınmadı.

Çıkar Çatışması: Yazar, çıkar çatışması olmadığını beyan eder.

Ethical Committee Approval: Ethical committee approval is not required for this research.

Funding: This research received no external funding.

Conflicts of Interest: The author declares no conflicts of interest in this study.

Kaynakça

- Agayev, A. (2019). *Türkmen halk edebiyatı türleri üzerine karşılaştırmalı bir inceleme* (Tez No. 588667) [Yüksek Lisans Tezi, Ondokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü]. Yükseköğretim Kurumu Ulusal Tez Merkezi.
- Albayrak, N. (2003). Mâni. *TDV İslam ansiklopedisi* içinde (C 27, s. 571–573). Türkiye Diyanet Vakfı.
- Bayram, A. ve Stoletneya, G. (2006). *Modern Türkçe-Rusça sözlük*. Fono.
- Bice, H. (2005). *Hoca Ahmed Yesevi- Divan-ı Hikmet*. Türkiye Diyanet Vakfı.
- Boratav, P. N. (1969). *100 soruda Türk halk edebiyatı*. Gerçek.
- Çınar, A. A. (1996). Türkmenistan halk edebiyatı türleri. *Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi*, 2, 353-370.
- Devellioğlu, F. (1996). *Osmanlıca-Türkçe ansiklopedik lûgat* (13. bs.). Aydın Kitabevi.
- Diñçel, Ö. F. (2003). *Bursa dağ yöresi (Orhaneli-Harmancık-Keles-Büyükorhan)*. Dağ-Der.
- Doğan, K. (2014). *Türk dünyası ansiklopedik Türk halk edebiyatı kavramları ve terimleri sözlüğü (1930 terim)*. Akçağ.
- Hamzayev, M. Y. ve ark. (1962). *Türkmen diliniñ sözlüğü*. Türkmenistan SSR Ilımlar Akademiyasınıñ Neşiryatı.
- Karabaş, S. (1981). *Bütüncül Türk budunbilimine doğru*. ODTÜ Fen Edebiyat Fakültesi.
- Karataş, T. (2001). *Ansiklopedik edebiyat terimleri sözlüğü*. Perşembe Kitapları.
- Kıyasova, G. ve ark. (2016). *Türkmen diliniñ düşündirişli sözlüğü I-II*. Türkmenistanın Ilımlar Akademiyası Magtımguılı Adındaki Dil ve Edebiyat İnstitutı.

- Köprülü, M. F. (1980). *Türk edebiyatı tarihi*. Ötüken.
- Otdıyev, G. ve Atdayeva, N. (2010). *Türkmen halk dörediciligi*. Türkmen Döwlet Neşiryat Gullugı.
- Özarslan, M. (2017). *Türk mânilerinden seçmeler*. Millî Eğitim Bakanlığı.
- Pakalın, M. Z. (1946). *Osmanlı tarih deyimleri ve terimleri sözlüğü I-III*. Millî Eğitim Bakanlığı.
- Şimşek, E. (2015). Anonim halk şiiri içerisinde mânilerin yeri. *Akra Kültür Sanat ve Edebiyat Dergisi*, 5, 59-87.
- Tekin, T. ve ark. (1995). *Türkmençe-Türkçe sözlük*. Simurg.
- Türk Dil Kurumu. (2023). *Güncel Türkçe sözlük*.
- Yolcu, M. A. (2011). *Balıkesir'den derlenen maniler üzerinde bir araştırma* (Tez No. 280617) [Doktora Tezi, Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü]. Yükseköğretim Kurumu Ulusal Tez Merkezi.
- (2019, 29 Mayıs). *Medenî miras, Läleler*. Türkmenistanın Magtımgülü Adındaki Yaşlar Guramasının Merkezi Geňeşi. <https://yashlar.gov.tm/item/2154>

Extended Summary

Over time, every nation experiences political, economic and cultural changes within itself. Turks have experienced many political and cultural changes throughout history. Many Turkic communities have established different states, as they do today. Although there have been divisions in terms of politics, cultural commonality has always continued to exist. What keeps this culture alive is literary works. The main purpose of our study is to reveal the common and similar aspects among Turkic communities. In this context, the similarities and differences between the literary genre “mâni” and its equivalent in Turkmen literature, “läle”, are tried to be revealed. These two genres have, both structurally and in terms of content, many similarities and differences.

Mâni is a genre of Turkish folk literature. There is no written source that shows exactly when Mâni first appeared. However, it is accepted that it has a very old history in Turkish folk literature. It is a genre derived from the nomadic lifestyle of the Turks in Central Asia and the culture of oral folk literature. There are some researchers who say that mâni is used in Kutadgu Bilig written by Yusuf Has Hacib in the eleventh century. However, there are also views that the word mâni here does not refer to a verse form. Similarly, poems with similar meters are seen in examples of pre-Islamic and post-Islamic Turkish literature, such as Divan-ı Hikmet written by Hoca Ahmet Yesevi in the twelfth century. When we look at the characteristics of mâni, its rhyme scheme is “a-a-x-a”. It usually consists of seven-syllable lines and a single quatrain. In a four-line mâni, the third line is free and the other lines rhyme with each other. The first two lines of the mâni are filler words that are said to complete the form and do not contribute much to the main idea. The third line is a preparation for the main idea. The real feeling and thought is said in the fourth line. In terms of form, mâni is generally divided into four. These are; plain mâni, cut mâni, redundant mâni and double meter mâni. According to their preparation and application, many groups are made such as quatrain (classical) mâni, two-part mâni, free (improvised) mâni, love mâni, nature and environment mâni, daily life mâni, humorous mâni. In addition, mâni is divided into two as melodic and unmelodic according to the way it is sung.

The läle type generally consists of seven-syllable quatrains. At the end of each quatrain, a seven-syllable sound is repeated in the form of “hay le le, hay, le le le”. It is sung with a special melody. It is divided into three groups according to the way the sounds are produced: laryngeal läle, lip läle and chin läle. In laryngeal läle, the fingers are slowly struck on the throat and the sound produced is accompanied by a melodic vibration. In lip läle, the lower lip is touched with the thumb to make the sound vibrate. In chin läle, the thumb is placed under the chin and the other fingers are moved right and left over the lips.

The mâni and läle types are very similar in terms of form. The two types generally consist of quatrains. They are sung in a seven-syllable meter. Another striking feature is that there are rhymes at the beginning of the line. Rhymes at the beginning of the line can consist of a single sound or more than one sound. One of the main differences between the two types is that mâni can be performed

by anyone, regardless of whether they are men or women, while läle is usually performed by brides/girls. Brides can sing this folklore type together or alone. Another difference is the way it is performed. As we mentioned in the introduction, the sound repeated at the end of each stanza of läle in the form of “hay le le, hay, le le le” is produced by hitting the throat, lips or chin with the fingers. Läle is classified accordingly. Mâni is also divided into melodic and non-melodic, but generally classification is made according to their forms and contents. The language is not uniform in both types. What is wanted to be said is expressed briefly and concisely. There is no room for details, long narrations and excessive descriptions. Therefore, there is an intense expression in mâni and läle. Unlike mâni, the musical aspect is more dominant in läle and there is an enthusiastic expression. In terms of themes, both genres are quite rich. In the examination, it was determined that some family concepts were reflected differently. For example, for girls, the noun “sister-in-law”, the wife of her brother, is a negative character in mâni. However, the adjective usage “sister-in-law” is a positive character in läle. Another notable issue is that many works in the läle genre were written about the Russian leader Vladimir Ilyic Lenin as a result of the political events experienced by the Turkmen society in the 20th century. As a result, it is seen that the mâni and läle genres are common folk products of two different geographies. The aim of the study is to reveal that Turkish culture has spread to wide geographies and thus there are many literary products.

Araştırma Makalesi / Research Paper

İbraim Paşı'nın "Şeytan Esirliğinde" Adlı Hikâyesi ve Sovyetler Birliği'nin Yeryüzünde Yarattığı Cehennem: Gulag Kampları

Neslihan KARAGÖZ*

Öz

Almanya'daki Nazi hükûmetinin 1933'ten itibaren siyasi muhaliflerini hapsedmek için kullandığı toplama kampları, milyonlarca insanı sistematik olarak öldürmek için tasarlanan yerlerdir. Sovyetler Birliği'nde özellikle Stalin hükûmeti tarafından cezalandırılan kişilerin gönderilmesi için oluşturulan Gulag sistemi, Nazi Almanya'sının toplama kamplarıyla benzer özellikler gösterir. "Yeryüzündeki cehennem" olarak tabir edilen Gulag kampları; Sovyetler Birliği'nde savaş esirleri, siyasi ve sıradan suçluların sürgüne gönderilerek ölüme terkedildiği çalışma kamplarıdır. Yüzlerce Türk aydını, çoğu zaman gerekçe gösterilmeden bu ölüm kamplarına gönderilerek ağır şartlar altında çalışmak zorunda bırakılmış ve birçoğu kamptayken zorlu koşullara dayanamayarak hayatını kaybetmiştir. Kırım'da 1944 yılında gerçekleştirilen etnik temizlikle halk geçersiz sebeplerle sürgüne gönderilirken aydın şahsiyetler "işgalci Nazi askerleriyle iş birliği yapma" gibi suçlamalarla "halk düşmanı" ilan edilerek Gulag çalışma ve esir kamplarına sürgün edilmiştir. Kırım Tatarı yazar İbraim Paşı'nın 1998 yılında yayımlanan *Canlı Nişan* romanının sonunda yer verdiği "Şeytan Esirliğinde" adlı hikâyesinde bu toplama kampları ele alınarak dönemin karanlık panoraması çizilmektedir. Hikâyede, Sovyet rejiminin insanların hayatında açmış olduğu ve doldurulması imkânsız boşluklara, suçsuz olmasına rağmen rejim tarafından katledilen aydınların mücadelelerine değinilmiştir. Anlatıdaki önemli olgulardan birisi de

Geliş Tarihi/Date Applied: 15.10.2024

Kabul Tarihi/Date Accepted: 25.11.2024

Makalenin Künyesi: Karagöz, N. (2025). İbraim Paşı'nın "Şeytan Esirliğinde" adlı hikâyesi ve Sovyetler Birliği'nin yeryüzünde yarattığı cehennem: Gulag kampları. *Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi*, 59, 53-82. <https://doi.org/10.24155/tdk.2025.247>

* Doktora öğrencisi, Kastamonu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Bölümü, neslihankaragöz19@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0002-9258-6576>

yazarın hayatındaki belirli dönem ve olayların esere yansıtılmasıdır. Bu çalışmada İbrahim Paşı'nın "Şeytan Esirliğinde" adlı hikâyesi yazar-eser ilişkisi açısından ele alınarak incelenmiş, eser içerisinde tarihe kaynaklık eden ve bahsedilen dönemleri aydınlatan önemli olgular çözümlenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Kırım Tatar edebiyatı, İbrahim Paşı, Sovyetler Birliği, toplama kampları, Sovyet Gulag sistemi

İbrahim Pashi's Story "Şeytan Esirliğinde" and the Hell Created by The Soviet Union on the Earth: Gulag Camps

Abstract

The concentration camps used by the Nazi government in Germany to imprison political opponents since 1933 were places designed to systematically murder millions of people. The Gulag system had similar characteristics to the concentration camps of the Nazi Germany. The Gulag camps, described as "hell on the earth", were labor camps in the Soviet Union where prisoners of war, political and ordinary criminals were exiled and left to die, and all prisoners were forced to work. Hundreds of Turkish intellectuals were sent to these camps, often without justification, and forced to work under harsh conditions and many of them lost their lives. In Crimea, in 1944, many people were exiled for invalid reasons, while intellectual figures were declared "public enemies" and exiled to these labor and prison camps. Crimean Tatar writer İbrahim Pashi draws the dark panorama of the period by examining these concentration camps in his story "Şeytan Esirliğinde". In the story, the gaps that the Soviet regime created in people's lives and that were impossible to compensate, and the struggles of the intellectuals who were lost in this cause are mentioned. One of the important facts in the story is the reflection of certain periods and events in the author's life. In this study, İbrahim Pashi's story "Şeytan Esirliğinde" is examined in terms of the author-work relationship, and important facts that are a source for history and shed light on the mentioned periods are analyzed in the work.

Keywords: Crimean Tatar literature, İbrahim Pashi, Soviet Union, concentration camps, The Soviet Gulag system

Edebiyat, toplumsal ve tarihî olayların bir aynasıdır. Düşüncelerin geniş kitlelere ulaşmasına imkân sağlayan edebiyat, tarihte farklı yönetimler tarafından bir tehdit olarak algılanmış ve çoğu zaman sansüre uğramıştır. Türk dünyasında Sovyetler Birliği zamanında, özellikle Stalin döneminde uygulanan sansürler, sürgünler ve tasfiyeler dikkat çekici boyuttadır. Repressiya olarak adlandırılan 1937-1938 yıllarında Türk aydınları düşüncelerinden ve yazdıklarından dolayı yargılanarak sebepsiz suçlamalarla kurşuna dizilmiştir. Tutuklanan aydınlar sürgüne gönderildikleri yerlerdeki Gulag kamplarında ağır şartlar altında çalıştırılarak ölüme terkedilmişlerdir (Karagöz, 2022, s. 9). Sovyetler Birliği uzun süreli çatışmalar, savaşlar, isyan ve başkaldırıları sonucu kurulmuştur. Ülkedeki farklı etnik kökenlere

sahip vatandaşların hepsi uzun süre baskı ve korku altında yönetilmişlerdir. Sovyetler Birliği Komünist Partisi Merkez Komitesinin hoşlanmayacağı bir eylemde bulunma ve bir çalışma kampında mahkûm olma, hatta kurşuna dizilme korkusu esaretinde yaşayan vatandaşların paranoya derecesine varan korkularının oldukça gerçekçi ve haklı sebepleri vardır.

Sosyalizmi bir devlet rejimi olarak ilk kez uygulayan Sovyetler Birliği, kendisine tabi olan bütün cumhuriyetlerde hüküm sürebilmek ve bu cumhuriyetlerin vatandaşlarının isyan ve başkaldırılarını önleyebilmek için çeşitli önlemler almayı hedeflemiştir. Bu önlemlerden ilki, devrimi desteklemeyenler üzerinde korku ve baskı kurmak olmuştur. Sovyetler Birliği'nin henüz ilk yıllarında Lenin'in yönetiminde milyonlarca insan cezalandırılmıştır. 16 Ekim 1922'te Komünist Partisi Merkez Komitesi, mahkeme kararına gerek olmadan devrime karşı olanların tutuklanarak kurşuna dizilmesine olanak sağlayan bir karar yayımlamıştır. Bu kararla milyonlarca insan asılsız iddialarla öldürülmüştür (Buran, 2020, s. 254). Devrimin ilk yıllarında Türkistan coğrafyasının Rus hâkimiyetinde bulunduğu bu dönemde "Sovyetleştirme" uygulamaları çerçevesinde bir yıl kadar kısa bir sürede yalnızca Azerbaycan'da 50.000 kişi öldürülmüştür (Gasımov, 1999, s. 78). Bu dönemde özellikle Gulag kamplarında esirlere yaşatılan eziyetlerin halk arasında bilinmesi ve "halk düşmanı" damgasıyla kurşunlanarak öldürülenlerin sayısının günden güne artması korkuları beslemiştir.

Kırım'ın sahip olduğu coğrafya, Rusya için büyük bir siyasi tarihî öneme sahiptir. Bu sebeple Kırım'da uygulanan Repressiya, yalnızca Sovyet dönemini kapsamaz. 1774'te imzalanan Küçük Kaynarca Antlaşması'ndan itibaren Rus baskısıyla karşı karşıya kalan Kırım, 19 Nisan 1783'te II. Katerina'nın yayımladığı bir manifestoyla Rusya İmparatorluğu'na ilhak edilir. Bu tarihten itibaren Kırım'ın yerli halkı farklı şekillerde uygulanan siyasi ve sosyal Repressiya faaliyetlerine maruz bırakılır. 1937-1938 yıllarında Stalin döneminde gerçekleşen Repressiya sürecinde de Kırım'da yerli halka karşı uygulanan acımasız uygulamalar dikkat çeker. Kırım'da istikrarlı bir şekilde uygulanan Ruslaştırma faaliyetleri aile bağlarını ve yapısını, kültürel değerleri, dinî ve millî inanışları kökten bozar. Sovyetler döneminde Ruslaştırma faaliyetlerine direnen ailelere şiddet uygulanır. Binlerce Kırım Tatarı köylüsü NKVD organları tarafından yakalanarak zindanlara atılır. Repressiya döneminde tutuklananların büyük bir kısmı geri dönemez. Bu süreçte Kırım Tatarı aydınları kıyıma uğratılırken Kırım Tatarlarının bütün insani hakları ellerinden alınarak hürriyetleri yok edilir (Yüksel, 2023, s. 481-527; Karagöz, 2022, s. 4). Bu baskı ve yok etmenin gelişmesindeki en önemli etken, Rusya'nın Kırım üzerindeki politikasıdır. Yüzyıllar süren mücadelelerle Kırım etnik olarak Slavlaştırılmaya

çalışılmıştır. Bu sebeple kültürel bellek ve ona ait olan her eser, yapı ve yer adları yok edilerek yerine Rusça yer adları ve eserler konulmuştur. Çarlık döneminde toplumsal bellekle bezenen kütüphanelerin tahrip edilmesi ve eserlerin ortadan kaldırılmasıyla başlayan Ruslaştırma faaliyetleri, Sovyetler Birliği zamanında yok edilen eserlerin yerine sosyalist ideolojiyle yeniden üretilen eserlerin konulmasıyla devam etmiştir. Bu dönemde edebiyat etkin bir silah olarak kullanılmıştır.

Sovyetler Birliği'nin ilk yıllarında edebiyata önemli bir rol atfedilmiştir. Yeni kurulan sosyalist devletin sistemini kabul ettirmesi ve yeni ideolojisini tanıtarak benimsetmeye çalışması, edebiyatla hız kazanmıştır. 1917 Ekim Devrimi'yle birlikte Sovyetler Birliği'nde yaşayan bütün vatandaşlara ideolojik terbiye vermeyi hedefleyen yönetim, edebiyatı en önemli eğitim aracı olarak kullanmıştır (Karakaş, 2012, s. 212). Edebî eserlerde geçmişî çağrıştıran, tarihle övünülen, millî kimlikle bağlantılı olan her kelime engellenmiş, metinler kontrol altına alınmış ve yazarlara reçete verilerek eser üretmeleri beklenmiştir. Bunun sebebi, Sovyetler Birliği'ne tabi cumhuriyetler içerisinde yaşayan farklı milletlerin insanlarından yeni bir kimlik inşa ederek "homosovyeticus" adı verilen Sovyet tipi insanlar oluşturmaktır. Komünist Partisi Merkez Komitesi tarafından dil, din, tarih ve kültürel değerleri yücelten bütün eserlere karşı büyük bir savaş başlatılmıştır. Türkçe, Arapça ve Farsça yazılmış eserler yasaklanarak Rus dili dışında kaleme alınmış bütün eserler yok edilmiştir (Buran, 2020, s. 255; Gasımov, 1997, s. 7). Kırım Tatarı yazarlarının eserleri, diğer Türk milletlerinde olduğu gibi, uzun yıllar sansüre uğrayarak engellenmiş ve hatta yok edilmiştir. Kırım Tatar edebiyatında eserlerin yok edilmesinde özellikle 1944 yılında gerçekleşen sürgün ve etnik temizlik hadisesinin büyük etkisi bulunmaktadır. Bu sürgün hadisesine tanık olan Kırım Tatarı edipleri, sonraki yıllarda edebiyatlarını yeniden inşa edecek eserlerinde sürgün hadisesini ve beraberinde getirdiği yıkımı işlemişlerdir. İbrahim Paşı de Kırım Tatar edebiyatında sürgün hadisesine tanık olmuş ve Sovyetler Birliği'nin Gulag kamplarında esir tutulmuş ediplerden birisidir.

İbrahim Paşı, 20 Kasım 1918 tarihinde Kırım'da Aluşta'nın Tuvak köyünde işçi bir ailenin çocuğu olarak dünyaya gelmiştir. 1939 yılında Aluşta'da orta mektep eğitimini bitirmiş ve daha sonra Akmesic'teki Kırım Pedogoji Enstitüsü Kırım Tatar Dili ve Edebiyatı bölümüne girmiştir. Yazar, 1970 senesinde yayımlanan *Çeçek ve Kan* adlı kitabında hikâyelerini toplamıştır. Yazarın daha sonra yayımlanan eserleri şu şekildedir: *Yürek Emirinen* (1975), *Yıldızlı Geceler* (1978), *Bir Afta* (1983), *Altın Boyalar* (1988), *Üzülgen Zincir* (1988), *Canlı Nişan* (1998). SSCB Yazarlar Birliği ve Ukrayna Yazarlar Birliğine kabul edilen İbrahim Paşı, 1993 senesinde

Kırım’a dönerek Akmesic’te yerleşmiş ve 13 Haziran 2008’de burada vefat etmiştir (Özer, 2018, s. 12-14). Yazar; İkinci Dünya Savaşı, 1944 Kırım Tatar sürgünü ve dönemin en karanlık ve acımasız gerçekliklerinden biri olan Gulag sistemine şahit olmuştur. Bu tarihî ve toplumsal hadiseler yazarın sanatını da etkilemiştir.

İbrahim Paşı, 1944’ün Nisan ayının başlarında Emek Ordusu’na¹ gönderilmiştir. Bu sebeple 1944 Kırım sürgününde Kemerovo bölgesinin Belovo şehrindeki çalışma kampında bulunmaktadır. 18 Mayıs’ta Kırım’da yaşanan sürgünün haberini bu kampta almıştır. Paşı, daha sonra Özbekistan’ın başkenti Taşkent’e sürgün edilmiş ve sürgünde inşaat işlerinde, elektrikçi, tesisatçı ve montajcı olarak çalışmıştır (Къубедин Усеинович, 2018, s. 183). Eserlerinde sürgün, Repressiya, Sosyalist realizm, Kırım’a dönme gibi konulara değinen yazar genellikle işçilere ve onların yaşam şartlarına yer vermiştir.

Kırım Tatar edebiyatında bir nesirci olarak tanınan İbrahim Paşı’nın “Şeytan Esirliğinde” adlı hikâyesi Gulag kamplarını konu edinen bir eserdir. Eserde Cafer’in on yıl boyunca bu çalışma kamplarından birinde çektiği işkenceler sebebiyle ruhunun ve geriye kalan hayatının yok edilmesi anlatılır. Yazar, Sovyet rejimini ve Gulag kamplarında esir olmayı şeytanın esareti altında bulunma durumuyla eş tutarak hikâyeye adını bu doğrultuda vermiştir. Dolayısıyla anlatıda en dikkat çeken unsur “lagerler”, yani Sovyet çalışma kamplarıdır. Bu kamplar daha sonra “Gulag” adıyla sistemleştirilmiştir. Sovyet Gulag sistemi ve burada zorlu hayat koşulları altında çalıştırılan tutukluların yaşadıkları, birçok esere konu olmuştur.

Sovyetler Birliği’nde Gulag Sistemi

Hikâyenin ana unsurunu oluşturan Gulag kampları, Rusça “Главное управление исправительно-трудовых лагерей” ifadesinin kısaltmasıdır. Sovyetler birliğindeki esir ve çalışma kamplarını ifade eden kelime, Türkçede “İslah ve Çalışma Kampları Genel İdaresi” anlamını karşılar (Gürsoy, 2018, s. 19). Gulag sistemi, bünyesinde farklı esir ve çalışma kampları bulunduran bir idaredir. Bu kamplar Rusça “lager” olarak adlandırılır. Lagerlerin idaresi Gulag dairesine bağlıdır. Sovyetler Birliği’nde bu kamplar 1918 yılından itibaren varlık göstermeye başlamıştır. 1931-1932 yıllarına gelindiğinde esir ve çalışma kamplarının sayısının 2 milyona

¹ Rusça “Трудармия” kavramının karşılığı olan Emek Ordusu, Sovyetler Birliği döneminde oluşturulan işçi ordusudur. Emek Ordusu, Kırım’da ordudan terhis edilen sağlıklı erkeklerin, kalan askerlik süreleri dikkate alınarak sürgüne yollandıkları ve karın tokluğuna ağır işlerde çalıştırıldıkları işçi taburlarıdır. Emek Ordusu’na gönderilen çeşitli yaşta erkekler, 1946-1947 yılları arasında gönderildikleri taburlardan dönmüştür (Tanatar, 2017).

ulaştığı bilinirken bu sayı 1933-1935 yıllarında 5 milyona çıkmıştır. İkinci Dünya Savaşı yıllarında bu kamplarda bulunan mahkûmlardan Alman ordusuna karşı savaşmaları için bir "Cezalılar Ordusu" kurulmuştur. Cepheye sürülen mahkûmlar dışında esir ve çalışma kamplarında bulunan her mahkûm, çalışmaya mecbur bırakılmıştır (Hablemitoğlu, 2004, s. 35-46). Gulag kampları, ağır çalışma şartlarına sahip olan ve kişilerin âdeti işkence görmeleri için gönderildiği kamplardır. Burada esir edilen kişiler açlık, işkence ve sağlık sorunlarıyla mücadele ederek yaşam savaşı vermişlerdir.

Sovyetler Birliği'nde toplama kamplarında çok sayıda suç sayılamayacak nedenlerle mahkûm edilmiş insan mevcuttu. Kamplara gönderilen kişiler arasında siyasi ve entelektüel suçluların dışında halktan kolaylıkla suçlanabilen kimseler de bulunmaktadır. Sovyetler Birliği'nde 1930'dan itibaren halk, çeşitli bahanelerle tutuklanarak sürgüne gönderilmiş veya "halk düşmanı" oldukları şüphesiyle hemen yakalandıkları yerde vurulmuşlardır. 1930-1933 yılları arasında iki milyondan fazla köylü Sibiry'a sürgün edilmiş ve binlerce insan Gulag kamplarına gönderilmiştir. Milyonlarca masum insan bu kamplarda hapsedilmiş ve en az beş, en fazla yirmi yıl olmak üzere ağır işlerde çalışma cezasına çarptırılmıştır. Bu dönemde kamplardaki insani koşullar da oldukça kötü durumdadır. Kamplarda yiyecek ve su, çok küçük miktarlarda dağıtılmıştır. Tutuklular açık havada, madenlerde ve kurak bölgelerde yeterli giysi, araç, barınak, yiyecek ve hatta temiz su olmadan çalıştırılmıştır. Genel hijyenik koşulların eksikliği, dizanteriye ve ölümcül olan diğer hastalıklara yol açmıştır. Kamplardaki çok fazla insan açlık, hastalık, şiddet ve soğuktan acı çekerek ölmüştür. Bu yıllarda Sovyet Gulag kamplarındaki toplam tutuklu sayısının Alman Nazi toplama kamplarından daha fazla olduğu bilinmektedir (Hosford, D. ve ark., 2006, s. 3-21).

Gulag kamplarındaki öncelikli amaç, insanların çalışmasını sağlamak olmuştur. Kamplarda esir tutulan insanların çalışma yükünün ağırlığı, yöneticilerin onları birer "mal varlığı" olarak görmesinden kaynaklanmıştır. Sovyet hükûmeti, kapitalist endüstrinin oluşumunda üretimi sağlama hedefini mahkûmlara uyguladığı iş yüküyle sağlamayı amaçlamıştır. Özgürlüklerinden mahrum bırakılarak çok ağır şartlar altında çalışan mahkûmlar, bu kamplarda uğradıkları baskılar ve insan dışı muamelelerle fiziksel ve ruhsal olarak dönüştürülmüştür (Demirci, 2021, s. 243). Esirlerin psikolojisinde sarsıcı etkiler yaratan bu kamplar, hem kendilerinin hem de ailelerinin hayatlarında derin izler bırakmış ve kamp sonrası yaşamlarında da sürecek mücadeleler başlatmıştır.

Yapılan yargılamaların en acımasız yanlarından birisi de "halk düşmanı" olarak tutuklanan suçluların ailelerinin de kendileri gibi aynı suçtan yargılanması ve hapis cezasına mahkûm edilmesidir. Stalin'in terörünün

kurbanlarından olan Özbek şair Batu ve ailesinin yaşadıkları, buna örnek verilebilir. Özbek şair Batu, sanatının ilk yıllarında yazdığı eserler sebebiyle “milletçilik” yapmakla suçlanmıştır. Şairin tutuklanmasına haklı bir sebep bulmak maksadıyla yazmış olduğu eserler ve yapmış olduğu işler irdelenmiştir. Batu, 31 Mart 1933’te ilk olarak ölüm cezasına çarptırılmış fakat bu ceza değiştirilerek ahlak düzeltme ve mihnet kamplarında on yıl çalışmaya çevrilmiştir. 1937’de mahkemeye çıkarılmış ve 9 Mayıs 1938’de Sovyet Yüksek Mahkemesi kararıyla ölüm cezasına çarptırılmıştır. Fakat Batu öldükten sonra da baskılar kesilmemiş, daha çok ailesi üzerinden devam etmiştir. Batu’nun ölümünden sonra eşi ve çocukları “halk düşmanının yakını” olmalarından dolayı ötekileştirilmiştir. Batu’nun oğlu Erkli ve kızı Naime, “halk düşmanının çocukları” olarak damgalanmış ve eğitim hayatlarına devam edememişlerdir. Moskovo’da eğitim gördüğü yıllarda Batu’yla tanışıp evlenen Valentina Petrovna Vasileva, etnik kökeni Rus olmasına rağmen on yıldan fazla hapishane ve kamp esaretine maruz kalmıştır. Yıllarca işkence gördüğü Sibiry kamplarından geri döndüğünde oğlu Erkli, görünüşünden dolayı annesi Valentina’yı tanımakta güçlük çekmiştir. Repressiya yılları olan 1937-1938 döneminde milyonlarca suçsuz insan gibi ölüm kamplarına gönderilen Özbek şair Osman Nasır da beş yıllık sürgün hayatından sonra Sibiry kamplarında çektiği işkenceler sonunda ölmüştür. “Özbekistan’ın Puşkin’i” olarak tanınan genç şairin kabrinin nerede olduğu bilinmemektedir (Bargan, 2006, s. 29-43). Türk dünyası ve Sovyet coğrafyasında yaşayan bütün etnik kökenden ailelerin yıllarca süren kamp hayatından sonra benzer durumları yaşadığı, bilinen bir gerçektir. Kamptan çıkmayı başaramayan mahkûmların büyük çoğunluğu, ailelerine kavuşamadan esaret altında can vermişlerdir.

Sovyetler Birliği’nde sayısı 500 dolayında olan esir kamplarında ceza süresi dolmadan çeşitli sebeplerden hayatını kaybeden mahkûmların sayısı dikkat çekicidir. Gulag kamplarında çalışma şartlarından veya diğer etkenlerden hayatlarını kaybedenlerin sayısını tam olarak hesaplamak oldukça güçtür. 1917-1947 yılları arasında yaklaşık 21 milyon kişinin hayatını yitirdiği bilinirken kamplardaki ölümlerin toplam sayısının sadece Stalin döneminde 2 milyon ila 3 milyon arasında olduğu bilinmektedir. Stalin’in iktidarının sonu olan 1953 yılı rakamlarına göre bu kamplarda 2.760.000 kişinin tutuklu olduğu kaydedilmiştir (Rees, 2021, s. 586; Buran, 2023, s. 23). Araştırmacılar, Gulag kamplarında hayatlarını kaybeden insan sayısının Nazi Almanyası’nın toplama kamplarında hayatını kaybeden mahkûmlardan daha fazla olduğunu düşünmektedir. Fakat dönemin şartlarında yapılan sayımların eksikliği veya dönemin hükûmetleri tarafından gizli tutulan veya yok edilen belgeler, bu sayıların net bir şekilde ortaya konmasını engellemektedir.

Stalin sonrası dönemde 1956 yılında meydana gelen tutuklu sayısındaki azalma, Stalinist sistemin temellerini çatlatarak Gulag sisteminin sonunu hazırlamıştır. Nikita Kruşçev döneminde kaldırılan Gulag sisteminin Mihail Gorbaçov döneminde yaşanan siyasi ve ekonomik gelişmeler sonucunda yeniden kurulma olasılığı neredeyse kalmamıştır. Fakat Stalin döneminde Gulag kamplarının dağıtmak, Stalinist sistemin sonu anlamına gelmekteydi. Böyle bir adım atamayacağını bilen Stalin, kendi varlığının devamını kampların varlığında toplumun tamamen ve totaliter bir rejim altında kontrol edilmesine bağlamıştır. Sovyet halkıysa hayatta kalmak için Stalin'e itaat etmek zorunda olduklarına inanmıştır. Ülkedeki herkes, Stalin'in kendisi de dâhil, sistemin tutsağı olmuştur. 1948'de "Tüm Rusya büyük bir toplama kampı." sözlerini içeren "Vorkuta" adlı bir hapisane şarkısında ülkenin durumu şu şekilde ifade edilmiştir (Jakobson, 2014, s. 144):

Пишет сыночку мать:
"Сыночек мой родной,
Ведь и Россия вся –
Это концлагерь большой."

Anne oğluna şöyle yazıyor:
"Sevgili oğlum,
Ne de olsa tüm Rusya
Büyük bir toplama kampı."

Şarkı ve ağıtlara konu olan toplama kampları edebiyatta da büyük ilgi uyandırmıştır. Fakat Sovyetler Birliği'nde güçlü bir etkisi olan edebiyatın Komünist Partisi Merkez Komitesinin yönetimi ve kontrolünde bulunmasından dolayı konunun edebî eserler içerisinde yer bulması daha güç olmuştur. Bu noktada Sovyetler Birliği döneminde hükûmetin edebiyatı hangi amaçlarla ve uygulamalarla kontrolü altına aldığını anlamak önemlidir.

Sovyetler Birliği Döneminde Edebiyatın Genel Özellikleri

Sovyetler Birliği'nde halkı güdümü altında tutmak ve vatandaşların düşünce biçimini istediği şekle sokmak isteyen Komünist Partisi Merkez Komitesinin, prensiplerini belirlediği Sovyet edebiyatı toplumun kontrolünü sağlamada kullanılan en etkili silah olmuştur. Lenin-Stalin partisinin idealleriyle terbiye edilecek bir Sovyet halkı oluşturma vazifesi yüklenen edebiyat, bu dönemde en genel ifadeyle bir propaganda edebiyatıdır. Edebiyat Ruslaştırma politikasına alet edilerek farklı milletlerden bir "Sovyet halkı", farklı zihniyetlerden bir "Sovyet zihniyeti" ve farklı kültürlerden Rus kültürünü temel alan bir "Sovyet kültürü" oluşturulması hedeflenmiştir. Edebiyatın partiye alakası olması gerektiğini savunan Lenin, "Kahrolsun partiye mensup olmayan yazarlar! Kahrolsun gayriinsani yazarlar! Edebiyatın, proletaryanın mutlak bir parçası olması şarttır..." sözleriyle edebiyata yüklenen vazifeyi açıklamaktadır (Karakaş, 2012, s. 212-220). Bu dönemde edebiyatta sosyalizm güzellemesi yapan ve diğer değerleri

küçümseyen bütün eserler yüksek edebî değere sahip eserler sayılmıştır. Sosyalizmi benimsemeyen kimseleri tanımlamak için “devrim karşıtı”, “halk düşmanı”, “burjuva milliyetçi”, “kaçak” vb. terimler kullanılmaya başlanmıştır (Gasimov, 1999, s. 158). Komünist Partisi Merkez Komitesi-nin aldığı kararlar doğrultusunda edebî eserlerin, muhtevalarıyla “homo-sovyetikus” fikrine ne ölçüde hizmet ettiği veya etmediği yakından takip edilmeye başlanmıştır. Bununla birlikte Sovyet yaşamı ve sosyalizmi yücelten edebî eserler ödüllendirilirken Sovyet ideolojisine dair herhangi bir durumu kötü gösteren her eser ve yazar cezalandırılmıştır.

Bu dönemde Sovyetler Birliği’nde en etkili sanat akımı olan “sosyalist realizm” anlayışını Karl Marks, Friedrich Engels ve daha sonra Vladimir Lenin’in ilaveleriyle oluşan Marksist eleştiricilerin dayandıkları temel ilkeler oluşturmaktadır. Stalin döneminde parti, sanat anlayışını kendi dene-timi altına alarak “toplumcu gerçekçilik” adı verilen sanat anlayışının doğ-masına yol açmıştır. Toplumcu gerçekçilik anlayışında sanatın ne olduğun-dan çok ne olması gerektiği sorusuna odaklanılmıştır. Sovyet edebiyatını oluşturacak bu sanat anlayışlarıyla verilen her eserde olumlu kahramanlar yaratılması istenmiştir. Fakat planlanmış bir geleceğin adamları olacak bu olumlu kahramanlardan ütöpik özellikler taşımalarından ziyade gerçekçi insani özellikler taşımaları ve okurda saygı uyandıracak örnekler olmaları beklenmiştir (Moran, 2020, s. 53-61). İkinci Dünya Savaşı döneminde farklı etnik kökenden yazarların eserlerinde millî duyguları güçlendirecek tarihî olay ve şahsiyetlere değinilmesine izin verilmiştir. Fakat savaş dönemi bittikten sonra millî konuları işleyen yazarlar belirlenerek tasfiye edilmiştir. Sovyet edebiyatı döneminde savaş gibi özel durumlar dışında esere yerleştirilen karakterler daha çok “Sovyet kahramanı” olarak dikkat çekmektedir.

Sosyalist realist romanlarda başkışı daha çok “homosovyetikus” özellikleri taşımaktadır. Eserlerde bu karakterler cesur, mert, doğruyu savunan, adalet için savaşan, genellikle Rus asıllı ve Rus okullarında bir devrimci olarak yetişmiş öğretmen, hemşire, kondüktör vb. meslek sahibi bir kişi olarak yer almıştır. Devrimci başkışı ve onun yenilikçi sosyalist fikirleriyle çatışma unsuru oluşturan karşıt karakterler genellikle bir molla, din adamı veya gelenekçi bir karakter olarak okuyucuya sunulmuştur. Anlatılarda karşıt karakter gerici düşüncüyü temsil eder ve başkışıyla bir mücadeleye girer. Rus asıllı bir yan karakterin başkışiyi düşüğü zor durumdan kurtarmasıyla anlatı tamamlanır. Bu sanat anlayışıyla kaleme alınan romanlara Türkmen yazar Berdi Kerbabayev’in *Aygıtlı Adım* (Kararlı Adım) eseri örnek gösterilebilir. Romanda olumlu (devrimci), olumsuz (halk düşmanı) ve yardımcı (Rus) karakterlere yer verilir. Romanda Birinci Dünya Savaşı

yıllarında Türkmen köylerinde yaşanan ekonomik nedenli ayaklanmaların Çarlık yönetimi tarafından bastırılması ve nihayetinde Rus devriminin gerçekleşmesi anlatılır. Romanın kahramanlarından Artık ve Aşır, ikisi dürist arkadaşlardır. Ayaklanma sonrası Aşır Bolşeviklerin tarafında yer alırken Artık, Bolşeviklere karşı olan Eziz Han'ın tarafında mücadele eder. Romanında önemli olan nokta tarihî bir şahsiyeti temsil eden Türkmen hanı Eziz Han'ın yazara yapılan baskılar sonucu değiştirilerek kötülenmiş ve gerçekleri yansıtmayacak şekilde aktarılmış olmasıdır. Roman, 1917 Ekim Devrimi'nin gerçekleşmesi ve sosyalist rejimin başlamasıyla sona erer. İdeoloji romanları içinde değerlendirilebilecek olan eser, ilk baskısından sonra yapılan değişiklikler sonucunda Sovyetler Birliği Bakanlar Kurulunun kararıyla "Stalin Devlet Ödülü"nü almıştır (Sarıkaya, 2006, s.7-9).

Sovyetler Birliği'nde oldukça dikkat çeken bir diğer durum yalnızca eseri ortaya koyan yazarların değil, bu yazarların edebî eserlerinde yaratıkları karakterlerin de suçlanarak yargılaması ve cezalandırılmasıdır. Sovyetler Birliği'nde 1920'li yılların başlarında ideolojik bir propaganda yöntemi olarak eserlerdeki belirli toplumsal değerleri temsil eden tipler "edebî mahkeme"lerde yargılanmaya başlanmıştır. Genellikle şehrin en büyük ve en görkemli salonlarında kalabalık bir izleyici kitlesi önünde yapılan bu uygulama yalnızca edebiyatta değil, sanatın hemen her alanında uygulanmıştır. Bu yargılamalar sonunda kurmaca tipler kimi zaman suçsuz bulunsa da genellikle "burjuva-milliyetçi, kapitalist" gibi fikirlerin temsilcileri kabul edilerek literatürden menedilmiştir (Buran, 2020, s. 256-257). Bu durumun somut örneklerinden birisi, Hüseyin Cavid'in *Şeyda* adlı piyesinde yer alan Gara Musa tipinin 25 Aralık 1924'te edebî mahkemelerde eserdeki geleneksel hayat ve değerleri üzerinden yargılanmasıdır (Buran, 2010b, s. 11). Bu duruma örnek olarak yine Azerbaycanlı şair ve yazar Cafer Cabbarlı'nın *Od Gelini* adlı eserinin içerisinde yer alan tiplerin 25 Nisan 1928 tarihinde edebî mahkemede yargılanacağı haberi verilmiştir. Cafer Cabbarlı'nın *Aydın* piyesinin "Gültekin" adlı karakteri hakkındaysa ailesinden gelen "burjuvazist ruh ve terbiyeyi" değiştiremeyip eşinin itibarını kötü gösterdiği, eşini aldattığı gerekçesiyle haysiyet ve şerefini koruyamadığı, kadınlık onurunu kaybettiği, kötü bir ahlaka sahip olduğu için eşi Aydın'ın felaketine yol açtığı gibi suçlamalarda bulunulmuştur (Gasimov, 1998, s. 41-45). Yazarların üzerinde artan baskı ve sebep olduğu korku yalnızca sosyalist realizm uğruna eser üretme kaygısını ortaya çıkarmıştır. Bu dönemde edebiyat, edebî değeri arka plana atılan eserler ve ideolojik konulardan oluşmaktadır.

Sovyetler Birliği döneminde edebiyatın şekillenmesinde büyük rol oynayan ve edebî eserleri hükmü altına alan Komünist Partisi Merkez

Komitesinin istekleri dışında eser yayımlamak suç olarak kabul edilmiş ve ağır bir şekilde cezalandırılmıştır. Böylesine katı kuralların hüküm sürdüğü bir dönemde toplumsal korku ve zulümlerin eserlere yansıtılması neredeyse imkânsız kılınmıştır. Edebî eserlerde Sovyet yönetimini kötüleyecek herhangi bir olayın sembolik düzlemde konu edinilmesi dahi oldukça zordur. Özellikle Sovyet ideolojisini ve yönetimini kötü göstereceği düşüncesiyle kamplarda yaşanan olayların dünyaya duyurulması yasaklanmıştır. Yazar veya gazetecilerin basın organlarında kamp gerçeklerini anlatmaları engellenmiştir. Gazeteci Ekaterine Kuznetsova, Kazakistan'da bulunan KarLAG esir kampından çıkan mahkûmların bir gizlilik belgesi imzaladıklarını söylemiştir. Bu belgede kampta yaşananlara dair her şeyin sır olarak kalması için hayatlarının gelecek 25 yılı içinde yazılı veya sözlü olarak bilgi verilmesinin yasaklandığı ve bu anlaşmaya uyulmadığı takdirde mahkûmların yeniden yargılanacaklarına dair maddeler bulunmaktadır (Dilek, 2019, s. 36). Tüm baskı ve tehditlere rağmen dönemin en karanlık olaylarının yaşandığı Gulag kampları Sovyetler Birliği döneminde edebî eserlere yansımaya başarmış, Birlik dağıldıktan sonraysa özgür bir ifade ortamında tüm çıplaklığıyla insanlığa aktarılmıştır.

Gulag Sistemi ve Toplama Kamplarının Edebiyattaki Yansımaları

Gulag kampları pek çok araştırmacı tarafından makale, dergi, gazete ve kitapta incelenmiştir. Bu kamplarda yaşanan trajediler edebî eserlere konu olmuştur. Yahudi kökenli Ukraynalı yazar Vasili Grossman'ın 1952-1959 yılları arasında kaleme aldığı *Yaşam ve Yazgı* adlı eserinde Sovyet çalışma kampları ve Nazi toplama kampları yer almaktadır. Stalingrad muharebeleri sırasında yaşananların anlatıldığı eserde ıslah ve çalışma kampları olarak Nazi toplama kampları ve Gulag kampları dikkat çeker. Romanda Binbaşısı Yeršov, Nazi Toplama Kamplarına esir düşmüştür. Yeršov'un ailesi ise Sibirya'daki Sovyet ıslah ve çalışma kampları olan Gulag kamplarında bulunmaktadır. Roman karakterlerinden Grossman, Sovyetler Birliği'nin ıslah ve çalışma kamplarında insanların başına gelen kötülüklerin hepsinin Stalin'in emriyle gerçekleştiğini ve dolayısıyla Sibirya'da yaşanan dramın sorumlusunun Stalin olduğunu söyler (Çelik ve Turan, 2019, s. 653-658). Yazar, bir diğer eseri *Her Şey Geçip Gider*'de de Rus kamplarını anlatmaktadır. Grossman bu eserde kendi yaşamışlıklarını ve tanık olduğu kamp olaylarını yazmıştır.

Sovyet dönemi yazarlarından Varlam Şalamov da tıpkı Grossman gibi, *Kolima Öyküleri* adlı eserinde çalışma kampında yaşadıklarını ve tanık olduklarını anlatmaktadır. Alman yazar Margarete Buber-Neumann'ın *İki Diktatörlük Altında-Stalin ve Hitler'in Mahkûmu* adlı eserindeyse hem Sovyet Gulag kamplarında hem de Alman Nazi toplama kamplarında

tanık olduklarını anlatmaktadır. Yazar, Alman kamplarında esir düşmüş ve Sibirya'da bulunan Karaganda kamplarında çok ağır koşullarda çalışmak zorunda kalmıştır. Kazakistan'ın Karaganda bölgesinde bulunan bu kamplardaki mahkûmların büyük çoğunluğu, savaşta esir düşen Almanlar ve "halk düşmanı" olarak suçlanan Sovyet vatandaşlarından oluşmaktadır. Bu mahkûmların eşleri ve çocukları da toplanarak Astana yakınlarında bulunan ALJIR² toplama kampına gönderilmiştir. Bu kamplara gönderilen kadınlar ve çocukları ağır şartlar altında çalıştırılmakla kalmamış aynı zamanda insanlık dışı muamelelere maruz bırakılmışlardır. Kampta doğum yapan kadınların çocuklarının bir kısmı Sovyet ideolojisiyle yetiştirilmek üzere annelerinden ayrılmış ve yetimhanelere gönderilmiştir.

Sovyet edebiyatında Rus yazar Aleksandr Soljenitsin'in *İvan Denisoviç'in Yaşamında Bir Gün* adlı romanında Gulag kamplarından bahsedilmektedir. Romanda İvan Denisoviç'in bir casus olduğu gerekçesiyle "devlet suçlusu" ilan edilerek kendisi gibi milyonlarca Sovyet insanının esir olduğu Stalin kamplarından birinde suçsuz yere mahkûm edilmesi anlatılır. Yazarın kendisinin bu kamplardan birine gönderilmiş olmasından dolayı eser otobiyografik özellik taşır (Özakın, 2019, s. 435). Soljenitsin, rejim karşıtı bir yazar olarak tanınmaktadır. Bunu sebebi ise İkinci Dünya Savaşı yıllarında orduda görev alırken yazdığı mektuplarda Stalin'i eleştirmesidir. Mektuplardaki eleştirilerinin ardından tutuklanarak önce Moskova'daki bir hapisaneye oradan da Kazakistan'daki bir kampa gönderilmiştir. Yazarın en bilinen eserlerinden biri olan *Gulag Takımadaları*, yurt dışında yayımlanınca 1974'te Sovyet vatandaşlığından çıkarılarak sınır dışı edilmiştir fakat Sovyetler Birliği'nin dağıldığı 1991 yılında Gorbaçov tarafından bu karar kaldırılmıştır (Zileli, 2021, s. 122-123).

Amerikan yazar Ruta Sepetys'in İkinci Dünya Savaşı ve Stalin yönetiminin zorlu yıllarının panoramasını çizdiği ilk romanı *Gri Gölgeler*

Arasında'da annesi ve kardeşiyle Sibirya'ya sürgün edilerek çalışma kampına götürülen 15 yaşındaki Lina Vilkas ve onun babasına kavuşma umutları anlatılır. Yazarın babasının yaşamından esinlenerek kaleme aldığı romanında otobiyografik izler bulmak mümkündür. Amerikalı bir diğer yazar Esther Hautzig'in 1968'de yayımlanan *Sonsuz Bozkır*'ı da İkinci Dünya

² Sovyetler Birliği'nin Kazakistan'da bulunan ALJIR kadın esir kamplarında yaşananlar, dönemin ve kamp sisteminin dehşetini gözler önüne sermektedir. Bu kamplarda mahkûm edilen kadınlar gardiyanlar tarafından sözlü ve fiziksel tacize uğramış, suçluların hayvani açlıklarını gidermek için kullanılmış, kadınlık gururunu aşağılamak için türlü işkencelere maruz kalmış, bütün insani haklarından yoksun bırakılmış, annelik hakları ellerinden alınmış ve hor görülerek zor şartlar altında çalıştırılmıştır. Konuyla ilgili ayrıntılı bilgi için bk. Demirci, H. (2021). Kazakistan Gulag kamplarında aile, kadın ve çocuk. *Türk Dünyası Araştırmaları*, 127(251), 241-268.

Savaşı sırasında ailesiyle birlikte Sibiry'a sürgüne gönderilmesiyle çalışma kampında geçen günlerinden esinlenerek yazdığı bir hayatta kalma hikâyesidir. Kitap, yazarın çocukluğundan izler taşımaktadır.

Rus yazar Yevgenia Solomonovna Ginzburg'un otobiyografik özellikte olan *Anafora Doğru* ve *Anaforun İçinde* adlı eserleri de yazarın kamp anılarını anlatan iki eserdir. Gazeteci olan Yevgenia Solomonovna Ginzburg, 1937'te rejim kurbanı olarak tutuklanmış ve 18 yılını sürgüne gönderildiği kampta geçirmiştir. Ginzburg, 1953'te Stalin'in ölümüyle sona eren teröründen sonra 1956'da bulunduğu kamptan tahliye edilmiş ve tedavi sürecinden sonra kamp anılarını yazmıştır. 1949-1989 yılları arasında Sovyet kamp muhafızlığı yapan Danzig Baldaev, kendi anılarından ve kamp-ta şahit olduğu olaylardan yola çıkarak çizimler yapmış ve bu çizimleri *Drawings from the Gulag* adıyla kitaplaştırmıştır. Kitapta, kamplarda yapılan işkence ve zulümler sarsıcı bir şekilde resmedilmiştir (Karpuz, 2024, s. 72-73).

Sovyetler Birliği ve İkinci Dünya Savaşı dönemi olaylarının takip edilmesine imkân tanıyan Türk dünyası literatüründe de Gulag sistemi ve savaş dönemi kamp yaşamının yansıtıldığı önemli çalışma ve edebî eser bulunmaktadır.

Türk Dünyası Eserlerinde Gulag Kampları

Türk dünyası yazarlarından da eserlerinde çalışma ve esir kamplarını konu edinen önemli isimler vardır. Kırım Tatarı yazar Cengiz Dağcı da eserlerinde çalışma kamplarını ve burada yaşanan olayları konu edinir. Dağcı'nın özellikle savaşın dehşetini yansıtan ve otobiyografik özellikler gösteren eserlerinde çalışma kampları ve burada esir edilen Türklerin dramları anlatılmıştır. Bu eserlerin başında *Korkunç Yıllar* adlı romanı gelmektedir. Romanda başkişi Sadık Turan'ın Alman esir kamplarından birine gönderilmesi ve burada yaşadığı trajedi anlatılmaktadır. Kırım halkı, II. Dünya Savaşı'nda uğradığı Alman işgali sebebiyle Sovyet Gulag kampları dışında Nazi toplama kamplarında da esir edilmiştir. Almanlar Kırım'a girdikten sonra kontrolü ele alarak kadın ve erkek fark etmeksizin binlerce Tatar gencini çalışma kamplarında esir etmiş, binlerce Kırım Tatarını kurşuna dizmiş veya esirlerden baskıyla oluşturdukları taburlar kurarak bunları Kızıl Ordu birliklerine karşı savaşmaya zorlamıştır (Yüksel, 2023, s. 528). Yazarın kendisi de 1941 yılında savaşta esir düşerek Alman esir kamplarından birinde bulunmuş ve bu hadiseyi romanında Sadık Turan karakteri üzerinden yansıtmıştır. Bu sebeple Cengiz Dağcı'nın *Korkunç Yıllar* romanı otobiyografik özellikler göstermektedir.

Türkiye’de Şükrullah Yusufoglu adıyla bilinen Özbek yazar Shukrullo, *Kafansız Ko'milganlar* (Kefensiz Gömülenler) adlı romanında Sovyet sürgün kamplarında yaşadığı acıları yazmıştır. Yazarın kendisi de Stalin’in baskı politikasında “halk düşmanı” olarak yargılanmış ve çalışma kampına sürgüne gönderilmiştir (Durukoğlu, 2015, s. 13). Otobiyografik özellikteki roman, tarihî gerçekliği gözler önüne sermektedir. 1991 yılında Taşken’te Adabiyot va San’at Nashriyoti’nda yayımlanan eser, Prof. Dr. Şuayip Karakaş tarafından Türkiye Türkçesine aktarılmıştır. Roman, Sovyetler Birliği’nde halk düşmanı suçlamalarıyla hapis cezasına çarptırılan ve Pantürkizm gibi suçlamalarla Sibirya’ya sürülen Türkistan aydınlarına ithaf edilmiştir.

Özbek yazar Adil Yakubov *Adalet Menzili* romanında daha çok kolhoz yaşamı, ekonomi ve rüşvet gibi sosyalist düzenin çürüttüğü toplumsal meselelere değinmiştir. Romanın Sovyetler Birliği’nde iftiralarla yapılan tutuklamalara ışık tutması önemlidir. Eserde Sovyet hapishanelerinin acımasızlığı betimlenmiştir. Romanın önemli karakterlerinden biri olan Suyun Burgut, uğradığı bir iftira sonucu Sovyet hapishanelerinde mahkûm edilerek işkencelere uğrar ve sonunda intihar ederek rejim kurbanı olur. Eserde dikkat çeken bir diğer durum, Suyun Burgut’un kayınbabası olan Gazi’nin hayatı boyunca Sovyet ideolojisi için yaşamış, hükûmet için canını ayaklar altına sermiş bir vatandaş olmasına rağmen damadını kurtarmaya gücünün yetmemesidir. Sovyetler Birliği’nin kendi sözüne itimat etmemesi ve hatırının yok sayılması sonucunda yaşadığı pişmanlığı “Yok, Sovyet hükûmeti yok artık! Yanarım yanarım da şu hükûmet için harcadığım ömrüme yanarım!..” (Yakubov, 2014, s. 179) sözleriyle dile getirir.

Türk dünyasında toplama ve çalışma kampları, edebî eserler dışında sinemaya da konu olmuştur. 7 Mayıs 2017’de Kazakistan’da gösterime giren ve Türkçeye “Karla Yıkandı Kan” şeklinde çevrilebilecek olan (orijinal adıyla “Қармен жуынған қан”, İngilizce “Alzhir: Blood, Washed By Snow” ve Rusça “Кровь, омытая снегом” adıyla bilinmektedir) filmi, Kazakistan’ın Akmola eyaletinde bulunan ALJIR kadın toplama kampını konu alır. Yönetmenliğini ve senaristliğini Anuar Raybaev’in yaptığı sinema filminin konusu Kazakistan’ın Akmola kampına “halk düşmanı” suçlamasıyla gönderilen dul bir kadın olan Nadezhda ve muhafız Alihan arasında geçen aşk hikâyesidir. Nadezhda’nın yeni doğmuş bir kızı vardır ve onu kamptaki ölümden veya yetimhaneye gönderilme tehlikesinden kurtarmak için Alihan’ın yardımıyla gizlice kamptan çıkararak büyütmesi için bir çobanın ailesine verirler. Alihan, işlediği bu suç yüzünden ceza taburuna düşer. Filme konu olan ALJIR kampı, Sovyetler Birliği’nde halk düşmanı ilan edilen suçluların eşlerinin ceza olarak gönderildiği bir çalışma

kampıdır. Sovyetler Birliği’ni oluşturan cumhuriyetlerdeki yüzlerce kadının çalıştırıldığı ve çocuklarının alıkonarak ideal Sovyet vatandaşı olmak üzere yetiştirildiği bu kamp, Stalin’in ölümünden sonra dağıtılmıştır.

Konuyla ilgili tarihî ve siyasi araştırma kitaplarında önemli incelemeler yapılmıştır. Bu kitaplardan birisi Türkiye’de yayımlanan Necip Hablemitoğlu’nun *Sovyet Rusya’da Devlet Terörü* adlı eseridir. Eser, edebî bir mahiyet taşımamakla birlikte bugüne kadar yapılan çalışmalar arasında tarihî bir belge örneği olarak önemini korumaktadır. Tarihî bir araştırma kitabı olan ve belgelerle desteklenen Anne Aplebaum’ın *Gulag: A History* adlı eseri de konu üzerine yapılan önemli çalışmalardandır. Konuyla ilgili kitap bölümleri olarak yayımlanan önemli çalışmalar da vardır. Bunlardan en önemlileri Ahmet Buran’ın *Kurşunlanan Türkoloji* ve İbrahim Dilek’in *Türk Dünyasında Reprssiya* adlı çalışmalarıdır. Hüseyin Bargon’ın *Sibirya Ekspresi* adlı eserinde de Gulag sisteminin bir parçası olan Sovyet Sibirya’sının sürgün kamplarında esir tutulan Türk dünyası şahsiyetleri hakkında önemli bilgiler verilmektedir. Emine Gürsoy Naskali ve Liaisian Şahin’in editörlüğünde yayımlanan *Stalin ve Türk Dünyası* adlı eserde de Türk dünyasında yaşanan sürgünler, toplama ve çalışma kamplarına gönderilenler ve kampların edebiyata yansımaları üzerine önemli bölümler bulunmaktadır.

Gulag sistemiyle ilgili ortaya konan eserlerin hemen hepsinin otobiyografik özellikler taşıması dikkat çekicidir. Tutuklular çalışma ve toplama kamplarından çıktıktan sonra yaşadıklarını âdeta birer belge niteliğinde roman, hikâye, resim, anı veya araştırma türlerinde yazıya dökerek dönemin acımasız yönetim biçimini cesur bir şekilde gözler önüne sermişlerdir. Çalışmanın konusu olan Kırım Tatarı yazar İbraim Paşı’nın “Şeytan Esirliğinde” adlı hikâyesinde de Sovyet Gulag kampları anlatılmaktadır. Paşı’nın *Canlı Nişan* romanının içerisinde yer alan bu hikâyede sembolik düzlemde okunabilen Türk dünyası ve aydınlarının yaşadıkları zorluklar ve meseleler yer almaktadır.

“Şeytan Esirliğinde” Adlı Hikâye Hakkında Genel Bilgiler

İbraim Paşı’nın 1992’de yayımlanan ve 1998 yılında “Tavriya” neşriyatı tarafından yazarın doğumunun 80. yılı münasebetiyle basılan *Canlı Nişan* romanında (Куртнезир, 2000, s. 154-155) yer alan “Şeytan Esirliğinde” ve “Ana” adında iki hikâye bulunmaktadır. Eserin dili Kırım Tatar Türkçesidir ve Kiril harfleriyle basılmıştır. “Şeytan Esirliğinde” adlı hikâyede Sovyet çalışma kampında on yıl boyunca büyük eziyetler çeken Cafer’in hayatı anlatılmaktadır.

Eser İncelemesi

"Şeytan Esirliğinde" adlı hikâyede yazar, karakterlerin olumlu veya olumsuz yanlarını geçiştirmeden hayatın içinde olduğu gibi göstermeye çalışmıştır. Hikâyede Cafer karakterinin arkadaşı Sale'yle birlikte Pantürkizm suçundan "halk düşmanı" ilan edilmesi, anlatıya otobiyografik bir özellik kazandırmaktadır. İbrahim Paşı'nın Aluşta'da öğrenim gördüğü dönemlerde şahit olduğu babası, amcası ve dayısıyla beraber on yedi kişinin "halk düşmanı" damgasıyla tutuklanması olayı (Özer, 2018, s. 12), anlatıdakine benzer bir tarihi gerçeklik sunmaktadır. Cafer karakterinin çalışma kamplarına gönderilmesine benzer olarak İbrahim Paşı de bu çalışma kamplarından birinde bulunmuştur.

Hikâyenin başkışısı Cafer, Sovyetler Birliği döneminde yaptığı Atatürk tablosu yüzünden mahkemede yargılanarak kampa gönderilen bir ressamdır. Sibiry'a'daki bu Gulag kampında türlü işkenceler gören Cafer'in tüm vücudu yaralar içinde kalır ve bu yaralar hayatı boyunca hiç iyileşmez. Nitekim Cafer, bedeni yaralarla kaplı bir şekilde ölür. Hikâyenin anlatıcısı konumunda olan Ennan, Cafer'in çalışma kampından ayrıldıktan sonraki yaşamında güvenebildiği tek insandır. Ennan da Cafer'le arkadaş olarak onun geçmişini öğrenmek ister. Anlatının sonunda Cafer'in geçmişini ve tablolarının hikâyesini öğrenen Ennan, onun ölürken geriye bıraktığı ve tek mirası olan resimleri sayesinde ebediyen yaşayacağını düşünür.

İbrahim Paşı'nın eserinin tarihe kaynaklık eden önemli bir yanı bulunmaktadır. Hikâyede Cafer'in yaşadıkları Ennan'ın düşüncelerinden süzdürülerek okuyucuya aktarılır. Repressiya döneminde yaşanan korku, baskı ve zulümler okuyucuya şeffaflıkla sunulur. Bir tablo yüzünden on yıl türlü işkencelere maruz kalan Cafer, hayatı boyunca ayrı kaldığı vatanının hasretini çeken iyi kalpli bir insandır. Paşı, Cafer karakteri üzerinden dönemin Sovyet rejiminin Pantürkist suçlamalarla binlerce Türk aydınını katletmesine değinmiştir.

Hikâyenin ana unsurlarından birisi de Sovyetler Birliği döneminde sanatçı ve aydın kimselerin yapay gerekçelerle veya kimi zaman hiçbir gerekçe gösterilmeden Gulag kamplarına gönderilmesidir. Ruslar da dâhil olmak üzere Sovyetler Birliği'nde yaşayan bütün uluslardan politikacı, sanatçı ve aydın kişiler gönderildikleri Gulag kamplarında sebepsiz yere tutularak işkence görmüştür. Bu dönemde Türk aydınlarının işçi kamplarına sürgün edilmesinin temelinde Bolşeviklerin Orta Asya Türk Cumhuriyetlerinde Pantürkist düşüncenin yayılması ve gerçekleşmesinden dolayı duyduğu korku vardır. Rusya'da gelişen siyasi olaylar, ortak düşünce noktası Türkistan istiklali olan Türk aydınlarını etkilemiştir. Bu dönemde kendi kaderini tayin etme vaadiyle milletleri kontrolü altına alan Sovyetler Birliği

daha sonra Pantürkizm, Panislamizm ve Panturanizm gibi suçlamalarla istiklal fikrini engellemeye çalışmıştır. Öyle ki bu dönemlerde Sovyetler Birliği coğrafyasında Türkoloji alanında çalışmalar yapan Türkologların Türk asıllı bilim insanlarından ziyade Rus veya Alman asıllı oldukları bilinmektedir. Türk asıllı bilim insanlarının Türkoloji alanında herhangi bir çalışma yapmaları, hatta çoğu zaman sözlü ifadeleri bile Pantürkizm propagandası olarak değerlendirilerek yasaklanmıştır. Türk aydınlarının kaleminden çıkanlar veya katıldıkları toplantılar, onların ölmelerine veya sürgüne gönderilmelerine sebep olmuştur (Alyılmaz, 2022, s. 195). Bunun en somut göstergesi, Bakü Türkoloji Kurultayı'dır. Sovyetler Birliği'nin Türk asıllı Sovyet vatandaşı Türkologların fikir ve niyetlerini öğrenerek eylemlerini kontrol etmek ve bu bilim insanlarını ortadan kaldırmak amacıyla gerçekleşmesine izin verdiği 1926 Bakü Türkoloji Kurultayı'nın sonuçları çok ağır olmuştur. Kurultaya katılan Türkologlar "Pantürkist", "sistem karşıtı" ve "halk düşmanı" sıfatlarıyla tutuklanarak sürgüne gönderilmiştir. Türkologların bir kısmı esir kamplarında işkencelere maruz bırakılırken büyük bir kısmı 1937-1938 Repressiya döneminde kurşuna dizilerek öldürülmüştür (Buran, 2010a, s. 299-301). Bununla birlikte Türk asıllı olmayan fakat Türklük bilimiyle ilgili önemli çalışmaları bulunan Türkologların da bu dönemde çeşitli baskı ve cezalara maruz kaldığı bilinmektedir. Kurşunlanarak öldürülen Aleksandr Nikolayeviç Samoyloviç Ukraynalı, Yevgeniy Dmitriyeviç Polivanov Rus, Artur Rudolfovich Zilfeld-Simumyagi ise Estonyalıdır (Buran, 2010b, s. 12). Sovyetler Birliği'nin dağılmasından sonra Türkistan coğrafyasında yeni Türk devletlerinin ortaya çıkması, çeşitli suçlamalarla hayatlarını kaybeden aydınların istiklal fikrinin gücünü göstermektedir (Kılınçkaya ve ark., 2019, s. 27). İbrahim Paşı de eserinde Cafer karakteri üzerinden Türk aydınlarının Pantürkizm'le suçlanması ve yargılanmasını anlatarak Sovyetler Birliği döneminde Türk birliği ve Türk aydınınının önüne konulan engelleri gün yüzüne çıkarmaktadır.

Hikâyenin anlatıcısı olarak konumlandırılan Ennan, kulüpte projeksiyoncu olarak çalışmaktadır. Bir gün tesadüfen karşılaştığı Cafer'in görünüşü ve hareketleri oldukça ilgisini çeker. Zamanla Ennan'la Cafer arasında sıkı bir dostluk başlar. Yakın ilişkilerinden ötürü Cafer'in güvenini kazanan Ennan, onun geçmişini ve sırlarını öğrenir. Cafer pek çok zorlukla mücadele etmiş, yaşadığı sıkıntılar ve çektiği eziyetler vücudundaki yaralardan okunan, vatansever bir adam olarak anlatılmaktadır. Sovyet rejimi tarafından Pantürkizm'le suçlanarak yargılanmış ve çalışma kampına gönderilmiştir. Burada eziyet ve zulümlere maruz kalarak ağır işlerde çalışmış, vücudunda ve ruhunda kapanmayan yaralar ortaya çıkmıştır.

Hikâyede Cafer karakteri görkemli bir yürüyüşü olan, müşkül görünümlü acayip hareketli ama bir o kadar da maneviyatı güçlü, görgülü ve merhametli bir adam olarak tasvir edilmiştir. Görüntüsü saçaktan ya da ağaçtan düşerek belini kırmış bir adam izlenimi vermektedir. Kamptaki cezası bitince köye gelen Cafer, ilk olarak Bilal amcasının yanında yaşamaya başlar. Her ne kadar kendi hâlinde olsa da etraftaki insanların yersiz söylentilerine maruz kalır. Köy halkı onun tembel bir adam olduğunu, bu yüzden de sakat numarası yaparak kendini acındırmaya çalıştığını söyler. Kimileri ise onun bu hâlinin içkici ve düşkün olmasından kaynaklandığını düşünür. Cafer bu söylentilere rağmen köy halkına çalışma kampında yaşadığı eziyetlerle ilgili bir açıklama yapmaz ve geçmişinden gelen yaralarla kendi içerisinde bir yaşam savaşı verir.

Cafer'in kampta geçirdiği süre zarfında vücudunda oluşan izler dikkat çekicidir. Çehresi derin buruşukluklarla kaplanmış, renksiz ve vahşidir. Yüzünde yaralarının şişlikleri göze çarpar. Sağ kaşını ikiye bölen derin bir yarayla alt dudağında çatlağa benzeyen yara izleri vardır. Öndeki dişlerinden üç tanesi düşmüş, burnundan başlayan buruşukluklar sakalının dibine kadar uzanmaktadır. Tüm bu yara izlerine rağmen Cafer'in zeytin gözleminde derin bir samimiyet ve sıcaklık göze çarpar. Cafer'in durumundan etkilenen Ennan, bu samimiyet ve sıcaklıktan cesaret alarak onunla tanışmak ister.

Anlatıda dönemin şartlarının zorluğundan bahseden yazar, Ennan karakteri üzerinden toplumun zor şartlar altında hayata tutunmaya çalışmasını anlatır: "Zaten o zamanlarda iyi giyinen, tok yaşayıp geçinen pek azdı. Herkes kendi yağında kavruluyordu. Bir dilim ekmek bulsan ona sevinip günü atlatıyordun. İşte böyle yarı aç yarı çıplak yaşadık." (s. 198).³ Yazar, aynı zamanda yine Ennan karakteri üzerinden inandığı temel insani duyguları dile getirir. Ennan, Cafer'e karşı derin bir merhamet ve acıma duygusu beslemektedir. Köye ilk geldiği zaman iş ararken herkesin onu geri çevirmesine sitem eden Ennan, dünyadaki insanların merhametini sorgular. Çektiği eziyetler yüzünden okunan Cafer'in horlanması zoruna gider.

Geldiği ilk haftalarda kendine uygun bir iş bulmakta zorlanan Cafer'in resim yeteneği dikkatleri çeker. Kulüp müdürü, Cafer'in iyi bir ressam olduğunu anlar ve onu işe alır. Ennan, Cafer'le aynı iş yerinde

çalışmaya başlayınca yakın bir ilişki kurma fırsatı yakalar ve Cafer'in sırlarını öğrenme imkânı bulur.

³ Паши, И. (1998). *Джанлы Нишан*. Таврида Неширять. (Metin içindeki sayfa numaraları bu baskıdan alınmıştır.)

İşe alındıktan sonra Bilal amcasının yanından ayrılarak kendi evine çıkan Cafer, bu evde daha çok resim yapmakla meşgul olur. Onun sanatında da vücudunda olduğu gibi yaşanmışlıklar gizlidir. Çizdiği tablolarla gerçek hayattan tasvirler bulunur. Doğuştan resim yeteneğine sahip olan Cafer, aynı zamanda Akmesic'teki ressamlık mektebine de gitmiştir. Daha sonra köyüne dönerek mektepte resim dersi verme tecrübesinde bulunmuştur. Cafer, ağırları yatışınca sükûnet ve rahatlık bulduğu tek iş olduğu için resim yapmakla meşgul olduğunu söyler. İlk resmi olan “Çoban” resmini “ilk aşk” duygusuna benzetir. Kalbinde her zaman bu duyguyu taşıdığını söyleyen Cafer, sanatının ilk yıllarında kendisini rahatlatan tabiat resimleri yaparken Sovyet rejiminin onda açtığı derin yaralardan sonra yaşanmışlıklarını ve acılarını yansıtan resimler yapmaya başlar.

Cafer'in odasının dört duvarının her birinde birer resim asılıdır. Her bir resimde bütün bir ev halkının acı takdiri ifade edilmektedir. Tabloların ilkinde Cafer'in babası olan Şerif oğlu Mecit tasvir edilmiştir. Başında kumral bir kalpak bulunan bu adam tok bedenli, keskin gözlü, gür bıyıklarının uçları yukarı burulmuş, gözlerinde keder gizlenmiş bir adamdır. İkinci resimde Cafer'in annesi Kamile'nin başında beyaz bir duvak vardır. Gönülsüz bakışlarla tablonun karşısında duran Ennan'a bakmaktadır. Üçüncü resimdeyse Cafer'in kız kardeşi Hüsniye vardır. Genç kızın parmağındaki nişan yüzüğü Ennan'ın dikkatini çeker. Endamlı ve nezaketli bir duruşla fakat ömrü çiğnenmiş, arzuları küle dönmüş ve parça parça olmuş bir şekilde resmedilmiştir. Dördüncü ve son resimde büyükçe bir ev vardır. Tabloda bu evin ocağı sönmüş ve tütemezken avludaki ceviz ağacı kesilmiş, dökülmüş bir şekilde yatarken resmedilmiştir. Bu ev, Cafer'in ailesinin evidir. Hikâyede sembolik düzlemde yer edinen bu tablo, Sovyet rejiminin dağıtıp parçalayarak yok ettiği bütün aileleri temsil etmektedir.

Cafer'in ailesi Fergana Vadisi'nde yaşamıştır ve kabirleri de orada bulunmaktadır. Cafer, akrabalarının kabirlerini ziyaret etmek niyetiyle komutandan üç günlük müddet ister fakat komutan izin vermez. Üstelik böyle bir ricada bulunduğu için Cafer'e öfkelenir. Bu durum Cafer'in zoruna gider ve insanların onlara özgü olan, onları diğer canlılardan ayıran en ince duygularının artık anlaşılmaktan aciz olduğunu düşünür. İnsanların birbirlerini dinlemediğini ve anlamadığını, artık insanoğlunun karşısındakilerin saflığına ve ferasetine inanmadıklarını, insanca duygulardan yoksun vahşi bir şekilde yetişmekte olduklarını söyler. Cafer'in kampta geçirdiği zor dönemlerden sonra insanlara karşı olan düşünceleri de değişmiştir. İnsanların sürekli güçlük çıkararak karşısındakileri aşağıladıklarını düşünür. Yazar, tıpkı Ennan'da olduğu gibi Cafer üzerinden de sistemin yok ettiği insanlığa karşı sitem eder.

Sovyetler Birliği'nde halk arasında korku ve güvensizlikten kaynaklanan paranoya, şiddetli boyutlara ulaşarak insani duyguların körelmesine yol açmıştır. Stalin iktidarında Sovyetler Birliği'nde yaşayan herkes asılsız bir ihbar sonucunda kendini çalışma kamplarından birinde esir olarak bulma korkusuyla yaşamıştır. Stalin'in insanları suçlu veya suçsuz hiçbir gerekçe göstermeden bu kamplara sürmesi, insanlar arasında güvensizlik ve korku duygusunu yaymıştır. Kendi öz kızının erkek arkadaşını Gulag kampına gönderen bir tiran olarak bilinen Stalin'e (Rees, 2021, s. 30) duyulan korkudan kaynaklı itaat her yıl güçlenerek artmıştır. Toplum içerisinde herkesin devletin muhbiri veya ajanı olabileceği düşüncesi güvensizlik duygusunu körüklemiştir. Yıllarca süren bu devlet terörü, insanların ruhsal sağlığında paranoyaya varan büyük yaralar açmıştır. Stalin'in kızı Svetlana Alliluyeva bu durumu şu şekilde ifade etmiştir: "Basit gerçek, her yeri saran korkunun, her insanın yüreği için dayanılmaz olduğuydu." (Zileli, 2021, s. 121). Halk güvensizlik duygusuyla huzurunu kaybetmiş, toplumun insancıl duyguları yok olmaya başlamış ve en önemlisi yıllar süren bu distopik atmosferde aile kavramı önemini kaybetmiştir.

Anlatıda Cafer'in dayanılmaz bir vatan hasreti çekiyor olması önemlidir. Cafer bütün varlığının ve ruhunun vatanı Kırım'da kaldığını söyleyerek köyüne dönmeden, vatanının taşını toprağını, sulu pınarlarını, tarlasını, çalısını, taşını, obasını, evini son bir kez daha göremeden yüreğindeki vatan hasretiyle öleceği için her zaman kederlidir. Ennan ise Cafer'in aksine bir gün ana vatana dönüşün mümkün olduğuna inanmaktadır. Cafer, Ennan'ın vatana dönüşü göreceğine inansa da kendisinin o günleri göremeyeceğini bilmektedir. Maksudının Kırım'a dönmek ve Kırım'ı yeniden yurt edinmek olduğunu söyleyen Cafer, vatanlarından koparılan Kırım Tatarları gibi bu uğurda bir ömür harcamaktan çekinmemiştir. Bu durum, Kırım Tatar edebiyatında en dikkat çeken konulardan birisidir. Vatana dönüş ve Kırım'ı yeniden yurt edinme fikri Mehmet Niyazi, Raşit Aşki Özkırım ve Cengiz Dağcı gibi isimlerin eserlerinde de sıklıkla yer almaktadır. Kırımlıları bir ağaca benzeterek Kırım milletinin ana vatana dönüşünü "ağacın bin yıl önce dikildiği toprağa ulaşması" (Karagöz, 2022, s. 42) olarak sembolleştiren Cengiz Dağcı, vatana dönüş gayesini ve milletinin varlık mücadelesini neredeyse bütün eserlerinde edebî bir üslupla anlatmaktadır.

Hikâyede dikkat çeken durumlardan biri de Cafer'in insanlığa dair kaybolan inancına rağmen hayatının sonlarında tanıştığı Ennan'a güvenmesidir. Bu durum, Cafer'in içindeki Ennan'la konuşma ve ona başına gelenleri anlatma isteğiyle ifade edilir. Cafer, Ennan'a geçmişini açmaya karar vererek küçüklüğünde köylerinde bulunan ve ticaretle uğraşan arkadaşı Sale'yle başına gelen olayları anlatır. Cafer'in arkadaşı Sale'yi kasten

para cezasına çarptıran düşmanları onu mahkemeye vermekle tehdit edince Cafer, arkadaşına borç vermek zorunda kalır. Fakat bu para Türkiye'ye kaçmak amacıyla toplanan paradır. Bu durumun ortaya çıkmasıyla ihbar edilen Cafer ve Sale zor durumda kalır. Bunun üzerine bir de Cafer'in yaptığı resimler eklenir. Cafer seçkin devlet adamlarından Gandi ve Garibaldi'nin, Lenin ve Atatürk'ün resimlerini yapmıştır. Repressiya zamanında bu resimlerin bulunmasıyla Cafer'in başı belaya girer ve uydurma sebeplerle yargılanmaya başlar:

Ben onları asla saklamıyordum. Masanın üzerinde duruyorlardı. Dört resimden yalnız Atatürk'ün resmine iliştiler. Beni Pantürkizm ile suçladılar. “Evet, doğma Türk-Tatar’ım, sonra, ne olmuş, bunu benden tutup alacak mısınız?” dedim. Karşılığında resimlerde Sovyet hükûmetine karşı yapılmış gizli işaretler bulunduğunu söylediler. Hepsi uydurma şeylerdi. (s. 202)

Cafer'in Atatürk'ün resmini yapmasının tehdit olarak algılanması Pantürkizm'le ilişkilendirilir. Türkiye Cumhuriyeti'nin kurucusu Mustafa Kemal Atatürk'ün Türk dünyasına bakışı akılcı temellere dayanmaktadır. Atatürk, Sovyetler Birliği'nin dağılmasını öngörerek yeni kurulan Türkiye Cumhuriyeti'nin Türk dünyasına yakın olması gerektiğini belirtmiştir. Ortak dil, inanç ve tarih birikimine sahip olunan kardeş milletlerin yardımına hazır bulunulması ve tarihin böldüğü bu milletlerin köklerine inerek bilinçlenmesi gerektiğini vurgulamıştır: “... Bizim, bu dostumuzun idaresinde dili bir, inancı bir, özü bir, kardeşlerimiz vardır. Onlara sahip çıkmaya hazır olmalıyız. ... Köklerimize inmeli ve olayların böldüğü tarihimiz içinde bütünleşmeliyiz. Onların bize yaklaşmasını bekleyemeyiz. Bizim onlara yaklaşmamız gerekli...” (Özkan, 2007, s. 84). Mustafa Kemal Atatürk'ün Türk dünyası ve Panturanizm'le ilgili yaptığı demeçlerinde bu kavramların bütün dünyaya korku ve telaş verdiğini ve bundan dolayı bu fikirlerin düşmanları tarafından öldürülmek istendiğini (Özkan, 2007, s.79) ifade etmesi onun Panturanizm'le ilgili düşüncelerini göstermektedir.

Cafer'in yaptığı resimler arasında Hindistan'ın devlet lideri Gandi'nin, İtalya'nın kurulmasına öncülük eden Garibaldi'nin ve Sovyetler Birliği'nin kurucu lideri Lenin'in resimleri de bulunur. Fakat bu resimlerin hiçbiri Atatürk'ün resmi kadar dikkat çekmez. Cafer'in Atatürk'ün resmini yapmasının bir tehdit olarak algılanmasında daha önce Sale'ye verdiği borç paranın Türkiye'ye gitmek için toplandığının ihbar edilmesi de etkili olur. Tüm bunların ardı ardına yaşanması ise Cafer'in Pantürkizm'le suçlanması ve hapis cezası almasıyla sonuçlanır. Türk dünyası edebiyatlarında İbraim Paşı'nın yersiz suçlamalarla cezalandırılan Türk aydınlarını sembolleştirdiği Cafer gibi karakterlerin sayısı fazladır. Cengiz Aytmatov'un babası Törekul Aytmatov'un başından geçen benzer suçlamalar yazarın *Gün Olur*

Asra Bedel ve *Cengiz Han'a Küsen Bulut* eserindeki Abutalip Kuttubayev karakteriyle sembolleştirilir. Her iki eserde de Abutalip Kuttubayev, ortada hiçbir suç yokken "karşı devrimci" suçlamalarla tutuklanan Töre-kul Aytmatov gibi sebepsizce tutuklanarak yargılanmaktadır (Söylemez ve Yılmaz, 2007, s. 311-312).

Cafer'in Pantürkizm'le suçlandığı dönem olan Repressiya, Sovyetler Birliği'nde baskıların en yoğun olduğu dönemdir. 1920'lerde Stalin'in iktidara gelmesi sonucunda bütün Sovyetler Birliği'nde benzeri görülmemiş bir hükûmet kontrolüyle toplum terörize edilmiştir. Stalin'in muhbirleri tarafından Sovyetler Birliği için tehlikeli görülen binlerce kişi, çeşitli suçlamalarla ortadan kaldırılmıştır. Stalin; "Kızıl Kırgın", "Kızıl Terör", "Büyük Terör", "Katağanlık" ve "Repressiya" gibi ifadelerle adlandırılan 1937-1938 yıllarında uyguladığı baskıyla muhalifleri yok etmeyi ve iktidarını güçlendirmeyi amaçlamıştır. 1937-1938 yıllarında hat safhaya ulaşan Repressiya uygulamaları, yalnızca bu dönemle sınırlı kalmamıştır. Sovyetler Birliği'nin değişik zamanlarında farklı biçimlerde birçok kez tekrarlanmıştır (Buran, 2023, s. 15). Repressiya döneminde işçi kamplarındaki sayının artışı dikkat çekicidir. Kamplardaki siyasi tutuklular için resmî olarak "halk düşmanı" ifadesi kullanılmıştır. Tutuklamalar çoğu zaman Sovyet hükûmeti tarafından sebep gösterilmeden yapılmış ve tutuklamalara neden olan suçlar anlamsız bulunmuştur. Bu dönemde gerçekleştirilen tutuklama emriyle uygulanan prosedürlerin ise saçma olduğunu belirtilmektedir (Köse Kızır, 2023, s. 304-305). Bu dönemdeki tutuklamaların genellikle gece yarısından sonra insanlarda büyük bir korkuya sebep olan Çerniy Voron (Siyah Karga) adlı polis arabasıyla yapılmasından dolayı bu polis arabası Repressiya'nın sembolü olmuştur (Dilek, 2019, s. 61). Sovyetler Birliği'nin "şüphe ve yok etme dönemi" olarak adlandırılan (Gasimov, 1997, s. 6) bu dönemde sistematik bir yöntemle geniş kitlelerin kontrol altına alınması hedeflenmiştir.⁴

Sovyetler Birliği'nin korku kültüründe yarattığı en somut örnek, yalnızca Gulag kamplarıyla sınırlı kalmamıştır. Repressiya yıllarındaki uygulamalar da bu korku kültürünün en belirgin göstergesidir. Repressiya döneminden sonra yaşanan korku ve baskıların halkta oluşturduğu psikoloji, Türk dünyası yazarlarından Elçin'in "Stalin'in Ölümü" adlı hikâyesinde Fatma Kadın karakteri üzerinden aktarılmıştır. Hikâyede Stalin'in yarattığı korku imparatorluğunun toplum üzerindeki etkileri eleştirilmiştir (Söylemez ve Azap, 2016, s. 110-115). Öyle ki anlatıda Stalin'in ölüm haberini alan halk, sahip olduğu paranoya sebebiyle bu haberin hükûmetin

⁴ Repressiya döneminin başlangıcı olan 30 Temmuz 1937'de söz konusu uygulamanın amacını, kapsamını ve yürütülme biçimini bildiren bir yazı yayımlanmıştır. Konuyla ilgili ayrıntılı bilgi için bk. Buran, A. (2010a). Kurşunlanan Türkoloji. s. 312-325.

toplumun nabzını ölçmek için uydurduğu bir yalan olduğunu düşünerek Stalin'in ölümüne sevinmiş izlenimi vermemek için ağlama ve yas tutma yarışına girer.

Paşı'nın eserinde de Repressiya döneminin kurbanı olan Cafer ve arkadaşı Sale, mahkemede yargılanırlar. Cafer, resimlerinde Sovyet hükûmetine karşı yapılmış gizli işaretler bulunduğu gerekçesiyle on yıl hapis cezasına çarptırılır. Sale ise Türkiye'ye kaçmak için para toplaması suçuyla on yıl hapis cezası alır. Cafer ve Sale o günden sonra bir daha birbirlerinden haber alamazlar. Öyle ki Cafer bir zamanlar en yakın arkadaşı olan Sale'nin hayatta olup olmadığını dahi bilmez. Ennan, Cafer'in başına gelenlerden son derece etkilenerek en az onun kadar öfke ve nefrete kapılır.

Hikâyede Cafer'in hayatındaki en büyük yıkımı, çalışma kamplarında geçirdiği on yıl içerisinde aldığı aktarılır. Özellikle Aluşta ve Akmescit'teki cezaevleri, büyük acılar çeken Cafer'in bedeninde silinmeyecek izler bırakmıştır:

Benim için azap dünyası başladı. Kanımı sülük gibi söküp çıkardılar, dünyanın güzelliğini bana haram ettiler. (...) Cezaevlerinden her biri, dedi o alçak sesle, bedenimde silinmeyecek izler bıraktı. Kaşımdaki şişliği Aluşta'da kazandım. Dişlerimi Akmescit cezaevinde kırdılar. Akan al kan ağzıma sığmıyordu. Tükürmekle kanı durduramadım. Pek çok acı çektim. (s. 202-203)

Ennan'ın Cafer'in kampta yaşadığı eziyetleri dinledikten sonra gördüğü rüya, sembolik düzlemde ele alınabilir. Cafer'in esir kampında geçirdiği on yılı dinlediği akşam gördüğü bu rüyada kampta ona eziyet edenler "kanlı pençeleri olan ayı" şekline bürünerek Ennan'ı kovalar fakat onu yakalayamazlar. Birisinin tabancasını çıkarıp atmasıyla yüzükoyun yere yığılan Ennan, kâbustan uyanır ve gerçeğe döner. Burada ayı, sembolik düzlemde Sovyetler Birliği'ni temsil eder. Ayının pençelerindeki kan ise rejimin infaz ettiği suçsuz ve masum insanların kanını yansıtır.

Cafer işe başladıktan sonra hayatta tek sevdiği uğraşı olan resimlerine kendini vererek çalışmalarıyla kulübü bir medeniyet ocağına çevirir. Ennan, çok sevdiği arkadaşı Cafer'in kulüpteki resimlerini incelerken Ressamlar Birliğinden gelen narın, kıvrıkcık saçlı, çapak gözlü ve kaba sesli bir adamın köpürerek resimlere sataşmasına şahit olur. Adam, Cafer'in resimlerinin hakiki sanat eseri olmadıklarını düşünerek "Sovyet realizminin" yanlış bir şekilde tasvir edildiğini söyler. Resimlerde çalışkan Sovyet adamlarının zayıf, biçare ve iradesiz gösterildiğini iddia ederek resimlerin Sovyet rejiminin sunduğu yaşama bir iftira olduğunu ileri sürer. Adamın söyledikleri başta Ennan olmak üzere herkesi hayrete düşürür ve öfkelenir.

Sosyalist realizm, Stalin yönetimindeki Sovyetler Birliği'nde devlet tarafından onaylanan sanat çalışmalarının sosyalist bir toplumun ideallerini yansıtmayı ve yaymasını öngören ve amaçlayan bir sanat tarzıdır. Özellikle Stalin'in öldüğü 1953 yılına kadar Sovyetler Birliği'nin propaganda aracı olarak hizmet etmiştir. Bu dönemlerde katı kurallara sahip olan sosyalist realizm anlayışına uygun yazmayan yazarlar ve diğer sanatçılar cezalandırılmıştır. Anlatıda Ressamlar Birliğinden gelen bir Sovyet adamının iddiasıyla Cafer'in sosyalist realizme uymadığı öne sürülen tabloları teker teker toplanarak yok edilmiştir.

Cafer, adamın söylediklerinden dolayı keyifsiz bir şekilde eve dönerken Ennan'ı da evine davet ederek hayatı boyunca herkesten sakladığı sırrını açmaya karar verir. Cafer'in sırrı on yıllık cezasını ödeyerek azat edildiği gün kamptan çıkmak istememesidir. Bu isteğinin sebebi anlatıda "Kötekleyerek beni sakat ettiniz. Kötürüm adama çevrildim. Çalışmaya hâlîm yok, bir kadın ile yaşayamayacağım, orada ne yapacağım, âleme maskara olup açlıktan ölecek miyim? Bu yerden başka bir yere gitmiyorum!!! diyerek bağırması" (s. 205) şeklinde ifade edilir. Fakat Cafer'in içerisinde bulunduğu ruhsal çıkmaza aldırış etmeyen nezaretçiler onun koltuklarından tutup kaba etlerini tekmeleyerek ve sürükleyerek komutanın eline teslim ederler.

Cafer'in resimlerinin Sovyet realizmini yanlış tasvir ettiği iddiasından sonra kulüpteki resimleri kaldırılır ve işten çıkarılır. İki ay boyunca her gün siyasi idareye çağrılarak sorgulanır ve her seferinde oradan "başı eğik, gözleri sönük hâlde" evine döner. Nitekim üzüntüden hastalanır ve yatağa düşer. Ölmeden üç gün önce kampta Tuvaklı bir gençten işittiği türküyü kansız dudakları arasından Ennan'a mırıldanır: "...Bu yaşayıştan hayırlıdır/Kara yerlere girsene..." (s. 206). Büyük bir vatansever olan Cafer'in sürgüne gönderildiği Sibiryaya esir kampında horlanması, onun ruhunda büyük yıkımlara sebep olmuştur. Ölürken yaşadığı hayatın ne kadar acı olduğunu gözler önüne seren bir türkü mırıldanması bunun göstergesidir.

Hikâyede yer alan sorgulama faaliyetleri Sovyetler Birliği'nin her yerinde uygulanmaktaydı. Toplu gözaltılar ve sorgulamalar özellikle aydın şahsiyetler üzerinde yoğunlaşmıştır. İkinci Dünya Savaşı'nın yaklaştığını hisseden Sovyet hükûmeti, lider şahsiyetleri ortadan kaldırmak amacıyla sorguları arttırmıştır. Bu durumun en somut örneklerinden birisi Bekir Çobanzade'dir. Kırım Tatarı Türkolog Bekir Çobanzade, baskı döneminde 1937 yılında sorgulanmış ve Sovyet hükûmetine karşı muhalif eylemlerde bulunmak amacıyla beş grup oluşturulduğuna dair ifade vermiştir. İlk sorgulamada Bekir Çobanzade'ye her şeyi anlatması hâlinde serbest bırakılacağı söylenmiştir (Babayev, 2003, s. 84-88). Sorgu sırasında uygulanan baskı ve işkenceler sonunda suçlamalardan bir kısmını kabul etmek

zorunda kalmıştır. Sovyet karşıtı eylemleri engellemek üzere birçok ilim insanı ve aydın şahsiyetin adını alan sorgu hâkimleri, Bekir Çobanzade'yi yandaşlarıyla birlikte bir Turan devleti kurmakla suçlayarak tutuklamıştır. 12 Ekim 1937'de mahkemesi görülen Bekir Çobanzade, 13 Ekim 1937 tarihinde Bakü'de infaz edilmiştir.

Cafer'in kampta yaşadığı zulmün en büyük ve en acı göstergesi, bedenine kazınan yaralardadır. Öyle ki mevtanın yıkama işlemleri sırasında görevli Fetta Hoca şu şekilde isyan eder: "Ağabeyler, ben dayanamıyorum, yok, yüreğim böyle şeye dayanmıyor, dedi heyecanla, bedeni yaralarla, derin yaralarla dolu. Tenine değmeye korkuyorum. Ensesindeki yara irinlenmiş duruyor. Mevla'm, beni günahkâr eyleme. Bak sen, o adama ne yaptılar!" (s. 206). Cenazeye katılanlar ortalığı kaplayan ölüm sessizliğinde birer ikişer mevta yıkanan yere girerler ve "başları eğik, gözleri sönük bir hâlde" çıkarlar. Yazar aynı betimlemeyi ilk olarak Cafer'in kulüpteki resimleri yüzünden sorgulandığı dönem için kullanır. Daha sonra aynı ifade, öldükten sonra onun cesedini gören halkın durumunu ifade etmek için kullanılmıştır. Suçsuz yere yargılanan Cafer'le onun çektiği eziyetlere şahit olan halk aynı mahcubiyet duygusuyla betimlenmiştir. Yazar, anlatının sonunda halka bu mahcubiyet duygusunu yükleyerek tıpkı düşmanlarının yaptığı gibi kendilerinin de masum bir adamı hor görerek ona yardımcı olmamalarından dolayı duydukları pişmanlığı aktarmak ister. Köylüler Cafer'in görüntüsünden dolayı önyargılarına yenik düşerek onu toplumda ötekileştirmiş ve Cafer'in zaten zor olan hayatının daha da zorlaşmasına sebep olmuşlardır. Yazarın bu betimlemesi aynı zamanda sembolik düzlemde düşmanları tarafından yok edilmek istenen dar anlamda Kırım Tatarı halkının, geniş anlamdaysa tüm Türk dünyasının birbirine sahip çıkması gerektiği olarak okunabilir.

Sonuç

Sovyetler Birliği'nin insan eliyle yapılmış en acımasız hapisanelerinden biri olan ve "yeryüzündeki cehennem" olarak tanımlanan Gulag kampları, milyonlarca insanın ağır şartlarda çalışarak hayatlarını kaybettiği toplama kamplarıdır. Sovyetler Birliği'nin en karanlık dönemi olarak bilinen Repressiya döneminde bu kamplardaki insan sayısı artmıştır. Literatürde pek çok eserde çalışma ve esir kampları konu edilmiştir. Kırım Tatarı yazar İbrahim Paşi, "Şeytan Esirliğinde" adlı hikâyesinde Gulag kamplarını ele alarak dönemin korkunç panoramasını çizmiş, bu kamplarda esir tutulan kişilerin başına gelen olayları aktarmıştır.

Hikâyenin ana unsurlarından birisi, Sovyetler Birliği döneminde sanatçı ve aydın kimselerin yapay gerekçelerle veya kimi zaman hiçbir gerekçe gösterilmeden Gulag kamplarına gönderilmesidir. Anlatıda yüzlerce

Türk aydınının çoğu zaman gerekçe gösterilmeden gönderildiği bu kamplarda yaşadıkları, yapmış olduğu Atatürk tablosu yüzünden Pantürkizm'le yargılanarak kampa gönderilen Repressiya kurbanı Cafer karakteriyle yansıtmıştır. İbrahim Paşı, eserinde Türk aydınlarının Pantürkizm'le suçlanması ve yargılanmasını anlatarak Sovyetler Birliği döneminde Türk birliği ve Türk aydınının önüne konulan engelleri ele almıştır. Diğer yandan yazar, Sovyet rejimi kurbanı olan hikâyenin başkişisi Cafer'e sahip çıkmayarak onu ötekileştiren halk üzerinden Türk halklarının kendi aralarında sağlam bir dayanışma içerisinde olmadıkları ve çok geç olmadan birbirlerine sahip çıkmaları gerektiğine dair sembolik düzlemde okunabilen bir uyarıda bulunmuştur.

Yazarın hayatından izlerin bulunduğu hikâyede genel olarak insan hayatında olup biten bütün musibetler, hadiseler ve haksızlıklar azap dolu bir şekilde tasvir edilerek dönemin sisteminin insanlar üzerinde açtığı maddi manevi yaralar okura sunulmuştur. Eser, içerisinde tarihe kaynaklık eden ve bahsedilen dönemleri aydınlatan önemli olgular bulundurması açısından değerlidir. Paşı, eseriyle Sovyet rejiminin insanların hayatında açtığı doldurulması imkânsız boşluklara değinmiştir. Eser, Türk dünyasında yaşanan tarihî gerçeklikleri sembolik düzlemde yansıtmaları sebebiyle oldukça önemlidir. Sovyet rejimine karşı fikirleriyle mücadele eden ve bu uğurda yitip giden aydınların ve onların emellerinin belgesi niteliğindedir.

Etik Komite Onayı: Araştırmada etik kurul iznine gerek yoktur.

Mali Destek: Araştırma için herhangi bir mali destek alınmadı.

Çıkar Çatışması: Yazar, çıkar çatışması olmadığını beyan eder.

Ethical Committee Approval: Ethical committee approval is not required for this research.

Funding: This research received no external funding.

Conflicts of Interest: The author declares no conflicts of interest in this study.

Kaynakça

- Alyılmaz, C. (2022). Eski Türk yazıtlarının âlimi/bilgesi Gubeydulla Aydarov. *BUGU Dil ve Eğitim Dergisi*, 3(3), 191-199.
- Babayev, A. (2003). Elimizin ve elmimizin soykırımı. Bakı.
- Bargan, H. (2006). Sibiry ekspresi. Sütun.
- Buran, A. (2010a). Kurşunlanan Türkoloji. Akçağ.
- Buran, A. (2010b). Bir anti-homosovyetikus: Bahtiyar Vahapzade. *Erdem*, 57, 9-19.
- Buran, A. (2020). Sovyetler Birliği döneminde Azerbaycan'da edebî mahkemeler. H. Koraş, A. Yeloğlu ve M. Sönmez (Ed.), VII. Uluslararası Türk Dünyası Araştırmaları Sempozyumu içinde (C I, s. 253-263).
- Buran, A. (2023). Sovyetler Birliği ve Repressiya. İ. Dilek (Ed.), *Türk Dünyasında Repressiya içinde* (11-47). Yurt Dışı Türkler ve Akraba Topluluklar Başkanlığı.
- Çelik, R. ve Turan, Ö. (2019). Vasili Grossman'ın "yaşam ve yazgı" eserinde bir savaş gerçeği: Kamplar. *RumeliDE Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi*, 17, 651-660.
- Demirci, H. (2021). Kazakistan Gulag kamplarında aile, kadın ve çocuk. *Türk Dünyası Araştırmaları*, 127(251), 241-268.
- Dilek, İ. (2019). Türk dünyası edebiyatında repressiya. *Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi*, 48, 27-82.
- Durukoğlu, S. (2015). Türklerin uğradığı sürgünleri ve soykırımları anlatan edebi ve bilimsel eserler. *Düşünce Dünyasında Türkiz Siyaset ve Kültür Dergisi*, 6(32), 9-50.
- Gasimov, C. (1997). Esrin giyamet çağı. Bakı.
- Gasimov, C. (1998). Repressiyadan deportasyaya doğru. Bakı.
- Gasimov, C. (1999). Yaddaşın berpası. Bakı.
- Gürsoy, Y. (2018). Sovyet dönemi Rus edebiyatı (1953-1991). İksad.
- Hablemitoğlu, N. (2004). Sovyet Rusya'da devlet terörü. *Toplumsal Dönüşüm*.
- Hosford, D., Kachurin, P. ve Lamont, T. (2006). Gulag: Soviet prison camps and their legacy. National Park Service.
- Jakobson, M. (2014). Origins of the GULAG: the Soviet prison-camp system 1917-1934. University Press of Kentucky.
- Karagöz, N. (2022). Kırım Tatar edebiyatında göç: Şiirler ve türküler (Tez No. 737180) [Yüksek lisans tezi, Kastamonu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü]. Yükseköğretim Kurulu Ulusal Tez Merkezi.
- Karakas, Ş. (2012). Özbek edebiyatı yazıları. Kurgan Edebiyat.
- Karpuz, E. (2024). Yeni Sovyet insanı inşasında GULAG kampları (Tez No. 857309) [Yüksek lisans tezi, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü]. Yükseköğretim Kurulu Ulusal Tez Merkezi.

- Kılınçkaya, M. D., Omarbekov T. ve Egamberdiyev, M. (2019). Sovyetler Birliği döneminde yıldırma politikasının bir unsuru olarak "Türkçülük" suçlaması. *CTAD*, 15(30), 1-27.
- Köse Kizir, E. (2023). Sovyet zorunlu çalışma kampları üzerine bir araştırma: Gulag. *Gazi Türkiyat*, 33, 299- 316.
- Moran, B. (2020). Edebiyat kuramları ve eleştirisi. İletişim.
- Özakın, D. (2019). "Kötülüğün sıradanlığı": Aleksandr Soljenitsin'in Sovyet çalışma kampı izlenimlerini Hannah Arendt'in kavramlarıyla okumak. *RumeliDE Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi*, 15, 431-468.
- Özer, K. (2018). Kırım Tatar Türkçesi, İbrahim Paşı – Canlı Nişan (Dil özellikleri-transkripsiyonlu metin-sözlük) (Tez No. 512105) [Yüksek lisans tezi, Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü]. Yükseköğretim Kurulu Ulusal Tez Merkezi.
- Özkan, İ. (2007). Bengü izler. Pegem Akademi.
- Rees, L. (2021). Hitler ve Stalin: İkinci Dünya Savaşı ve tiranlar. *İndie Kitap*.
- Sarıkaya, Y. (2006). Sovyet devri Türkmen yazarı Berdi Kerbabayev ve Aygıtlı Ädim romanı. *Bilig*, 38, 1-14.
- Söylemez, O. ve Azap, S. (2016). Türk dünyası edebiyatları hikâye çözümlemeleri. Kesit.
- Söylemez, O. ve Yılmaz, A. (2007). Türk dünyası romanlarında hapisane ve sürgün. E. Gürsoy Naskali, ve L. Şahin (Ed.), *Stalin ve Türk dünyası içinde* (s. 309-318). Kaktüs.
- Tanatar, B. (2017, 18 Mayıs). Kırım Tatar sürgününü anmak: Güncel Kırım Tatar tarihinden bir kesit [Konferans oturumu]. Bakırköylü Sanatçılar Derneği Konferansı, İstanbul, Türkiye.
- Yakubov, A.(2014). Adalet menzili. İleri.
- Yüksel, Z. (2023). Kırım Tatarlarında Repressiya. İ. Dilek (Ed.), *Türk Dünyasında Repressiya içinde* (481-556). Yurt Dışı Türkler ve Akraba Topluluklar Başkanlığı.
- Zileli, G. (2021). Sovyetler Birliği'nde devlet terörü ve Gulaglar. *Kaos*.
- Къуртнезир, З. (2000). Кырымтатар эдилери: Омюр ве яратыджылыклары акъкъында къыска малюматлар. *Таврия нешрияты*.
- Паши, И. (1998). Джанлы нишан. *Таврида Нешрияты*.
- Усеинович, С. К. (2018). Журналист ве язиджы - Ибраим Пашининъ 100-йыллыкъ юбилейи мунасебетинен. *Вопросы крымскотатарской филологии, истории и культуры*, 6, 182-185.

Extended Summary

Literature is a reflection of social and historical events. While literature offers the opportunity to appeal to large audiences, it has been perceived as a threat by some administrations throughout history and has often been censored. In Crimea, in 1944, many people were exiled for invalid reasons, while intellectual figures were declared “public enemies” and exiled to labor and prison camps in the Soviet Union. The works of Crimean Tatar writers have been censored, blocked and even destroyed for many years, as in other Turkish nations. Therefore, the deportation of the Crimean Tatars in 1944 has a great influence on modern Crimean Tatar literature. Also, in the Soviet Union, during the years of Repression (1937-1938), Turkish intellectuals were tried for their thoughts and writings, some were executed, while others were exiled. In these places of exile, they were forced to work under harsh conditions in the Gulag camps and left to die. İbrahim Paşı, a well-known name in Crimean Tatar literature, tells these labor camps in his story *Şeytan Esirliğinde*.

The story *Şeytan Esirliğinde* was published in İbrahim Paşı’s novel *Canlı Nişan* (Alive Target) telling of the life of Cafer, who suffered great torment in these labor camps. In the story, the horrifying events experienced by a painter named Cafer are reflected. Cafer is tried in court because of the painting of Atatürk and as he made it in the Soviet Union era, he is sent to one of the Gulag camps in Siberia. Here, in the camp, Cafer, who is tortured in various ways, is left with wounds all over his body and these wounds never heal. Cafer dies with his body covered in wounds. Ennan, the homodiegetic narrator of the story, thinks that Cafer will live forever with his paintings, which are the only legacy he left behind when he died.

Paşı’s story is about the Gulag camps, as can be understood from the title of the story. The author equated living under the Soviet regime and being a prisoner in the Gulag camps with being under the devil’s captivity and gave the story its name accordingly. Therefore, the most striking element in the narrative is the “lagers”, that is, the Soviet labor camps, the “Gulag camps”. The story tells of how Cafer’s soul and the rest of his life were destroyed due to the torture he suffered in the labor camp for ten years.

There is an important aspect of the story of İbrahim Paşı that is a source for history. In the story, Cafer’s experiences are conveyed to the reader by being filtered through Ennan’s thoughts. The fear, oppression and cruelty experienced during the Repression period are presented to the reader transparently. Cafer, who was subjected to various tortures for ten years because of a painting, did nothing but miss his homeland Crimea. Paşı included important historical events in his story, such as the massacre of thousands of Turkish intellectuals by the Soviet regime of the period on the grounds of Pan-Turkist accusations. In the story, Cafer is a symbol of Turkish intellectuals who were punished with groundless accusations. Cafer is accused of Pan-Turkism and sentenced to ten years in prison on the grounds that his paintings contain secret signs against the Soviet government.

What is the reason for the unreasonable torture of Turkish intellectuals in the Gulag camps? It can be said that the answer to this question is the Bolsheviks’ fear of the spread and realization of Pan-Turkist thought. This study is important

in terms of showing the obstacles to Turkish unity during the Soviet Union period, based on the story of İbrahim Paşı.

As a result, the Gulag camps, one of the most brutal prisons built by human hands in the Soviet Union and described as "hell on the earth," were concentration camps where millions of people lost their lives working under harsh conditions. Crimean Tatar writer İbrahim Paşı, in his story titled *Şeytan Esirliğinde*, drew the horrific panorama of the period by addressing the Gulag camps and conveyed the horrific events that happened to the people held captive in these camps. He reflected the experiences of hundreds of Turkish intellectuals in these camps, where they were often sent without any justification, through the character Cafer, who was tried and sent to the camp because of his painting of Atatürk.

In the story, which also contains traces of the author's life, all the troubles, incidents and injustices that occur in human life are generally depicted in a tormenting way, and the material and spiritual wounds inflicted on people by the system are presented to the reader. The story is very valuable in that it contains important facts that form the basis of history and sheds light on the period mentioned. Paşı has expressed the irreparable gaps that the Soviet regime created in people's lives and the intellectuals who were lost in this cause.

Araştırma Makalesi / Research Paper

Kazan'da Çıkarılan Süreli Yayınlardan *Şark Kızı* (1918)

Derya Hamiye KHAZE SHAHGOLİ*

Öz

İdil-Ural bölgesinde aydınların kendi ana dillerinde süreli yayın çıkarma düşünce ve talepleri 1905 yılında gerçekleşebilmiş ve bu tarihten sonra özellikle 1905-1917 yılları arasında çeşitli yönelimlere sahip onlarca dergi ve gazete çıkarılmıştır. Hızlı bir şekilde Türk dünyasında modernleşme hareketlerinin önemli bir parçası hâline gelen bu yayınlarda Türk halklarının istiklal ve istikbali meselesi başta olmak üzere toplumsal haklar, eğitim, din ve edebiyat üzerine pek çok yazı kaleme alınmıştır. Çalışmamızda ele alacağımız *Şark Kızı* adlı dergi, 1917 sonrasında kadınlara yönelik çıkarılmış dergiler arasındadır. 24-27 Nisan 1917 tarihinde düzenlenen Rusya Müslüman Kadınları Kongresi'nin ardından Rusya Müslüman Kadınları Merkez Bürosu tarafından Kazan'da Arap harfli olarak Tatar Türkçesinde çıkarılmıştır. Toplamda altı sayı çıkarılan bu dergide Rus ve Batı edebiyatından çeviriler, şiir ve hikâye türünde eserler, bilimsel ve siyasi makaleler, sağlık ve beslenme hakkında yazılar yer almıştır. Derginin amacı, kadınların yüzyıllardır göz ardı edilen toplumsal hak ve hukuklarını, eğitim ve bilim ışığında kadınlara yeniden kazandırmak olmuştur. 1918 yılı gibi önemli bir siyasi dönemde, *Şark Kızı* dergisi yalnızca siyasi bir platform olarak değil aynı zamanda eğitim ve bilim alanında da önemli bir rol üstlenerek bu alanlarda bir köprü görevi görmüştür. Yazar kadrosunda Aziz Ubeydullin, Ali Rahim ve Fatih Emirhan gibi dönemin önde gelen Tatar aydınlarının yer aldığı bu derginin içerik ve genel söyleminin incelenmesi ve böylelikle ilk kez bu çalışmada ele alınacak *Şark Kızı* adlı derginin Türk matbuat çalışmalarına kazandırılması hedeflenmektedir.

Anahtar Kelimeler: Tatar matbuatı, *Şark Kızı*, Rusya Müslüman kadınları, Kazan, İdil-Ural

Geliş Tarihi/Date Applied: 04.12.2024

Kabul Tarihi/Date Accepted: 13.02.2025

Makalenin Künyesi: Khaze Shahgoli, D. H. (2025). Kazanda çıkarılan süreli yayınlardan *Şark Kızı*. *Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi*, 59, 83-108.

https://doi.org/10.24155/tdk.2025.248

Araş. Gör. Dr., Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Bölümü, erbirsin@ankara.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0002-5800-2119>

One of the Periodicals Published in Kazan: *Sharq Qizi* (1918)

Abstract

The ideas and demands of intellectuals in the Idyl-Ural region to publish periodicals in their native language were materialized in 1905. From that year onwards, especially between 1905-1917, dozens of journals and newspapers with various orientations were published. In these publications, which quickly became an integral part of modernization movements in the Turkic world, many articles were written on social rights, education, religion and literature, especially on the issue of independence and future of Turkic peoples. *Sharq Qizi* which is the focus of this study, was among the women-oriented journals published in Kazan after 1917. Following the Congress of Muslim Women of Russia held on April 24–27th, 1917, it was published in Tatar Turkish in Arabic script in Kazan by the Central Bureau of Muslim Women of Russia. This journal, which was published for ix issues in total, included translations from Russian and Western literature, poetry, short stories, scientific and political articles, as well as articles on health and nutrition. The primary goal of the journal was to restore women's social rights and legal status, which had been ignored for centuries, through education and science. In a politically significant period such as 1918, *Sharq Qizi* played a crucial role not only as a political platform but also as a bridge in the fields of education and science. The journal's editorial board included prominent intellectuals of the time, such as Aziz Ubaydullin, Ali Rahim, Fatih Amirkhan. This study aims to analyze the content and general discourse of *Sharq Qizi* and, for the first time, introduce this journal to Turkish press studies.

Keywords: Tatar press, *Sharq Qizi*, Muslim women of Russia, Kazan, Idyl-Ural

İdil-Ural bölgesinde yaşayan Türklerin kendi ana dillerinde süreli bir yayın çıkarma talep ve düşünceleri, 19. yüzyılın başına denk gelmektedir. Ancak bu yüzyılda süreli yayın çıkarma amacıyla yapılan çeşitli proje ve girişimler, Rusya İmparatorluğu'nda sansür başta olmak üzere çeşitli engellerle son bulmuştur. Bu süreçten sonra Tatar Türkçesinde ilk süreli yayın ancak 20. yüzyılda 1905 yılında çıkarılabilecektir. Belirli bir tarihsel bağlamdan bakıldığında bu, oldukça geç bir tarih olmakla birlikte bu tarihten sonra Türk dünyası modernleşme hareketlerinin kuşkusuz en önemli aracı süreli yayınlar olmuştur. İdil-Ural bölgesinde yaşayan Tatar Türkleri, 1905 Devrimi'nin de getirdiği basın alanında serbestlikle özellikle 1917 Ekim Devrimi'ne kadar çok sayıda dergi ve gazeteyi kendi ana dillerinde çıkarma fırsatı bulmuşlardır. Bu yayınlarda hukuk, eğitim, siyaset ve kültür alanında yazılar yazılmış, ulusal bilinç ve siyasi yönelimler ön plana çıkarılmıştır. 1917 Ekim Devrimi'ne kadar Tatar Türkçesinde çıkan bu yayınlar sosyalist, muhafazakâr ve liberal olmak üzere çeşitli görüş yelpazesine sahiptir. Ekim Devrimi'yle beraber bu sayı ve görüşlerdeki çeşitlilik azalacak; sosyalist yönelimli, işçi hakları, Marksist ideoloji ve yeni insan

modelinde yeni hayatı tanıtan dergi ve gazetelerin sayısı artacaktır.

Çalışmamızda inceleyeceğimiz *Şark Kızı* da 1917 Devrimi'nden sonra Rusya Müslüman Kadınları Merkez Bürosu, dergideki ismiyle *Rusiye Müslimleri Merkez Büroyası* tarafından 25 Mart 1918 yılında Kazan'da çıkarılmıştır. Kadınlar arasında eğitim, siyasi hak ve hukuk mücadelesini ön plana çıkaran dergiler arasında yerini alan *Şark Kızı*, çalışmamızla birlikte ilk kez ele alınacaktır. Çalışmamızın ilk bölümünde Kazan'da çıkarılan süreli yayınların 19. yüzyıldaki geçmişi ele alınacaktır. Dergi hakkında genel bilgi ve görsellerin yer aldığı ikinci bölümün ardından dergide yayımlanan yazıların içeriği ve söylemi ele alınacaktır.

Kazan'da Süreli Yayın Hayatının Gelişimi

Bugün Rusya Federasyonu Tataristan Özerk Cumhuriyeti'nin başkenti olan Kazan, pek çok alanda olduğu gibi bölgesel basın açısından da önemli bir merkez olmuş ve Tatar Türkleri, 1800'lü yılların başından itibaren ana dillerinde süreli yayın çıkarma talebinde bulunmuşlardır. Tatar Türklerinin bu girişim ve talepleri, ancak 1905 yılında hayata geçirilebilmiştir. Çalışmamızın bu bölümünde 1800'lerin başından 1918 yılına kadar Kazan'da yayımlanan süreli yayınların kısa bir tarihçesi sunulacaktır.

İlk olarak 1808 yılında Kazan Üniversitesi¹ öğretim üyelerinden İvan İpatoviç Zapolski² (1773-1810), hem Rusça hem de Tatar Türkçesinde *Kazanskıe Izvestiya* (bazı kaynaklarda gazete, bazı kaynaklarda ise dergi

¹ Türkiye'de ve Batı'da yapılan çalışmalarda kısaltılarak "Kazan Üniversitesi" adıyla isimlendirilen üniversite, ilk olarak 1804 yılında I. Aleksandır döneminde "İmperatorskiy Kazanskiy Universitet" adıyla kurulmuştur. Kuruluş tarihi itibarıyla St. Petersburg ve Moskova Üniversitesinden sonra Rusya'nın en eski üçüncü üniversitesidir ve aynı zamanda yapılan çalışmalarla ve akademik kadrosu ile oldukça kısa bir sürede ülkenin Batı'ya açılan bir kapısı hâline gelmiştir. Üniversitenin adı, kuruluşundan itibaren 200 yılı aşkın bu sürede birkaç kez değişikliğe uğramıştır. 1917 Ekim Devrimi'nden sonra "Kazanskiy Gosudarstvenniy Universitet", ardından devrimin lideri Lenin'e ithafen "KGY İmeni V.İ.Ulyanova-Lenina" olarak isimlendirilmiştir. Üniversitenin bugünkü adı "Kazanskiy (Privoljskiy) Federalniy Universitet"tir. Kazan Üniversitesi hakkında geniş bilgi için bkz. N.P. Zagoskin, *İstoriya İmperatorskogo Kazanskogo Universiteta Za Pervye Sto Let Ego Suşestvovaniya (1804-1904)*, Kazan, 1904 ve yeni çıkan bir yayın olarak İskander Gilyazov, *Gorod Kazan i Kazanskiy Universitet b Naçale XX Veka*, 2019, Kazan: Tatarskoe Knijnoe İzdatelstvo. Ayrıca bkz. https://kpfu.ru/about_university/istoriya-universiteta. Erişim tarihi: 10.08.2024.

² Dönemin ihtiyaçları konusunda ilgili olan İvan İpatoviç Zapolski, matematik ve deneysel fizik alanında bir profesördür ve yine dönemin tanınmış matematikçilerden Nikolay İvanoviç Lobaçevski'nin de hocasıdır. Zapolski'nin hayatı ve çalışmaları hakkında bilgi için bkz. N.P. Zagoskin, *Biografiçeskiy Slovar Professorob i Prepodabateley İmperatorskogo Kazanskogo Universiteta (1804-1904)*, Kazan: Tipolitografiya İmperatorskogo Universiteta 1904, ss. 336.

olarak belirtilmiştir) adlı haftalık bir yayın çıkarma talebiyle yetkililere başvurmuştur. 1809 yılında bu yayının sadece Rusça olarak çıkarılmasına izin verilmiştir. Derginin yayın hayatına başlaması ise Zapolskiy'nin vefatından sonra olmuştur. 1811 yılından 1820 yılına kadar çıkan bu yayın, Rusya'nın birçok şehrinde düzenli olarak çıkan ilk yayınlardan biri olmuştur (Beningsen ve Lemerrier-Quelquejay, 1964, s. 22). Bu tarihten iki yıl sonra bu kez Kazan'da Tatar Türkçesinde bir gazete çıkarma fikri, Markel Grigoreviç Nikolskiy tarafından ortaya atılmıştır. Kazan Üniversitesinin Doğu Dilleri Fakültesinde çalışmakta olan bu bilim insanının *Bahrü'l Ahbâr* adıyla çıkarmak istediği bu gazete; tarih ve coğrafya, ticaret ve tarım, din, edebiyat, folklor, masallar ve kısa öyküler olmak üzere altı başlıktan oluşacak şekilde planlanmıştır. Bu şekilde dönemin Çarlık Rusya'sı içinde meskûn Türklerin ortak edebî dili hâline gelebilecek bir yazı dili oluşturma fikri de ortaya atılmış, bu fikir yine dönemin Kazan Üniversitesi öğretim üyelerinden Profesör Mirza Kazım Bey (1802-1870)³ tarafından da desteklenmiş ancak bu talep de kabul edilmemiştir (Beningsen ve Lemerrier-Quelquejay, 1964, s. 23-24). Kazan'da 1832 yılından 1835 yılına kadar çıkan *Zavoljskiy Murayev* isimli dergi, Kazan Üniversitesi öğretim üyelerinden Mihail Vasileviç Polinovskiy (1785-1856?) ve tarihçi Mihail Samsonoviç Rıbuşkin'in (1792-1849)⁴ editörlüğünde yayımlanmıştır. İki haftada bir yayımlanan bu dergi bölgenin tarihinden, coğrafya ve çeşitli istatistikî bilgilere kadar geniş bir konu yelpazesine sahip olup aynı zamanda toplum için önemli sorunlara da dikkat çekmiştir (Aynutdinov ve Gilazev, 2018, s. 4).

19. yüzyılın ilk yarısında Kazan şehrinde yayımlanan süreli yayınların Kazan Üniversitesinin basın ve yayın faaliyetleriyle yakından ilişkili olduğu ve üniversitenin yayıncılık faaliyetlerine de ivme kazandırdığı görülmektedir. 1834 yılında üniversite rektörü Nikolay İvanoviç Lobaçevski (1792-1856) öncülüğünde çıkarılan *Uçenie Zapiski Kazanskogo Universiteta* isimli dergi ise bilimsel nitelikteki en eski Rus süreli yayınlarından biridir. 1838 yılında ise Kazan'da resmî yayın organı olarak *Kazanskije Gubernskie Vedomosti* isimli dergi çıkarılmıştır. Burada Çarlığın iktisadi, siyasi ve sosyal meseleler hakkındaki karar ve görüşleri yayımlanmış ve

³ Rusya'da doğu dilleri ve edebiyatları araştırmalarının kurucu isimleri arasında yer alan Mirza Kazım Bey'in hayatı ve eserleri hakkında bilgi için bkz. Arzu Hacıyeva, "Mirza Kazım Bey ve Türk Dili Araştırmaları Alanındaki Hizmetleri", 9. Milletlerarası Türkoloji Kongresi 13-16 Eylül 2021, Bildiriler Kitabı içinde; Ahmet Kanlıdere, "Mirza Kâzım Bey (1802-1870)", *TDV İslam Ansiklopesi*, 2020, Cilt 30, s.162-164.

⁴ Mihail Vasileviç Polinovskiy ve Mihail Samsonoviç Rıbuşkin hayatı ve eserleri hakkında bilgi için bkz. P. Zagoskin, *Biografiçeskıy Slovar Professorob i Prepodabateley Imperatorskago Kazanskago Universiteta (1804-1904)*, Kazan: Tipo-Litografiya Imperatorskago Universiteta 1904 s. 153 ve s.157.

oldukça uzun soluklu bir süreli yayın olarak 1917 yılına kadar devam etmiştir (Aynutdinov ve Gilazev, 2018 s. 4).

19. yüzyılın ikinci yarısına geldiğimizde Tatar Türkleri arasından özellikle tarih ve etnografya alanında Batılı bilim metotlarıyla araştırmalar yapan Hüseyin Feyizhanî (1828-1866) ve P.İ. Paşino'nun (1836-1891) özel girişimleriyle Tatar Türkçesinde *Çulpan* adlı bir gazete çıkarılmak istenilmiş ancak mümkün olmamıştır (Ahunov, 2016, s. 13). Ardından Paşino'nun 1864 yılında Tatar Türkçesinde *Fayda* isimli bir dergi çıkarmak için müracaatta bulunduğu ancak hükûmet tarafından izin verilmediği bilgisi de çeşitli kaynaklarda yer almaktadır. Çarlık idaresi tarafından Tatar Türkçesinde çıkarılması planlanan tüm yayın projeleri reddedilirken 19. yüzyılın son çeyreğinde Tatar âlim Kayyum Nâsirî (1825-1902) tarafından 1896 yılında *Tan Yıldızı* isimli bir gazete çıkarılmak istenilmiş ancak bu talep de kabul edilmemiştir (Remiyev, 1926, s. 5). Ancak 1871 yılında ilk defa Nâsirî'nin başlatmış olduğu takvim (salname) geleneği 1897 yılına kadar sürmüş, bu takvimlerde genel takvim bilgilerinden başka tarih, coğrafya, halk edebiyatı, matematik, sağlık bilgisi gibi konularda da makaleler yer almıştır (Maraş ve Türkoğlu, 2022 s. 109). Bu yönüyle Nâsirî'nin çıkarmış olduğu takvimler, 19. yüzyıl sonunda birer süreli yayın işlevi görmüştür ve oldukça önemlidir.

19. yüzyılın ikinci yarısında gazetelerin sayısında sürekli bir artış yaşanmıştır. 1861–1870 yılları arasında 3 gazete, 1870–1879 yıllarında 4 gazete, 1880–1889 yıllarında 10 gazete ve 1890–1899 yıllarında 12 gazete yayımlanmıştır. Bölgenin sosyal ve ekonomik gelişiminin hızlanması, Kazan'da sanayicilerin, bankerlerin ve tüccarların taleplerine yanıt veren bir dizi özel gazete ve derginin de yayın hayatına başladığını yine bu dönemde göreceğiz. Yine çeşitli ilan ve reklam sayfaları şeklinde çıkarılan *Spravoçnyy Listok Goroda Kazani*, *Kazanskije Birjevoy Listok*, *Kamsko-Voljskaya Gazeta*, *Gorodskoy Listok*, *Kazanskije Novosti*, *Voljsko-Kamskoe Slovo*, *Kamsko-Voljskiy Kray* adlı yayınları da görmekteyiz. *Kamsko-Voljskiy Korrespondent Dlya Delovih Lyudey*, *Listka Obyavleniy Pokupki*, *Proda-ji İmeniy*, *Zemel*, *Zavodov vo Vsey Rossii*, *Kazanskije Vesti*, *Spravoçnogo Listka*, *Listok Obyavleniy Torgovo-Promışlennosti i Tehniki* gibi çeşitli ticari ve teknik alanlarda bilgi veren yayınlar da yine 1880'li yıllardan itibaren giderek yaygınlık kazanmıştır. Bu bağlamda bölgenin kültürel ve sosyal yaşamına dikkat çekerek popülerlik kazanan bir gazete ise *Voljskiy Vestnik* gazetesi olmuştur. İçerdiği derin ve toplumsal olarak önemli materyaller sayesinde Volga-Kama bölgesinin önde gelen liberal-demokratik aydınlarının işbirliğiyle 19. yüzyılın sonlarında Rusya'nın en iyi bölgesel gazetelerinden biri hâline gelmiştir. Bütün bu gelişmelerle beraber 20. yüzyıla geldiğimizde Kazan'da toplamda 21 süreli yayının çıkarıldığı bilinmektedir (Aynutdinov ve Gilazev, 2018, s. 5).

Kazan'da Rusça olarak çıkarılan süreli yayınlar devam ederken Tatar Türkleri tarafından yapılan müracaatlar ancak 1905 yılında Rusya İmparatorluğu içinde devrimin yarattığı özgürlük havasıyla gerçekleşebilmiş⁵ ve yukarıda özetlediğimiz yüzyıllık bir mücadele ve bekleyiş neticelenmiştir. 20. yüzyılın başında ciddi bir dönüşüm geçiren yayın hayatı, aydınların güncel meseleleri gazete ve dergi sayfalarına taşımalarına imkân vermiştir. Gazete ve dergiler, çeşitli sosyal ve siyasi akımlara bağlı olarak da ayrışmaya başlamışlardır. Bu tarihten itibaren Kazan'da Tatar Türkçesinde çıkarılan ilk gazete, 29 Ekim 1905 tarihli *Kazan Muhbiri*'dir. Özellikle Kazan'da "Rusya Müslümanları İttifakı" adına yürütülen siyasi faaliyetlere gazete destek vermiş ve bu faaliyetlerin geniş kitlelere yayılmasında önemli bir rol oynamıştır (Şahingöz ve Alp, 2015, s. 212-213). Bu yayından sonra *Azat* (1906), *Azat Halk* (1906), *Tan Yıldızı* (1906), *Tan Mecmuası* (1906), *Ahbar* (1907), *Beyanü'l Hak* (1906), *Avaz* (1917), *Ahbar* (1907), *El-İslah* (1907), *Yıldız* (1907), *Rus ve Müslüman Muhbiri* (1909), *Kuyas* (1912), *Bizniñ Tavış* (1917), *Ekinçi* (1917), *Kurultay* (1917), *Kızıl Bayrak* (1917), *Teteş Oyuşması* (1917), *Tilegibiz* (1917), *Altay* (1918), *Berk* (1918), *İdil-Ural Ülkesi* (1918), *İzgi Tan* (1918), *İttifak* (1918), *Kirestiyân Turmışı* (1918), *Cengiz Balası* (1918), *İş* (1918) ve *İşçi* (1918) olmak üzere yaklaşık 30 gazete çıkarılmıştır. Bu dönemde yayımlanan ilk dergi ise 17 Mart 1906 tarihinden 1917 yılına kadar çıkan dinî, edebî, ilmi ve siyasi içerikli *Ed-Din ve'l-Edeb* isimli dergidir. Bu dönemde sırasıyla *Terbiye* (1908), *Yaşın* (1908), *Yalt-Yolt* (1913), *Rusiye Sevedesi*⁶ (1912), *Añ* (1912), *Ak Yol* (1913), *Süyümbike* (1913), *Hukuk ve Hayat* (1913), *Mektep* (1913), *Balalar Dünyası* (1917), *Maarif* (1918), *Okutuvçı* (1918), *Yeşlik Könneri* (1918) ve *Şark Kızı* (1918) olmak üzere Kazan'da yaklaşık 20 dergi çıkarılmıştır (Gaynanov, Mardanov ve Şakurov, 1999).

1905-1917 yılları arasında bilindiği üzere sansür ve baskı gibi çeşitli engellerin devam etmesine rağmen Türk dünyasında ve özelde İdil-Ural bölgesinde yayın faaliyetleri yoğun bir şekilde devam etmiştir. 1917 yılına geldiğimizde ise Rusya'da yüzyıllardır devam eden monarşi sistemi yıkılmış ve Bolşevikler sosyalist bir hükûmet kurmuştur. Bu tarihten itibaren Rusya toplumu sosyal, kültürel ve siyasi anlamda bir dizi köklü değişimler yaşamıştır. İşte bu süreçte, yapılan ve yapılacak yenilikleri içeren reformların tanıtılmasında en önemli propaganda aracı olarak elbette karşımıza

⁵ Tatar Türkçesinde çıkarılan ilk yayın *Nur* adlı gazetedir. 16 Eylül 1905 tarihinde Petersburg'da haftalık olarak yayın hayatına başlamıştır. İlim, eğitim, dünya siyaseti ve günün meselelerinden bahseden bu gazetede muhafazakâr fikirler ağır basmaktaydı. Dönemi için uzun soluklu diyebileceğimiz bu gazetenin son sayısı ise 22 Haziran 1914 tarihinde yayımlanmıştır (Şahingöz ve Alp, 2015, s. 212).

⁶ *Sevde* 'alışveriş, ticaret' anlamındadır (Öner, 2009, s. 233).

sürelî yayınlar çıkmaktadır. Kazan’da çıkarılmaya devam eden *Yıldız, Ku-yaş, Aň, Ak Yol, Süyüm Bike, Yalt-Yolt* gibi gazete ve dergiler yayın hayatına son vermiş veya verilmiştir. Bu yayınlar pek çok kez millî ve burjuva eğiliminde görülerek kapatılırken *İş* (1918), *İşçi* (1918), *Kızıl Bayrak* (1917) ve *Kızıl Yeşler* (1920) adlı sosyalist ideolojinin yayın organlarının sayıları giderek artacaktır.

Çalışmamızda ele alacağımız *Şark Kızı* adlı dergi, 1917 Ekim Devrimi’nden hemen sonra pek çok süreli yayının kapatılmakta olduğu bir süreçte yayın hayatına girmiştir. Arap harfli olarak Tatar Türkçesinde yayımlanan bu dergi, sadece altı sayı çıkarılabilmektedir. Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği döneminde çıkarılan *Vakitli Tatar Matbuatı* (1905-1925) adlı meşhur çalışmada “millî burjuva” ve “Batı medeniyeti” yöneliminde bir dergi olarak gösterilmiş ve bu derginin *Süyümbike* ve *Aň* dergisinin izinden gittiği, hem kendi beyanlarından hem de yapılan ikincil çalışmalarda görülmüştür (Remiyeve, 1926, s. 77).

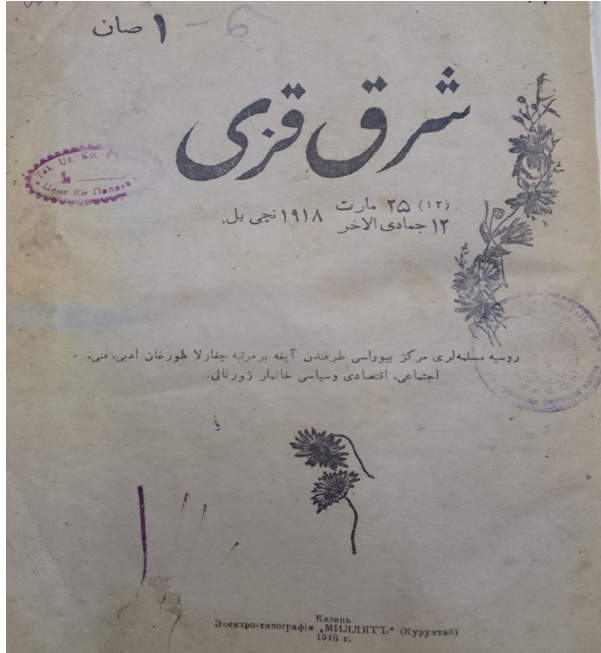
Şark Kızı (1918) Hakkında Genel Bilgiler

İncelemekte olduğumuz dergi, “Rusya Müslüman Kadınları Merkez Bürosu” tarafından ayda bir kez çıkarılan “edebî, ilmî, içtimai, iktisadi ve siyasi kadın dergisi” sloganı ile yayımlanmıştır. Burada Rusya Müslüman Kadınları Merkez Bürosu hakkında bilgi vermek yerinde olacaktır. Bu Büronun temelleri, 24-27 Nisan 1917 tarihinde Kazan şehrinde düzenlenen “Bütün Rusya Müslüman Kadınları Birinci Kurultayı”nda atılmıştır. Kadın hak ve hürriyetlerine dair meselelerin görüşüldüğü en önemli toplantılardan biri olarak Çarlık Rusya’sı sınırları içinde yer alan Türk dünyasının muhtelif bölgelerinden 71 delege davet edilmiş, toplamda 90 delege ve 300’den fazla kadın, kurultayı takip etmek üzere gelmiştir. Kurultay başlamadan önce “Geçici Merkez İcra Komitesi” oluşturularak başına *Ural* gazetesi (1907) başyazarı Hatice Tanaçeva getirilmiştir. Hazırlıkların tamamlanmasının ardından Hatice Tanaçeva’nın açılış konuşmasıyla kurultay başladıktan sonra divan heyeti oluşturularak divan başkanlığına Petersburg delegesi Sara Ahmerova, yardımcılığa Ufa delegesi Fatma Alkina ve Kazan delegesi Hatice Tanaçeva, divan sekreterliğine Çistay delegesi Zühre Salihova ve divan üyeliklerine de Kazan delegeleri Meryem Ubeydullina, Hatice Mustafina ve Zeynep Aliyeva seçilmiştir. 25 Nisan 1917 tarihinden itibaren bildirilerin sunulmaya başlandığı Kurultay’da Bügülme delegesi Mirverid Tuktarova “Şeriat Hukukuna Göre Kadın Hakları”, Kazan delegesi Meryem Müşteriyeva “Sosyal ve Siyasi Hayatta Kadınlar”, Orenburg delegesi Hatime Kemalova “Aile içi İlişkilerde Kadınların Durumu” ve Moskova delegesi Zahide Burnaseva tarafından “Millî Meseleler Hakkında” başlıklı bildirilerin sunulduğu bilinmektedir (Adiloğlu, 2020, s. 106).

Kadınların eğitimi, siyasi ve sosyal hakları başta olmak üzere pek çok konunun görüşüldüğü bu toplantıda tutanak tutulup tutulmadığı bilinmemektedir. Şefika Gaspıralı'dan intikal eden evraklar arasında bulunan kararlardan bazıları ise Necip ve Şengül Hablemitoğlu tarafından çıkarılan kitapta yayımlanmıştır.⁷ Kurultayda ayrıca Çarlık Rusya'sı sınırları içerisinde faaliyet gösteren başta "Rusiye Müslimleri Cemiyeti" olmak üzere muhtelif isimlerle faaliyet gösteren bütün Müslüman kadın cemiyetlerinin birleştirilmesi yönünde bir karar alınmış ve başkanlığına Bakü delegesi Selime Yakupova getirilmiştir. Merkezi ilk olarak Moskova düşünülmüşse de Selime Yakupova'nın teklifiyle bu merkezin Kazan şehrine taşınması uygun görülmüştür (Adiloğlu, 2020, s.107). Bu teşkilat, 25 Mart 1918 yılında Kazan şehrinde, çalışmamıza konu olan *Şark Kızı* adlı bir dergiyi de yayımlamaya başlamıştır.

Şekil 1

Şark Kızı Dergisi, Birinci Sayı, Kapak Sayfası

⁷ Yine bu kitapta Hablemitoğlu, komitenin *Şark Kızı* adlı bir dergi çıkarmaya başladığını ancak bu dergiye ulaşamadıklarını belirtmiştir: "Büro'nun kamuoyu oluşturma ve kadınları bilgilendirme amaçlı faaliyetleri arasında kongrede alınan bir karar gereği, 1917 ortalarından itibaren Kazan'da çıkarılmaya başlanan *Şark Kızı* dergisini sayabiliriz. Bu derginin herhangi bir sayısına maalesef ulaşamadık" (1998, s. 157-158). Burada dikkat çeken bir diğer nokta, *Şark Kızı* dergisinin 1917 değil, 1918 yılında çıkarıldığıdır.

Şekil 2

Şark Kızı Dergisinin Son Sayısı (Beşinci ve Altıncı Sayılar)

Şark Kızı isimli derginin ilk sayısı 25 Mart 1918 yılında çıkarılmış, 1918 yılı Temmuz-Ağustos sayısı ile son bulmuştur. Altı sayıya ulaşabilmiş bu yayın, birbirini takip eden sayfalar hâlinde toplamda 124 sayfadan oluşmaktadır. Çalışmamızda, Arap harfleriyle Tatar Türkçesinde çıkarılmış bu derginin Kazan Üniversitesi El Yazmalar ve Nadir Eserler Bölümü'nden⁸

⁸ El Yazmalar ve Nadir Eserler Bölümü (*Otdel' Rukopisey i Redkih Knig*) 1804 yılında Kazan şehrinde Kazan Emperyal Üniversitesinin (bugünkü Kazan Üniversitesi) kuruluşu ile aynı zamanda bu üniversite içinde kurulmuştur. 1802 yılında açılan Kazan Gimnazyumu Kütüphanesinden aktarılan eserler temelinde kurulan bu kütüphane, 1806 yılında aktif olarak açılmıştır. 1825 yılında kütüphanenin başına geçen ünlü bilim insanı Nikolay İvanoviç Lobaçevski'nin bu kütüphanenin zenginleşmesine yaptığı katkılar önemlidir; aradan yaklaşık yüzyılı aşkın bir süre sonra 1953 yılında Kazan Federal Üniversitesi içindeki diğer kütüphane ile Laboçevskiy İlmî Kütüphanesinin (Nauçnaya Biblioteka imeni N. I. Lobaçeskogo) bir bölümü hâline gelmiştir. Bu kütüphane, bugün Rusya içinde Moskova ve St. Petersburg'daki kütüphanelerden sonra üçüncü büyük kütüphanedir. Hakkında bk. <https://kpfu.ru/library/o-biblioteke/istoriya> — Erişim: 26/09/2023.

ulaştığımız nüshaları kullanılmıştır⁹. Bu dergi abonelik sistemiyle çalışmış, aboneler ücret karşılığında posta yolu ile mecmualarını temin etmişlerdir. Dergide mecmua ücretleri ile ilgili bilgi verilmiş ve abonelere üyelik zamanları hatırlatılmıştır. İlk sayının kapak sayfasının arkasında yer alan kısımda ise derginin tanıtımı şöyle yapılmıştır:

“Rusya Müslüman Kadınları (Müslimleri-dergide) Merkez Bürosu tarafından çıkarılan edebî, içtimai, fenni, iktisadi ve siyasi hanımlar dergisi.

Şark Kızı

1917 yılı için abonelikleri kabul etmeye başlamıştır.

Şark Kızı; meşhur muharrirlerimizden Fatih Emirhan, Ayaz İshakî, Aziz Ubeydullin, Ali Rahim ve diğer yazarlarımız kalemleri ile bize iştirak edecek ve ziyalı hanımlarımız da bize bu yolda katılacaklar.

Şark Kızı dergisinin maksadı, hanımlarımızın ruhani ve cismani anlamda gelişimlerine hizmet etmektir. Bu bağlamda genel içeriğinde şu konular yer alacaktır: Müslüman kadınlarına hak ve hukuklarını anlatmak ve bu sayede onların da bu bakış açısıyla gelecek nesilleri eğitmesini ve terbiye etmesini sağlayacak makaleler; tanınmış yazarlarımız tarafından kaleme alınan hikâye ve şiirler; hıfzısıhhat ve tarih gibi fenlerden malumat ve kadınlarımızı güncel siyasi meselelerden haberdar eden makalelerden oluşacaktır.

Bunlardan başka *Şark Kızı*'nda daha önce çıkarılan dergilerde olmayan bir “Moda” bölümü yer alacağı gibi yeme içme ve ev işleri ve düzeni hakkında bir bölüm de yer alacaktır.

Derginin yazar kadrosunun ve kısaca içeriğinin anlatıldığı bu kısımdan sonra derginin çıkış sebebi, amaçları ve Tatar kadını için ne ifade ettiğini açıklayan “Rusya Müslüman Kadınları Merkez Bürosundan” başlıklı yazı yer almaktadır. Bu yazıda bugünkü medeniyet basamaklarının yüzyıllar boyunca çeşitli tecrübeler neticesinde oluştuğu ve bugün geline nokta kadınların her alanda eşitlik talep ettiği ve bu talebin karşılanması için de kadınların birleşerek güç kazanması, derginin temel söylemine yerleştirilmiştir. Bu birleşmenin ilk hedefi, kadın erkek eşitliği olmalıdır. Ancak toplumsal düzenin değişen yapısı içinde kadınların bu hedef ve taleplerinin yalnızca pasif bir beklentiyle karşılanamayacağına dikkat çekilmiş ve çözüm olarak bilim ve akıl yolunun izlenmesi gerektiği vurgulanmıştır. Derginin yayın politikasının açıklandığı bu kısımdan sonra, anılan tarihte kadın örgütlerinin gerçekleştirdikleri faaliyetlere değinilmiştir. Bu faaliyetler arasında Rusya ve Türk dünyasının çeşitli bölgelerinde kurulan kadın örgütleri, kadınlar için açılan kıraathaneler, anaokulları ve Rusça kursları bulunmaktadır:

⁹ Kütüphanede tarafımızdan incelenmiş bu derginin ikinci sayısında eksik sayfalar bulunmaktadır. Bu eksik, Ek1’de belirtilmiştir.

“Çelebi (Çelyabinsk) ve Kazan’daki kadın örgütleri, kreşler açarak bu milletin çocuklarına doğru terbiye verilmesi yolunda ilk ve en önemli adımı atmışlardır. Samara, Çelebi, Orsk, Yarçallı ve İsterlitamak gibi şehirlerdeki Müslüman kadın örgütleri, hanımlara özel kıraathaneler açarak binlerce kadının hem bilimsel hem de kültürel alanda kendilerini geliştirmelerine katkı sağladılar. Kazan Muallimeler ve Orenbeurg Müslüman Kadınları Cemiyeti, yaz döneminde kadın öğretmen kursları açarak marif yolunda millî bir hizmet sunmuşlardır. Penza Müslüman Kadınları Örgütü, kadın öğretmenler yetiştirmek amacıyla tüm zorluklarını kendilerini üstlenerek bir kadın öğretmen okulu (dergide Dârümuallimât) açtılar. Bundan başka yerlerde, mesela Orenburg, Uralski, Haylar örgütleri tarafından zanaat mektepleri açılarak hanımlara dikiş nakış gibi el hüneleri öğretildi”. (*Şark Kızı* 1, s. 3)

Rusya Müslüman Kadınları Merkez Bürosu, bu yazıyla kadınları örgütlenmeye ve etkinlik alanını hızlı bir şekilde genişletmeye davet etmektedir. Kadınların toplumsal eşitlik ve hakları için verdiği mücadeleyi tarihsel, kültürel ve bilimsel bir perspektiften ele almakta ve kadınları daha etkin bir biçimde örgütlenmeye çağırmaktadır. Yazının sonunda ise kadınların tarihsel olarak baskılanan potansiyellerini dergi aracılığıyla ve dergide yayımlanacak edebî eserlerle ortaya koyarak yüzyıllardır baskılanan yaratıcılıklarına yeniden hayat verilmesine katkı sağlanacaktır: “Müslüman Kadınları Merkez Bürosu şubelerinin bu yolda yorulmadan çalışmalarını dilemektedir. Büronun bu dergiyi *Şark Kızı*’nı çıkarmaktaki amacı, edebiyatımıza bu yolda hizmet edecek bir kadın dergisi yayımlayarak kadınların bilinç, bilim ve fehim dairelerini genişletmektir... Umut ediyoruz ki uzun zamandan sonra belki bu dergi sayesinde *Şark Kızı*’nın yüzyıllardır yok sayılan yetenekleri tekrardan gün yüzüne çıkar” (*Şark Kızı* 1, s. 3).

Yazar Kadrosu

Siyasi ve sosyal açıdan oldukça hareketli gelişmelerin yaşandığı bir dönemde çıkarılan *Şark Kızı* dergisinin yayın kadrosu oldukça dikkat çekicidir. Derginin ilk sayısında ve üçüncü sayısında “1918 yılı için dergi aboneliklerinin kabul edilmeye başlandığı” duyurusuyla birlikte burada meşhur muharrirlerin de dergiye kalemiyle katkıda bulunacağı belirtilmiştir. Bu yazarlar arasında sırasıyla Fatih Emirhan, Ayaz İshakî, Aziz Ubeydullin ve Ali Rahim’in isimleri verilmiş ancak Rusya Müslüman Kadınları Merkez Bürosu tarafından çıkarılan bu derginin yayın kadrosunda herhangi kadın yazar adı belirtilmemiştir. Bu duyurularda adı geçen yazarlardan Ayaz İshakî’nin de elimizde bulunan sayılarda herhangi bir yazısına rastlanmamıştır.

Adlarını belirteceğimiz birkaç yazar dışında dergide yazıları yayımlanan yazarların önemli bir kısmı müstear ad kullanmıştır. Üstelik bu yazarların pek çoğu sadece M. M., S. A., A. D. gibi sadece baş harflerin

gösterildiği adları tercih etmişlerdir. Yine isimleri açıkça yazılmamış olmakla beraber dergide Aziz Ubeydullin, Ali Rahim, Fatih Emirhan, Vakıf Celal, Fethi Burnaş, Esmâ Zinye ve Meryem Keybineva adlı yazarların adlarını görmekteyiz. Esmâ Zinye ve Meryem Keybineva adlı yazarlarımız hakkında herhangi bir bilgiye de ulaşamamıştır. Zeynep A. ismiyle “Arabistan Çöllerinde” adlı tercüme bir hikâye yayımlayan yazarımızın ise merkez büro komitesinde yer alan kişilerden Zeynep Aliyeva olduğunu düşünmekteyiz. Bu yazarlarımız dışında özellikle M. M., S. A., A. D. gibi müstear adları kullanan yazarların gerçek adları şu an için tespit edilememiştir. İleride ulaşacağımız çeşitli birincil veya ikincil kaynaklar üzerinden bu yazarları tespit etmek mümkün olabilir.

İsimlerini tespit ettiğimiz yazarlardan Ali Rahim ve Aziz Ubeydullin Kazan'da dünyaya gelmiş ve birlikte yapmış oldukları çalışmalarla Tatar tarihi ve edebiyatına ciddi katkılar sunmuşlardır. Bu iki yazarın tüm eserleri çok kıymetli olmakla beraber Aziz Ubeydullin ile birlikte 1922-1925 yılları arasında yayın sürecini tamamladıkları *Tatar Edebiyatı Tarihi* adlı kitap, günümüzde de hâlâ birincil kaynak özelliğini koruyan bir eserdir. Türk halklarının tarihi ve edebiyatına ait çok sayıda kaynağı inceleyerek ve eski el yazmalarını araştırarak yazılan bu eser, millî sanat tarihini kaynağından başlayarak takip etmek ve değerlendirmek amacıyla kaleme alınmıştır. Her iki yazar, özellikle 1917 öncesi siyasi yazılarıyla da ön plana çıkmış, Türk-Tatar kimliğini ön plana çıkaran dönemin ilk yazıları da yine bu iki yazar tarafından ele alınmıştır. 1917 itibarıyla Tatar tarihi ve folklor malzemelerinin derlemine yoğunluk vererek Sovyetler Birliği'nin çeşitli kadrolarında yer almışlardır.

Dergide adını tespit edebildiğimiz bir diğer yazar ise modern Tatar edebiyatının öncü isimlerinden Fatih Emirhan'dır (1886-1926). 19. yüzyılın sonunda yenilik taraftarı bir ailede dünyaya gelen yazar, 1905 yılı itibarıyla İdil-Ural'da başlayan ana dilde yayıncılık faaliyetlerinde aktif bir şekilde yer alan ceditçi aydınlardanır. 1905 Devrimi'yle beraber *El-gasr'ül cedid*, *Terbiye-i Etfâl*, *Yalt-Yolt* ve *El-İslah* gibi dönemin önemli süreli yayınlarının kurucu kadrolarında görev almıştır. 1917 Ekim Devrimi'nden sonra *İş*, *Kızıl Armiya* (Ordu), *Tataristan Haberleri* adlı gazetelerde; *Şark Kızı*, *Bizim Yol* adlı dergilerde çalışmış, aynı zamanda ders kitapları hazırlamış ve okullarda edebiyat dersleri vermiştir (Veliyev, 2005, s.28-29). Yazılarında doğrudan siyasi mesajlar vermek yerine toplumsal karakterler üzerinden birer mikrokozmos yaratmış; her birinin iç dünyasını, yaşadığı çatışmaları ve hayal kırıklıklarını işlerken toplumun aksayan yönlerine ince bir eleştiri yöneltmiştir. Bu bağlamda eserlerinde hiciv ve realizmin ön plana çıktığı Emirhan, 20. yüzyıl başındaki hikâye ve romanları ile Ta-

tar toplumunun çözüm bekleyen sorunlarını ele almıştır.

V. Celal ve F. Burnaş isimleriyle dergi içinde birer şiiri yer alan yazarların, 20. yüzyılın başında edebî türde yazılarıyla Tatar edebiyatına ve siyasi mücadeleleriyle millî ve kültürel direnişe katkılar sunan Vakıf Celal (1887-1821) ve Fethi Burnaş (1898-1946) olduğu düşünülmektedir. Bu yazarlardan Vakıf Celal'in 1908-1917 yılları arasında şiir kitapları basılmıştır. Eserlerinde bu dönemin karmaşık günlerini anlatan şair, edebî kişiliği dışında kendini Türk dünyasında yenileşme hareketinin bir parçası olan eğitim işlerine adanmış yenilik taraftarı bir aydındır. Meşhur şair ve dramaturg Fethi Burnaş (Fethelislam Zakiroğlu Burnaşev) ise henüz medrese yıllarında edebî eserlerini yazmaya ve yayımlamaya başlamıştır. 1917 Ekim Devrimi ile beraber Sovyet matbuatı ve tiyatrosunun kurulmasında faal olarak çalışmıştır (Hafizov, Sabircanov ve Nogmanov, 2009).

Dergide Çıkan Yazıların Türü ve İçerikleri Üzerine

Rusya Müslüman Kadınları Merkez Bürosu tarafından 1918 yılı 25 Mart tarihinde yayımlanmaya başlayan *Şark Kızı* dergisinde, çeşitli türde ve çoğu zaman da birbirini takip eden yazı dizilerinin varlığı dikkat çekmektedir. Hazırlamış olduğumuz “Fihrist” kısmından da görüleceği üzere her bir sayı içinde genel olarak 13-15 sayı arasında yazı yer almaktadır. Bu yazılar şiir, hikâye, makale, sağlık ve beslenme hakkında yazılmış tavsiyeler şeklindedir. Çalışmamızın bu kısmında toplamda altı sayıda yayımlanan yazıların sırayla içerikleri verilecek, konu ve tema yönünden değerlendirmeleri yapılacak, ardından 1918 yılı gibi çalkantılı bir dönemde çıkarılan bu derginin kendi dönemi için, bu dönem için yeri ve katkıları üzerinde durulacaktır.

Derginin 25 Mart 1918 tarihinde çıkarılan ilk sayısında yer alan on yazı şiir, hikâye ve makale türündedir. Bu on yazı haricinde çeşitli yemek tariflerinin yer aldığı “Aş-Su Bülegi”, “İdareden”, “İdareden İhtar” ve “Tıbbi Kineşler” başlıklı dört bölüm daha bulunmaktadır. Birinci sayıda yer alan on yazı içinde ilk olarak “Rusya Müslüman Kadınları Merkez Bürosu” başlığıyla derginin amaç ve yönelimlerinin açıklandığı görece uzun bir yazı bulunmaktadır. Dergi hakkında genel bilgileri verdiğimiz ikinci bölümde bu yazıya değinilmiştir. “Zübeyde” ve “Meyus” adlı yazılar, iki aşk hikâyesidir. “Rabindranath Tagore’dan” başlıklı yazıda ünlü Hint yazar Rabindranath Tagore’un (1861-1909) çeşitli eserlerinden alıntılanan parçalar, Tatar Türkçesine çevrilmiştir. Ali Rahim tarafından yapılan bu çeviriler, daha çok lirik özelliklere sahip çeşitli sözlerden oluşmaktadır. “Viktor Hugo’dan” adlı yazı ise ünlü Fransız yazar Victor Hugo’ya (1802-1885) ait bir eserin Tatar Türkçesine çevirisidir. Yaklaşık bir sayfalık bu

kısa çeviri metnin yazarı belirsizdir. Bu sayı içinde yer alan çeviri metinlerin hangi eserlerden alındığına dair ayrıntılı bir bilgi verilmemiş olması çeviri eserler hakkında yapacağımız bütünlüklü bir yoruma engel olsa da bu metinler, yazarların edebî evrenine kapı aralayarak okuyuculara kültürel ve edebî deneyim sunma potansiyeli taşımaktadırlar.

Birinci sayıda yer alan “Ailenin Zuhuru ve Terakkisi” başlıklı bilimsel makale, Aziz Ubeydullin tarafından kaleme alınmış bir yazı dizisidir. İngiliz bilim insanı Herbert Spencer’in (1820-1903) görüşlerinden yola çıkarak hazırlanan bu yazı dizisinin ilkinde monogami, poligami ve heterizm gibi bilimsel terimlerle evlilik ve kadın erkek ilişkileri üç bölümde ele alınmıştır. Spencer’in görüşlerinden yola çıkan yazar, kadın ve erkek eşitliğini ön plana çıkarmış; tarih öncesi dönemlerde kadının konumuna ve üstünlüğüne vurgu yapmıştır. Metnin söylemi, kendi dönemine göre ileri bir seviyede olup bu yazıyla kadının tarihsel rolü ve toplumsal konumu geçmişten kanıtlarla sağlamlaştırılmak istenmiştir. Aziz Ubeydullin’in dergide yer alan bu türden yazıları, bilimsel niteliğiyle dikkat çekmekte ve zenginlik katmaktadır. “Usul-u Talim ve Terbiye’den Birkaç Tecrübe” başlıklı yazı S. Ş. müstear adıyla kaleme alınmış, derginin millî yönelimlere sahip olduğunu gösteren bir yazıdır. Bu yazıda Tatar Türklerinin gelişen dünyada kendilerini nasıl konumlandıkları ve gelecekte nasıl bir yol izleyecekleri tartışma sorusu hâline getirilmiştir. Talim ve terbiye yolunda Avrupa medeniyeti örnek gösterilmiştir. “Avrupa Medeniyeti ve Müslüman Kadını” başlıklı yazı, S. A. müstear adıyla kaleme alınmış bir eserdir. 1880-1890 yıllarına ait olduğu düşünülen bir el yazma eserden örneklerin yer aldığı bu yazıda, geçmişte Tatar kadınlarının günün büyük bir kısmını gereksiz işlerle geçirdiğinden bahsedilmektedir. Ardından yazar, Tatar kadınının bugünkü değişen konumuna değinerek kadınların mekteplerde, gimnazumlarda ve hatta darülfünunlarda eğitim aldıklarını, ruhani ihtiyaç ve taleplerinin arttığını vurgulamıştır (*Şark Kızı* 1, s. 23-24).

Derginin ikinci sayısının bir kısmı maalesef eksiktir. Elimizde bulunan sayıda ise “Sonnet”, “Zübeyde”, “Annelerin Medeniyete Tesirleri”, “Ailenin Zuhuru ve Terakkisi” ve “Tukay ve Hatunkız” adlı beş yazı yer almaktadır. “Sonnet”, başlığından da anlaşılacağı üzere Ali Rahim tarafından kaleme alınan 14 dizeli bir sone denemesidir. “Zübeyde” adlı hikâyeye ise birinci sayıdaki hikâyenin devamıdır. “Tukay ve Hatunkız” başlık yazıda Tukay’ın vefatının beşinci yılına ithafen kaleme alınmış, Tukay’ın kadınlar karşısındaki tutumu ve naif ve çekingen yapısı, yaşanmış bir olay üzerinden mizahi bir dille anlatılmıştır. Ancak bu yazıdan sonra derginin geri kalan kısmı elimizde bulunmamaktadır. İkinci sayıda yer alan bu edebî eserler dışında “Annelerin Medeniyete Tesiri” başlıklı makalede milletin

geleceği ve terakkisinde annelerin rolüne vurgu yapılırken yazının sonunda sadece kadınlara değil herkese ciddi görevler düştüğü vurgusu da vardır. Bu yazı, M. Meryem müstearlı kişi tarafından kaleme alınmıştır. “Ailenin Zuhuru ve Terakkisi” adlı yazı ise birinci sayıda ele alınan yazının devamı olup poliandri (çok erkekli hayat veya evlilik) ve polijini (çok kadınlı hayat veya evlilik) terimleriyle geçmişten günümüze değişen kadın ve erkek ilişkileri üzerine yazılmış bir değerlendirmedir.

1918 yılı Mayıs ayında çıkarılan üçüncü sayıda toplamda on beş yazı yer almaktadır. İlk yazı, Ali Rahim tarafından kaleme alınan “Kanefer” (Karanfil) adlı iki dörtlükten oluşan lirik bir şiiirdir. “Tabtalgan İman” (Ezilen İman), kısa hikâye ve “Deniz Kızları-Şark Kızına”, F. Burnaş’a ait bir şiiirdir. “Millet, Milliyet” başlıklı yazı ise içerik ve anlatım bakımından şiirsel bir derinlik taşıyan, atalarına bu toprakları koruma sözü veren bir haykırı şeklinde yazılmış kısa bir düzyazıdır. “Arabistan Çöllerinde”, Ardinsof¹⁰ adlı bir yazarın eserinden yapılmış çeviridir. Çevirinin mütercimi Zeynep A.’nın merkez büro üyelerinden Zeynep Aliyeva olduğu düşünülmektedir. Bir diğer eser, Rus yazar Nikolay Karazin’den (1842-1908) alındığı belirtilen “Görünmezlik, Karanlık” adlı çeviridir.

Üçüncü sayıda Aziz Ubeydullin’e ait iki önemli yazı yer almaktadır. “Şimdi Ne Olacak?” başlıklı yazıda tarih, yalnızca bir zaman dilimi olarak ele alınmamış, aynı zamanda insanlığın ortak hafızası ve öğretmeni olduğu gerçeği vurgulanmıştır. Bu yazıda tarih, yaşlı ve bilge bir insan olarak betimlenmiştir. Yeni düzende Tatarların geçmişe bakarak hangi yoldan ilerleyeceklerine karar vermeleri gerektiği ifade edilirken yazar, belirli bir siyasi rejime doğrudan vurgu yapmamaktadır. Bununla birlikte Türk-Tatarların geçmişteki devlet kurucu özelliklerine atıfta bulunarak önemli bir mesajı da iletmektedir. “Türkiye’de Bir İnkılap” başlıklı yazısında Ubeydullin’in Osmanlı İmparatorluğu’ndaki gelişmeleri dikkatle takip ettiği açıkça görülmektedir. Bu çerçevede 1918 yılında Darülfünunda karma eğitimin başladığı örneği öne çıkarılmaktadır.

Üçüncü sayı içinde “Usul-u Talim ve Terbiye Hakkında Birkaç Söz” başlıklı yazı dikkat çekmektedir. Bu yazı, bir Rus pedagoğun görüşlerine dayanarak bebeklikten itibaren çocukların zekâ gelişim evrelerini ve eğitim süreçlerini ele alan bilimsel bilgileri aktarmaktadır. Yazı, özellikle çocuk terbiyesinin önemine ve zekâ gelişiminin her evresinde nasıl bir yaklaşım sergilenmesi gerektiğine dair değerli bilgiler sunmaktadır. Bu sayıda bulunan diğer bölümler ise “Hıfz-ı Sıhhat, Faydalı Bilgiler veya

¹⁰ Dergide (أردینسوف) şeklinde yazılmış ve “Ardinsof” olarak okunabilecek bu isim hakkında maalesef detaylı bir bilgiye ulaşılmadı. Ancak bu adın Rus Türkolog ve arkeolog Nikolay M. Yadrintsev (1842-1894) ile ilişkili olabileceğini tahmin etmekteyiz.

Tavsiyeler” ve yemek tariflerinin yer aldığı “Aş-Su Bülegi”dir. Bu sayının sonunda yer alan “Merkez Bürodan Cevaplar” ve “İdareden Cevaplar” başlıklı yazılarda ise kadın teşkilatlarına yönelik yapılan çağrı dikkat çekmektedir. İlgili yazıda, kadın teşkilatlarının daha fazla maarif ve medeniyet işlerine odaklanmaları gerektiği ifade edilmiştir. Bu çağrıda, kadınların geleneksel rollerine bağlı kalmadan eğitim ve kültür alanında daha aktif rol almaları gerektiği ve toplumsal kalkınmada sahip oldukları sorumluluklar bir kez daha hatırlatılmaktadır.

Derginin dördüncü sayısında “Kadınlar İçin Jimnastik”, “Aş-Su Bülegi”, “İdareden Cevaplar ve Faydalı Tavsiyeler” adlı bölümlerle beraber toplamda on üç yazı yer almaktadır. “Zor Günlerim”, “Kanvalardan Biri-si”, “Rabindranat Tagordan”, “Bir Resime”, “Yıldız”, “Arabistan Çöllerinde” ve “Çibinler” olmak üzere yedi yazı edebî türdedir. “Tarihten Önce” ve “Müslüman Kadınları ve Avrupa Medeniyeti” başlıklı makaleler yer almaktadır. “Tarihten Önce” başlıklı yazı, ‘Kadının Medeniyete Hizmeti’ alt başlığı ile Abdulhayy Dinmuhammed tarafından kaleme alınmıştır. Toplamda üç sayfa ve üç bölümden oluşan bu yazı, tarihin kaydedilmemiş dönemlerine giderek kadınların yaşamını incelemektedir. Yazar, medeniyet tarihinde kadınların üstlendiği rolü ele alırken kadınların tarih boyunca her aşamada önemli bir yer tuttuğunu ve bugün geline nokta medeniyetin şekillenmesinde kadınların katkılarının belirleyici olduğunu vurgulamaktadır. 20. yüzyılın ilk çeyreğinde Tatar toplumunun geçirdiği zorlu süreçleri göz önünde bulunduran yazar, kadınlara geçmişte olduğu gibi bugün de haklarını savunmalarını ve toplumsal konumlarını eski gücüne kavuşturmalarını tavsiye ederek yazısını noktalamaktadır.

“Avrupa Medeniyeti ve Müslüman Kadını” (birinci sayı içinde) başlıklı yazının devamı olan “Müslüman Kadını ve Avrupa Medeniyeti” başlıklı yazıda S. A. müstearlı yazar, 20. yüzyılda kadının medeniyetle olan ilişkisine odaklanmaktadır. Medeniyet ve gelenek arasındaki bitmeyen gerilimde Müslüman kadının¹¹ konumu sorgulanmaktadır. Yazar, Avrupalı kadınların medeniyeti kendi tarihsel ve kültürel bağlarından kopmadan inşa ettiklerini yazarken Müslüman kadınlara sorgusu da bu noktada başlamaktadır. Peki Müslüman kadını bu dengeyi kurabilmiş midir? Özellikle Rusya’da ardı ardına gelen devrimlerden sonra hızla değişen yapıda Tatar kadını kendi kültürel kodlarını bu değişime entegre edebilmiş midir? Yazara göre İslamiyetin kabulünün ardından Arap kültürünün getirdiği gelenek ve göreneklerin altında ezilen kadının sesi giderek kısılmıştır. Bu sebeple 20. yüzyılda Tatar kadını Avrupa ve Rus kadınlarının göstermiş olduğu he-

¹¹ Kimi zaman “Müslüman kadını”, yani Tatar Türkçesinde “Müslüman hatunu” tabiri, kimi zaman da yazar “Tatar kadınları” ifadesini kullanmaktadır (*Şark Kızı* 4, s. 87).

yecan ve hareketle işe koyulmakta zorlanmaktadır. Müslüman kadını içsel bir duraklama hâlinindedir. 1917 yılında yapılan kongrenin ardından geçen sürede herhangi bir değişimin olmayışı da bu tarihsel, kültürel ve psikolojik bariyerin etkisinden kaynaklanmaktadır. Yazarın belirttiği bir diğer önemli nokta, giyim kuşamda görülen gelişmelere rağmen kadınların diğer alanlarda, özellikle toplumsal haklar ve özgürlüklerde gerçek bir ilerleme kaydedememiş olmalarıdır.

Birlikte tek bir sayı olarak yayımlanan beşinci ve altıncı sayıda toplamda on üç başlık altında çıkan yazıların beşi hikâye ve şiir olmak üzere edebî türdedir. “Bunlar Romans”, “Kanvalardan Birisi”, “Bir Şairin Evlenmesi”, “Zehra” ve “Ay” başlıklı yazılardır. “Romans”, Ali Rahim tarafından yazılmış görsel ve duygusal imgelerin birlikte verildiği, şairin sevgine karşı yoğun duygularını dile getirdiği on altı dizeden oluşan lirik bir şiirdir. “Bir Şairin Evlenmesi”, yine Ali Rahim tarafından kaleme alınmış ve daha sonra pek çok kez Kiril harfli olarak da basılmış kısa hikâyedir. “Zehra”, Süreyya müstear adıyla yazılmış acıklı bir aşk öyküsüdür. “Avaz Han’ın Hıyaneti” adlı yazı, Zeynep A. adlı yazar tarafından Tatar Türkçesine yapılmış bir çeviridir. “Ay”, şiirsel bir dille yazılmış lirik duyguların yer aldığı bir düz yazıdır. Bu sayıda edebî yazıların dışında “Çocuk Sağlığının Korunması”, “Yeme İçme Bölümü”, “Amelî Tavsiyeler” ve “İdare’den Cevaplar” başlıklı bölümler yer almıştır.

Bu sayının ve belki de derginin en dikkat çekici yazısı ise “Kıpçak Hanlığının İç Teşkilatı” başlıklı yazıdır. Tatar tarihçi Aziz Ubeydullin tarafından yazılan bu yazı, Kazan Rus misyoner hareketi üyelerinden Gordy s. Sablukov (1803–1880)¹² tarafından kaleme alınmış yazı üzerine yapılmış bir değerlendirmedir.¹³ “Hanın Hâkimiyeti”, “Kıpçak Hanlığında İdare”, “Sınıflar”, “Kanunlar”, “Hanın Askerî Kuvveti”, “Hanın Duhûlâtı” ve “Kıpçak Hanlığında Ticaret” başlıklı yedi bölüme ayrılan yazıda Ubeydullin, “Kıpçak Hanlığı” başlığı altında Cengiz Han’ın torunu Batu Han tarafından kurulan Altın Orda Devleti’nde devletin işleyişi ve teşkilatlanması hakkında çeşitli bilgiler sunmaktadır. Bu yazı, bir bakıma kendine yön çizmekte olan Tatar tarihçiliğinde Aziz Ubeydullin’in bilimsel bir

¹² Gordy s. Sablukov (1803–1880) hakkında bilgi ve kaynaklar için bk. Saime Selenga Gökgöz, *Yevfimiya Aleksandroviç Malov: İdil-Ural’da İslam Karşısı Rus Misyon Siyaseti*, Ankara, Köksav Yayınları, 2007, s.61.

¹³ Rus ve Avrupa kaynaklarında, bizim Altın Orda veya Kıpçak Hanlığının İç Teşkilatı hakkında malumat veren eserler bulunmaktadır ancak bu eserlerden bize en kısa bilgiyi Gordy s. Sablukov (1803–1880), “Очерк внутреннего состояния кипчакского царства” adlı makalesinde sunmaktadır. Buradan yararlanarak ve kendimiz de ilave yaparak Altın Orda Hanlığımızın dâhili teşkilatı hakkında bilgi vereceğiz” (*Şark Kızı* 5-6, s. 114).

metodolojiyle mevcut kaynakları analiz ederek ve kendi araştırmalarını ekleyerek yeni bir bakış açısı geliştirmeye çalıştığını göstermektedir. Yazar, tarihsel bir perspektiften Türk ve Tatar tarihine dair önemli bir içeriğe ışık tutmaktadır. Ayrı bir çalışmada incelenmesi gereken bu yazıda ve diğer yazılarında Aziz Ubeydullin'in yönünü, Türk tarihinin kolektif hafızasına bir kez daha çevirmiş olması da dikkate değerdir.

Sonuç

Türk dünyasında modernleşme ve siyasi hareketlerin 20. yüzyılın başında kuşkusuz en önemli aracı, basın faaliyetleri olmuştur. Rusya İmparatorluğu içinde meskün İdil-Ural Türkleri 1800'lü yılların başı itibarıyla kendi ana dillerinde bir süreli yayın çıkarma talep ve girişiminde bulunsalar da bu talepleri ancak 1905 devriminden sonra gerçekleştirebilecektir. Bu tarihten sonra edebî, siyasi ve kültürel faaliyetleri matbuat faaliyetlerinden ayrı düşünmek imkânsızdır. Ayrıca yine bu süreçte geniş bir coğrafyaya yayılmış Türk dünyasının birbirleriyle etkileşiminde de süreli yayınların tartışılmaz bir yeri olmuştur.

Şark Kızı dergisi ise 1917 Ekim Devrimi gibi çalkantılı bir sürecin sancılarının devam ettiği bir dönemde 1918 yılının henüz başında çıkarılmıştır. Toplamda altı sayı ve 124 sayfadan oluşan bu dergi, Rusya Müslüman Kadınları Merkez Bürosu tarafından çıkarılmıştır. İncelediğimiz yazıları toplamda altı başlık altında toplamak mümkündür. Bunlar Avrupalı, Rus ve Hint yazarların eserlerinin Tatar Türkçesine çevirisi, genellikle doğa ve aşk konulu şiirler, kısa hikâyeler, çeşitli konularda yazılmış bilimsel ve siyasi makaleler, sağlık ve sağlığın korunması hakkında yazılar ve yemek tariflerinin yer aldığı bölümlerdir. Yazar kadrosunda Ali Rahim, Aziz Ubeydullin, Fatih Emirhan, Vakıf Celal ve Fethi Burnaş'ın isimleri tespit edilirken bu isimler dışında yazar kadrosunun S. A., M. M., M. Feyz, Abmus, Süreyya, Meryem M. M. gibi müstear adlı yazarlardan oluştuğu görülmüştür.

Derginin yayın politikasının açıklandığı "Rusya Müslüman Kadınları Merkez Bürosu"ndan başlıklı ilk yazıda Tatar kadınları çeşitli örgütler hâlinde birleşmeye, eğitim ve kültür alanında kalkınmaya davet edilmiştir. Gelecek nesillerin yetişmesinde kadınlara ciddi bir misyon yükleyen bu dergi aynı zamanda kadınların toplumda yüzyıllardır yok sayılan yeteneklerini ve konumunu tekrar canlandırmayı hedeflemiştir. Ancak bu süreçte geleneksel değerler, kültürel kimlik ve toplumsal normlar arasında bir denge kurmak da önemli bir mesele olarak sunulmuş ve ciddi şekilde vurgulanmıştır. Her bölümünü çeşitli yönleriyle ele alabileceğimiz *Şark Kızı* dergisinin değişen düzende ana söylemi ve vurgusu, Tatar kadının modernleşme meselesi üzerinedir. Bu bağlamda modernizme kaynaklık

edecek görüşlerini de başta edebiyat olmak üzere kültür ve tarih hakkındaki yazılarla okuyucuya iletmış ve kuşkusuz dönemin reformist yayınları arasındaki yerini almıştır.

Ek

Şark Kızı Dergisinin Fihristi

Aşağıda dergideki yazıların başlıkları (transkripsiyonlu ve Arap harfli olarak), yazarlarının (varsa) adları veya imzaları ve yer aldıkları sayfalar basıldıkları sıraya göre verilmiştir. [] içinde yazının türü yazılmıştır.

Birinci Sayı, 25 Mart 1918

1. İmzasız. *Rûsiye Müslimleri Merkez Biyurasından* (روسیه مسلمین مرکز بیوراسیندن), s. 1-3 [derginin yayın politikası üzerine].
2. Ârif Abidî. *Zübeyde* (زبیده), s. 4-8 [hikâye].
3. V. Celâl. *Türkmen Kızı* (تورکمن قزی), s. 9-10 [şiiir].
4. A. Rahîm. *Rabindranat Tagordan* (رابیندرانات تاغوردن), s. 10-12 [seçme parçalar].
5. Âbmûs. *Viktor Hiyugodan* (ویکتور هیوگودن), s. 12-13 [seçme parçalar].
6. Süreyyâ. *Me'yûs* (مأیوس), s. 13-14 [edebî düzyazı].
7. A. Azîz. *'Â'ileniñ Zuhûrı ve Terakķisi* (عائله‌نگ ظهوری و ترقیسی), s. 14-18 [makale].
8. S. Ş. *Uşûl-u Ta'lim ve Terbiyeden Bir Niçe Tecrübe* (اصول تعلیم و تربیه‌دن بیر نیچه تجربه), s. 19 [makale].
9. M. M. *Hıfzu's-Şihhat ve Anıñ Ehemmiyeti Haķķında* (حفظ الصحة و انینگ اهمیتی حقنده), s. 20-21 [makale].
10. İmzasız. *Tıbbî Kiñeşler* (طبی کیگешلر), s. 21-22 [tıbbî tavsiyeler].
11. S. A. *Avrupa Medeniyeti hem Müslümân Hatunı* (آوروپا مدنیتی هم مسلمان خاتونی), s. 22-24 [makale].
12. İmzasız. *Aş Şu Bülegi* (آش صو بولگی), s. 24 [yemek tarifleri].
13. İmzasız. *İdrâeden* (ادار مدن), s. 24 [okuyuculara duyurular].
14. İmzasız. *İdrâeden İhṭâr* (ادار مدن اخطار), s. 24 [okuyuculara hatırlatma].

İkinci Sayı, Nisan 1918¹⁴

1. A. Rahîm. *Sonnet*, s. 25 [şiir].
2. Ârif Abidî. *Zübeyde* (زبیده), s. 26-30 [hikâye].
3. Meryem M. M. *Anaların Medeniyette Te'sîrleri* (آنالرنڭ مدنیتکه), s. 35-36 [makale].
4. A. Azîz. *Â'îleniñ Zuhûrı ve Terakkîsî* (عائیلنڭ ظهوری و ترقیسی), s. 37-38 [makale].
5. [?]. *Tuğay ve Hatun Kız* (توقای و خاتون قز), s. 39-? [Abdullah Tukay hakkında].

Üçüncü Sayı, Mayıs 1918

1. A. Rahîm. *Ķanefer* (قنمفر), s. 49 [şiir].
2. Âbmûs. *Tabtalğan ĩmān* (طابتالغان ایمان), s. 50-52 [hikâye].
3. F. Burnaş. *Diñgiz Kızları-Şark Kızına*, ("Şark Kızı" Balladasından bir Kisek) (دیڭگز قزلی-شرق قزینه, "شرق قزی" بالاداسندن بر کیسهک), s. 52-53 [şiir].
4. Zeyneb A. *Arabistān Çölllerinde* (عربستان چوللرنده), s. 53-57 [Ar-dinsof'dan çeviri hikâye].
5. Esmâ Zinye. *Millet, Milliyet?* (ملت، ملیت؟), s. 57 [edebî-siyasî düz-yazı].
6. R. Bâyezîd. *Körünmeslik Ķarangulıq* (کورنمسلک قارانغولق), s. 58-60 [N. Karazin'den çeviri hikâye].
7. A. Azîz. *İndi ni Bolaçaq* (ایندی نی بولاچق?), s. 60-63 [makale].
8. S. Ş. *Uşul-u Ta'lim ve Terbiyeden Bir Niçe Tecrübe* (اصول تعلیم و تربیمن بیر نیچه تجربه), s. 63-64 [makale].
9. A. Azîz. *Türkiyede bir İnqılāb* (تورکیده بر انقلاب), s. 64-65 [makale].
10. M. M. *Tiriniñ Hıfz-ı Şıhhatı* (تیرینڭ حفظ صحتی), s. ? [tıbbî tavsiyeler].
11. İmzasız. *Fā'ideli Kiñeşler* (فائدملی کیڭمشلر), s. ? [faydalı tavsiyeler].
12. İmzasız. *Aş Şu Bülegi* (اش صو بولگی), s. ? [yemek tarifleri].
13. İmzasız. *Türli Nerseler* (تورلی نرسلر), s. ? [çeşitli konularda yazılar].
14. İmzasız. *Merkez Biyuradan Cevāblar* (مرکز بیورادن جوابلر), s. ? [merkez bürodan duyurular].

¹⁴ Bu sayının 31 ila 35. sayfaları ile 40 ila 48. sayfaları (sayının sonuna kadar), toplamda 18 sayfası eksiktir. Bu sayıda yer almış olup elde bulunan dergide kopmuş oldukları için eksik olan yazılardan biri derginin üçüncü sayısında ikinci bölümü yer almış olan "Körünmeslik-Karanguluk" başlıklı yazının birinci bölümüdür.

15. İmzasız. *İdrāeden Cevāblar* (ادارندن جوابلر), s. ? [okuyuculara cevaplar].

Dördüncü Sayı, Haziran 1918

1. Meryem Keybineva. *Avuru Künlerim* (أورو کونلرم), s. 73 [şiir].
2. İmzasız. *Kanvalardan Birisi* (کانوالاردن برسی), s. 74-76 [hikâye].
3. A. Rahîm. *Rabindranat Tagordan* (رابیندرانات تاغوردن), s. 76-77 [seçme parçalar].
4. Ahnef. *Bir Resimge* (بر رسمگه), s. 77 [edebî düzyazı].
5. Âbmûs. *Yıldız. Şark Ekiyeti* (یولڈز، شرق نمکیهتی), s. 78-81 [Veresaev'den çeviri hikâye].
6. Zeyneb A. *'Arabistân Çölllerinde* (عربستان چوللرنده), s. 81-83 [Ardinsov'dan çeviri hikâye].
7. M. Feyz. *Çibinler* (چینلر), s. 83 [şiir].
8. Abdulhayy Din-Muhammed. *Tarihden İlik* (تاریخنن ئلیک), s. 84-86 [makale].
9. S. A. *Müslümân Hatunı hem Avrupa Medeniyyeti* (مسلمان خاتونی هم آوروپا مدنیتی), s. 86-88 [makale].
10. H. M. *Hatun Kızlar üçün Gimnastika (Ya'nî Ten Hareketleri)* (خاتون قزلار اوچون گیمناستیکا (یعنی تن حرکتلری), s. 88-90 [beden eğitimi üzerine].
11. İmzasız. *Aş Şu Bulegi* (آش صو بولگی), s. 90-91 [yemek tarifleri].
12. İmzasız. *Fâ'ideli Kişesler* (فاندملی کیگهشلر), s. 92 [faydalı tavsiyeler].
13. İmzasız. *İdrāeden Cevāblar* (ادارندن جوابلر), s. 92 [okuyuculara cevaplar].

Beşinci ve Altıncı Sayı, Temmuz 1918

1. A. Rahîm. *Romans* (رومانس), s. 93 [şiir].
2. F. Emîrhan. *Kanvalardan Birisi* (کانوالاردن برسی), s. 94-97 [hikâye].
3. A. Rahîm. *Bir Şâ'irniñ Öylenüvi* (بر شاعرنک ئویله نووی), s. 97-101 [hikâye].
4. A. Kaspranof. *Şiir*, s. 102 [şiir].
5. Süreyyâ, *Zehrâ* (زهرا), s. 102-107 [hikâye].
6. Zeyneb A. *Âvâz Hannıñ Hıyâneti* (آواز خاننک خیانتی), s. 108-111 [B. Tagiyev'den çeviri seyahatname].
7. A. D. Muhammed. *Ay* (آی), s. 112-113 [edebî düzyazı].

8. A. Azîz. *Kıpçak Hanlığının İçki Tüzülüşi* (قىچق خانلىغىنىك اچكى تۈزۈلۈشى), s. 114-122 [makale].
9. A. D. Balanın Şavlığın Şaklav (بالانگ صاولغن صاقلالو), s. 122-123 [çocuk sağlığı üzerine].
10. İmzasız. *Aş Şu Bülegi* (أش صو بولگی), s. 124 [yemek tarifleri].
11. İmzasız. *Ameli Kişesler* (عملی کیگهشلر), s. 124 [teknik tavsiyeler].
12. İmzasız. *İdrāeden Cevāblar* (ادارەدن جوابلر), s. 125 [okuyuculara cevaplar].
13. İmzasız. *İdrāeden* (ادارەدن), s. 125 [okuyuculara duyurular].

Etik Komite Onayı: Araştırmada etik kurul iznine gerek yoktur.

Mali Destek: Araştırma için herhangi bir mali destek alınmadı.

Çıkar Çatışması: Yazar, çıkar çatışması olmadığını beyan eder.

Ethical Committee Approval: Ethical committee approval is not required for this research.

Funding: This research received no external funding.

Conflicts of Interest: The author declares no conflicts of interest in this study.

Kaynakça

- Adiloğlu, A. (2020). *Ceditçilik dönemi Kazan Tatar edebiyatında kadın hak ve hürriyetleri meselesi*. Gece Kitaplığı.
- Ahunov, A. (2016). Husayın Fayizhanov. *Tatarskiy Mir Dönyası*, 11, s. 13-14.
- Aynutdinov, P. A. ve Gilazev Z. Z. (2018). *Kazanskaya periodika XIX-XXI vv. Tatarskoe Knijnoe İzdatelstvo*.
- Bennigsen A. ve Lemercier-Quelquejay C. (1964). *La presse et le mouvement national chez les Musulmans de Russie avant 1920*. Mouton & Co Press.
- Gaynanov R., Mardanov R. F. ve Şakurov F. N. (1999). *XX. yöz başı Tatar vakıtlı matbugatı*. Ruhiyat.
- Gilyazov, İ. (2019). *Gorod Kazan i Kazanskiy Universitet b naçale XX veka. Tatarskoe Knijnoe İzdatelstvo*.
- Gobeydullin, S., Kulpin Gobeydullin E., Merdanov R. ve Hadiyev İ. (2002). *Gaziz Gobaydullin: fenni-biografik cıñtık*. Ruhiyat.
- Gökgöz S. S. (2007). *Yevfimiy Aleksandroviç Malov: İdil-Ural'da İslam karşıtı Rus misyon siyaseti*. Köksav.
- Hablemitoğlu Ş. ve Hablemitoğlu N. (1998). *Şefika Gaspıralı ve Rusya'da Türk kadın hareketi (1893-1920)*. Ajans-Türk Matbaacılık.

- Hafizov F., Sabircanov R. ve Nogmanov İ. (2009). *Ediplerimiz: Biobibliografik b           1 tom*. Tatarskoe Kniznoe Izdatelstvo.
- Hacıyeva, A. (2023). Mirza Kazım Bey ve Türk dili araştırmaları alanındaki hizmetleri. F. Korkmaz (Ed.), *9. Milletlerarası Türkoloji kongresi bildiriler kitabı* içinde (s. 583-592). İstanbul   niversitesi. <https://doi.org/10.26650/PB/AA10AA14.2023.001.040>
- Kanlıdere, A. (2020). *Mirza K  zım Bey (1802-1870)*, TDV İslam Ansiklopedisi, C 30, s. 162-164.
- Kazan Federal   niversitesi. (t.y.). *  storiya*. 10 Ağustos 2024'te https://kpfu.ru/about_university/istoriya-universiteta adresinden edinilmiştir.
- Kazan Federal   niversitesi. (t.y.). *O biblioteke-  storiya*. 26 Eylül 2024'te <https://kpfu.ru/library/o-biblioteke/istoriya> adresinden edinilmiştir.
- Maraş, İ. ve Türkoğlu İ. (2022). *Kayy  m N  s  r  *, TDV İslam Ansiklopedisi, C 25, s. 109-110.
-   ner, M. (2009). *Kazan Tatar Türkçesi s  zl    *. Türk Dil Kurumu.
- Remiyev, İ. (1926). *Vakitli Tatar matbugatı (1905-1925)*. Gacur Neşriyatı.
- Şahingöz, M. ve Alp A. (2015). 20. yüzyıl başında Kazan Tatarlarının basın organları (1905-1917). M   ahing  z (Ed.), *Kaşgarlı'nın tarihçi torunu Reşat Genç armağanı* içinde (s. 211-242).   nc  .
- Veliyev, N. (2005). *Fatih Emir  annı   Ru  ı Mirası*. Fenner Akademiyes  n   . Fen.
- Zagoskin, N. P. (1904). *Biografi  eskiy slovar professorob i prepodabateley Imperatorskago Kazanskago Universiteta (1804-1904)*. Tipo-Litografiya Imperatorskago Universiteta.
- Zahidullina D. F. ve Damullina L. N. (2004). *Gali Rehim: Saylanma eserler*. Tataristan Kitap.

Extended Summary

The demand and idea of publishing periodicals in their native language by Turks living in the Idyl-Ural region date back to the early 19th century. However, in the Russian Empire, various projects and initiatives aimed at publishing periodicals in this century were thwarted by several obstacles, particularly censorship, and could not be realized. After this period, the first periodical in Tatar Turkish could only be published in the early 20th century, in 1905. Although this is quite a late date when viewed from a certain historical context, periodicals undoubtedly became one of the most important tools of modernization movements in the Turkic world after this time. Tatar Turks living in the Volga-Ural region, with the freedom in the press brought about by the 1905 Revolution, had the opportunity to publish many journals and newspapers in their native language, especially until the October Revolution of 1917. These publications included articles on law, education, politics, and culture, with an emphasis on national consciousness and political orientations. The periodicals published in Tatar Turkish before the October Revolution of 1917 had various ideological perspectives, including socialist, conservative, and liberal viewpoints. After the October Revolution, this diversity in number and perspective diminished, and the number of socialist-oriented journals and newspapers that introduced a new way of life based on worker rights, Marxist ideology, and the new human model increased.

Following the Muslim Women's Congress held in Russia on April 24-27, 1917, the Central Bureau of Muslim Women in Russia was established under the leadership of Selime Yaqubova. The *Sharq Qizi*, which is examined in our study, was published by this bureau as part of its social and political movements. The magazine's aim was to restore the social rights and legal status of women, which had been neglected for centuries, through education and science. It was published in Tatar Turkish using the Arabic script. A total of six issues of the magazine were published, containing translations from Russian and Western literature, poems and stories, scientific and political articles, as well as writings on health and nutrition. The magazine's editorial board included prominent figures such as Ali Rahim, Aziz Ubaydullin, Fatih Amirkhan, Fethi Burnash, and Vaqif Jalal. However, it was noted that most of the other articles were published under pseudonyms. We believe that some of these pseudonymous authors were female writers from the Central Bureau of Muslim Women in Russia, while others may have been letters from the readers.

Returning to the content of the journal articles, it is noteworthy that the literary texts, whether translated or original, are numerically dominant in the journal. While the original literary works often focused on love and lyrical emotions, stories addressing social issues were also written. However, in the translated works, the practice of translating short excerpts from the original works often hindered a holistic understanding of what the original works were trying to convey. In the scientific and political articles written by Ali Rahim, Aziz Ubaydullin, and those written under pseudonyms, the authors sought to construct contemporary positions based on the role of Tatar women in history. The emphasis

on how the strong roles of Turkish women in history changed under the influence of Arab culture and perception is quite evident in these writings. The proposed solution to this change was education in the example of European and Russian civilization. In addition to these articles, the *İdâreden Cevâblar* (Responses from Administration) and *İdâreden* (From the Administration) sections of the journal featured announcements and responses to letters from readers. Under the heading *Aş Şu Bülegi* (recipes), there were recipes for dishes from Tatar cuisine.

In the politically significant year of 1918, *Sharq Qizi* not only functioned as a political platform but also played an important role in education and science, acting as a bridge in these areas. From the content of the articles and various announcements made in the journal, it can be observed that schools, reading rooms, and various women's organizations were being established under the leadership of Tatar women in different regions of Russia. Furthermore, in all the issues of the journal, women were encouraged to unite under these organizations and demand their rights through this means. The journal, in this process, advocated progress while preserving Tatar's own past and culture. This approach was emphasized in all the writings in the magazine, encouraging readers to take steps toward modernization while maintaining their own identity, rather than fully embracing Western values. As part of the modernization struggle of Tatar women, *Sharq Qizi* became an intellectual publication of Tatar literature and the women's movement at the beginning of the 20th century.

Araştırma Makalesi / Research Paper

Topkapı Sarayı Oğuznamesi’ndeki Ürülmiş Han Kimdir?

Sadettin ÖZÇELİK*

Öz

Dede Korkut metnlerinin farklı hacimlerde olması, bunların sözlü gele-
nekte farklı şekillerde icra edilmiş ve değişmiş olduğunu gösteren önemli
bir ipucudur. Özellikle çok küçük metinler hâlinde olan Oğuznameler,
konunun en çarpıcı örnekleridir. Bu metinlerin farklı yazmalarda fark-
lı hacim, içerik ve formatta yer alması, sözlü gelenekte yaygın şekilde
benimsenmiş ve yaygınlaşmış olduğunu da göstermektedir. *Dede Kor-
kut* metnlerinde genel anlamda *boy* şeklinde adlandırılan destanlaşmış
hikâyeler ile *soy* diye adlandırılan şiirsel övgü metinleri yer alır. Ayrıca
bu metinlerde bazen boyların da şiirsel özellik taşıyan *soy* şeklinde dü-
zenlenmiş örneklerinin geçtiğine tanık oluruz. Sözü ettiğimiz konuya
örnek olarak *Dresden*, *Günbed* ve *Topkapı Sarayı Oğuznamesi* yazma-
larında geçen Aras ile Kars Kalesi’nin fethinin anlatıldığı bölüm verilebilir.
Söz konusu metin, üç yazma eserde de farklı şekillerde işlenmiştir. Sözlü
gelenekle dayanan yazma eserlerde aynı anlatının farklı şekillerde işlen-
miş olması, her zaman mümkün olan, hatta kaçınılmaz olan bir durum-
dur. Bu durumun, anlatıcı ozanların yüzyıllar ötesinden sürüp gelen *Dede
Korkut* metnlerini yeniden oluşturma ve yapılandırma isteği ile yakından
ilgili olduğu söylenebilir. Çünkü ozanlar, hep kendi söz ustalıklarını ve
yeteneklerini kanıtlama yolunu seçer. Bu seçimin veya tercihin bir sonucu
olarak da icra ettikleri sözlü metinleri aktarmanın ötesinde metinleri ken-
di üslupları ile farklı şekillerde işleyip farklı kalıplara döker ve sunarlar.
Ancak ne yazık ki bunların eldeki yazılı metinlerinde çoğu zaman ek-
siklikler, fazlalıklar, takdim tehir yanlışları vb. durumlardan kaynaklanan
karışıklıklar söz konusu olabilmektedir. İşte bu makalede *Topkapı Sarayı*

Geliş Tarihi/Date Applied: 19.05.2023

Kabul Tarihi/Date Accepted: 04.09.2023

Makalenin Künyesi: Özçelik, S. (2025). “Topkapı sarayı Oğuznamesi”ndeki Ürülmiş Han kimdir?. *Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi*, 59, 109-122.

<https://doi.org/10.24155/tdk.2025.249>

Prof. Dr., Dicle Üniversitesi Ziya Gökalp Eğitim Fakültesi Türkçe ve Sosyal Bilimler Eğitimi Bölümü Türk Dili ve Edebiyatı Eğitimi Anabilim Dalı, sozcelik2122@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0002-7383-1804>

*Oğuznamesi'*ndeki bazı takdim tehir yanlışları üzerinde durularak bir düzeltme teklifi sunulmaktadır.

Anahtar Kelimeler: *Dede Korkut*, *Oğuzname*, destanlaşmış hikâye, Basat, Busat, Ürülmiş Han

Who is Ürülmiş Khan in the Topkapı Palace Oghuzname Copy?

Abstract

The fact that the Dede Korkut texts are in different volumes is an important clue that shows that they were performed and changed in different ways in the oral tradition. Especially the Oghuznames, which are in the form of very small texts, are the most striking examples of this issue. The fact that these texts are in different size, content and formats in different manuscripts also shows that they have been widely adopted and become widespread in the oral tradition. In Dede Korkut texts, there are epic stories, which are generally called tribe, and poetic praise texts, which are called lineage. In addition, in these texts, we sometimes witness examples of tribes arranged in the form of lineage with poetic features. As an example of this, the section in which the conquest of Aras and Kars Castle is mentioned in the Oghuzname texts included in the Dresden, Günbed and Topkapı Palace manuscripts can be given. The text in question has been handled in different ways in all three manuscripts. Therefore, it is clear that we are dealing with different versions of the same story in the three manuscripts. It is always possible, even inevitable, that the same narrative is handled in different ways in manuscripts based on oral tradition. It can be said that this situation is closely related to the desire of the narrator poets to reconstruct the Dede Korkut texts that have persisted for centuries. Because poets, choose the way to prove their mastery of words and talents. As a result of this choice and preference, beyond transferring the oral texts they perform, they process the texts in different ways with their own styles, pour them into different molds and present them.

Keywords: *Dede Korkut*, *Oghuzname*, epic story, Basat, Busat, Ürülmiş Han

Dede Korkut metinlerinin farklı hacimlerde olması, bunların sözlü gelenekte farklı şekillerde icra edilmiş ve değişmiş olduğunu gösteren önemli bir ipucudur. Aynı şekilde bu metinlerin farklı yazmalarda farklı hacim ve formatta yer alması, sözlü gelenekte yaygın şekilde benimsenmiş ve yaygınlaşmış olduğunu göstermektedir. Dede Korkut metinlerinde genel anlamda *boy* şeklinde adlandırılan destanlaşmış hikâyeler ile *soy* diye adlandırılan şiirsel övgü metinleri yer alır. Ancak bu metinlerde bazen boyların da şiirsel özellik taşıyan *soy* şeklinde düzenlenmiş örneklerin geçtiğine tanık oluruz. Konuya örnek olarak *Dresden* (D), *Günbed* (G) ve *Topkapı Sarayı Oğuznamesi* (TSO) yazmalarında geçen Aras ile Kars Kalesi'nin

fethinin anlatıldığı bölüm verilebilir.¹ Söz konusu metnin üç yazma eserde de farklı şekillerde işlenmiş olması, bunların ana metnin farklı birer yansıması olduğuna bir işarettir.

Sözlü geleneğe dayanan yazma eserlerde aynı anlatının farklı şekillerde işlenmiş olması, her zaman mümkün olan, hatta kaçınılmaz olan bir durumdur. Bu durumun, anlatıcı ozanların yüzyıllar ötesinden kopup gelen *Dede Korkut* metinlerini yeniden oluşturma ve yapılandırma isteği ile yakından ilgili olduğu söylenebilir. Çünkü anlatıcı ozan(lar), kendi söz ustalıklarını/becerilerini kanıtlama yolunu seçerek ve bu tercihlerinin bir sonucu olarak -icra ettikleri sözlü metinleri aktarmanın ötesinde- metinleri kendi üslupları ile farklı şekillerde işleyip, farklı kalıplara döker ve sunar(-lar) (Pehlivan, 2015, s. 19-27; Özçelik, 2017, s. 91-104).

Dede Korkut metinlerinin farklı hacimlerde olmasının diğer sebepleri, araştırılmaya değer ayrı bir konudur. TSO,² *Dede Korkut* metninin küçük bir parçası olup *Yazıcıoğlu Oğuznamesi* adıyla da anılır. Eser, üç sayfada yer alan 65 satırdan ibarettir. TSO'nun metni üzerinde çalışan isimler şunlardır: Rıdvan Nafiz Edgüer (1934, 1939), Orhan Şaik Gökyay (1973), Fahrettin Kırzioğlu (1952, 2000), Kamil Nerimanoğlu Veliyev ve Fehri Agaoglu Ugurlu (1993), Bahaeddin Ögel (1995), Fatma Ahsen Turan (1997), Mustafa S. Kaçalın (2006).

Bugüne kadar Oğuzname metnini okumanın yanı sıra metni satır satır inceleyerek anlamaya çalışmış, üzerine notlar yazmış ve en geniş şekilde araştırıp sözlüğünü hazırlamış olan araştırmacı Semih Tezcan'dır (2020).

TSO'da altı soy bulunmaktadır. Sözlü gelenekte bu eserlerin ozanlar tarafından ezberlenip sürekli aktarılmış olduğunu ve aktarmalar sırasında değişikliklere uğradığını biliyoruz. Nitekim bu Oğuzname'deki soyların bir kısmı, başka *Dede Korkut* yazmalarında farklı şekillerde geçer. Yani bu küçük hacimli yazmada da sözlü geleneğin etkisi ile metinlerin bazı bölümlerinin değiştiği ve farklı kalıplara dökülmüş olduğu anlaşılmaktadır. Söz konusu altı soyda, dize sonunda geçen sözlere veya içeriğe göre, sırasıyla şu konulardaki soylar yer alır:

- “**Oğuz**” redifli soy (1-8)³,
- “**Otman oğlu**” soyu (8-25),
- “**bilür**” redifli soy (26-30),
- “**Oğuz Beylerine Övgü**” soyu (31- 55),⁴

¹ D140b.12-141a.9; G48.7-51.14; TSO, s. 60-65.

² Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi. Revan Kit. 1390.

³ Ayrıca içindeki rakamlar, ilgili övgü metninin geçtiği satırları gösterir.

⁴ Aşağıda metni verilmiş olan bu soyda 13 Oğuz beyinin övgüsüne yer verilmiştir.

- “**Ben Kazan**” redifli soy (55-60),
- “**-mAdIm**” ekli soy⁵ (60-65).

Bu soylardan ilk dördünün sonunda ozanın dinleyicilere dua sözlerini içeren bölümler (8, 15-22, 28-30, 54-55. satırlar) yer alır. Ayrıca bu soylardan ikincisinin sonunda “**Otman oğlu**”na duadan sonra -diğerlerinden farklı olarak- onun düşmanlarına bedduaaya yer verilmiştir (23-25. satırlar).

Üzerinde durmak istediğimiz “Ürülmiş Han” adı, “Oğuz beyleri soyu”nda geçer (31-55. Satırlar).⁶ Oğuz beylerinin övgülerine yer verilmiş olan soy, şöyledir:

1. *Topkapı Oğuznamesi*’nin 4. Soy: Oğuz Beylerine Övgü

“(31) Sarp hisâr[ca] duma donlu,
 Salķum sulķum don geyen,
 Kõnur atın oynadan,
 Yağı görse yardımcı,
 Düşmân görse durumlu,
 Türkistânun (32) diregi,
 Tülü kuşun yavrusı,
 Kânlu kâfir ellerinden adlu Hırasana ad çağırdan,
 Akça hisârın eglik salup alan,
 Görklü yüzlü güzel (33) kızların oğlanların bolun süren,
 Kânlu kâfir ellerine kân kaşanduran,
 Kâra başların bunlu eden,
 Oğlancuğların ağlaşduran,
 İtlerin (34) uluşduran,
 Tavuğların kağıldaşduran **Ulaş oğlu Salur Kazan Beg**...⁷
 Kâra taşı karmadukda kül eyleyen,
 Tağa (35) daşa buşusından duman çöken,
 Kâra Dere ağzında kâdir veren,
 Kâra yeri kertüp beşik kılan,
 Kâra buğra derisinden bağirtlak (36) düzen,
 Altı ay Mencerğid Hisârında dutsak olan,
 Kazan Begün kardaşı **Kâra Göne Beg**...⁸
 Tõksan deriden kürk olsa (37) topuğın örtmeyen,
 Tõkuz deriden şebkülâh olsa tuluğın örtmeyen,
 Tõksan koyun dovğalık, on koyun öyünlük yétmeyen,
 (38) Tõkuz yaşar cõngin silküp atan,
 Kıynağında gökde dutan,

⁵ Konusu, Kazan Bey’in Aras ve Kars Kalesi’ni aldığı boydur; G51.9-10’da daha geniş şekilde geçer.

⁶ Bu soydaki diğer karışıklıklar, makale hacmi nedeniyle başka yazımızda ele alınacaktır.

⁷ Arada boşluk bırakılmıştır.

⁸ Arada boşluk bırakılmıştır.

At başın yalmayup bir gez yudan **Afrasiyâp oğlu (39) Alp Arız Beg...**⁹

Çomlı deve götürmezdi anuñ yayın,
Çoşa burcda eglenmezdi anuñ oñı **Yağrıççı oğlu Yazır (40) Çondan...**¹⁰

Bıyığını eñsesinde üç gez dügen,
Çahıduğda çarımına kan çaşanduran,
Çara gözi kanın dönen,
(41) Yêr evreni yılan
Âdemiler evreni **Öcen oğlu Emen Beg...**¹¹

Demür Çapı Derbendin depüp yıkan,
Toğsan toğuz kal' anuñ (42) kilidin alan,
Şaru Sandal kızına nikâh kılan,
Alınmaduğ yerlerden harâc alan,
Yasılmaduğ düşmeni yasan,
Gür¹² kâfir (43) êllerin basan **Êllerse oğlu Etil Alp...**¹³

Yêdi yıl Elburza sefer kılan kaydup dönen,
Çıyan Busat çardaş çanın alan,
(44) *İt Depegözi öldürüp kalıñ Oğuzda ad çoyan Ürülmiş Çan...*¹⁴

Ban hisârından perleyüp uçan,
Altı batman (45) som demüri ayağından kıran,
Apıl apıl yöriyende boğalayın,
Zıvıl zıvıl zıvlayanda yılanlayın,
On altı yıl Bayburt (46) Hisârında dutsaklık çeken,
Baldırı uzun Baldırşadan haçkın alan,
Yüce yerden alçağ yêre göz gözeden **Bay Böre oğlu (47) Beg Barı yigit...**¹⁵

Çalıñ Oğuz êllerinden kalkup duran,
Çırk yigidin yanına salan,
Çanlı kâfir êllerine aşan,
(48) Çaynar akar dal ırmağların geçen,
Çariplik êllere gafil düşen,
Arslanıla boğasın buğrasın güreşçisin öldüren,
Otuz (49) toğuz yigidüñ çanın alan,
Adlu Oğuzda ad çoyan,
Saru donlu Selcan Çadını alan Çanlı Çoca oğlu Çanturalu...¹⁶

⁹ Arada boşluk bırakılmıştır.

¹⁰ Arada boşluk bırakılmıştır.

¹¹ Arada boşluk bırakılmıştır.

¹² Metinde *güre* okunacak şekilde.

¹³ Arada boşluk bırakılmıştır.

¹⁴ Arada boşluk bırakılmıştır.

¹⁵ Arada boşluk bırakılmıştır.

¹⁶ Arada boşluk bırakılmıştır.

(50) Selim oğlu Qur'an sevüp Tanrıyı yaradan [bilen],
Ulu sulţān budağı...¹⁷

Altun köpri yapan,
‘Azrāyille savaş kılan,
Salkūm sulķum don gēyen,
Saķar atın oynadan (51) **Ŧoķuş Ŧoca oğlu Ŧoğrul Sulţān**...¹⁸

Dom edik duma donlu,
Dört biņ erüņ serveri,
Ŧazan Begüņ ğariblıkda yoldaşı **Ŧıyan Selçik oğlu Delü Dundar Beg**...

(52) Ŧara dağūņ ķurdı,
Ŧara ķaya ķaplanı,
Ŧara şahin yavrusı,
Ŧaraņu dünle atın oynadan **Alp Rüstem**...¹⁹

Beg[d]eşle begdeş kanın alan,
Ŧalıņ Oğuzda ad koyan,
(53) Ŧara başına oğlanlığında kıyan,
Öcen oğlu Emen Begden öcin alan
Eņse Ŧoca oğlu Oķcı Ŧozan...²⁰

Sarı sazda ulalan,
Sarı arslan südin emen,
(54) *Sazda böyümiş saz delüsi*,²¹

Günüņ günden yēg olsun,
Dünüņ dünden yēg olsun,
Demüņ demden yēg olsun,
Nefesüņ geçgün olsun,
Ŧılıcuņ kesgün (55) olsun,
Hızır yoldaşūņ olsun.²² (TSO: 31-55. satırlar)

Yukarıdaki soyda sırasıyla şu Oğuz beylerinin övülmüş olduğu görölmektedir:

1. Ulaş oğlu Salur Ŧazan Beg,
2. Ŧara Göne Beg,
3. Afrasiyāp oğlu Alp Arız Beg,
4. Yağrıķcı oğlu Yazır Ŧondan,
5. Öcen oğlu Emen Beg,
6. Ėllerşe oğlu Etil Alp,
7. Ürümüş Han,

¹⁷ Arada boşluk bırakılmıştır.

¹⁸ Arada boşluk bırakılmıştır.

¹⁹ Arada boşluk bırakılmıştır.

²⁰ Arada boşluk bırakılmıştır.

²¹ Arada boşluk bırakılmıştır.

²² Arada boşluk bırakılmıştır.

8. Bay Böre oğlu Beg Barı yigit,
9. Kaḡlı Koca oğlu Kaḡturalu,
10. Toḡuş Koca oğlu Toḡrul Sultān,
11. Kıyan Selçik oğlu Delü Dundar Beg,
12. Alp Rüstem,
13. Eḡse Koca oğlu Oḡcı Kozan.

Soyda övülmüş olan Oḡuz beyleri ile ilgili olarak şu konular dikkat çekmektedir:

* Yukarıda adı geçen Oḡuz beylerinden Ulaş oğlu Salur Kazan Beg, Kara Göne Beg, Kaḡlı Koca oğlu Kaḡturalu, Kıyan Selçik oğlu Delü Dundar Beg, Alp Rüstem ve Eḡse Koca oğlu Oḡcı Kozan'ın adları D yazmasında da geçer.

* TSO'daki bir kısım Oḡuz beylerinin adı, D yazmasında farklı şekillerde geçer:

TSO	D
Öcen oğlu Emen Beg	Bıyığı Kaḡlu Bügdüz Emen, ²³ Biḡ Bügdüz Başları Emen, ²⁴ Emen. ²⁵
Toḡuş Koca oğlu Toḡrul Sultān	Duḡa Koca oğlu Deli Dumrul, ²⁶ Deli Dumrul, ²⁷ Dumrul. ²⁸
Bay Böre oğlu Beg Barı yigit	Bay Böre Beg oğlu Bamsı Beyrek, ²⁹ Bay Böre Ḥan oğlu Bamsı Beyrek, ³⁰ Bamsı Beyrek, ³¹ Beyrek ³²
Afrasiyāp oğlu Alp Arız Beg	At Ağızlu Aruz Koca, ³³ Aruz Koca, ³⁴ Aruz ³⁵

²³ D33a.5, 111a.13, 112b.13.

²⁴ D77b.10.

²⁵ D103b.12, 105b.5, 106a.9, 147b.13, 149a.4, 149b.1, 149b.2, 153a.1.

²⁶ D79a.13, 79b.1.

²⁷ D79b.12, 80a.2, 80a.5, 80a.10, 80b.3, 80b.5, 80b.7, 80b.7, 81a.11, 81b.1, 81b.7, 82a.1, 82a.13, 82b.4, ...

²⁸ D80a.11.

²⁹ D41a.5.

³⁰ D145a.10.

³¹ D35a.11, 40a.3, 43b.12, 60a.3, 60a.12.

³² D20b.11, 40a.2, 40b.3, 41a.2, 41a.4, 41a.7, 41b.1, 41b.3, 41b.6, 41b.8, 41b.9, 41b.13, 42a.2, 42a.7, 42a.8, ...

³³ D20b.3, 33a.2, 119a.5.

³⁴ D110a.9, 108b.8, 153a.4, 111b.1.

³⁵ D63b.9, 77b.11, 108b.13, 109a.3, 110a.11, 110b.1, 110b.9, 113b.13, 147b.13, 148a.11, 148b.1, 148b.4, ...

* Yukarıda adı geçen Oğuz beylerinden Yağrıkcı oğlu Yazır Kõndan,³⁶ Ürülmiş Han ve Ellerşe oğlu Etil Alp'ın adları ise D yazmasında geçmez. Metinde de görüldüğü gibi üzerinde durmak istediğimiz “Ürülmiş Han” övgüsünde ayrıca konumuz bakımından önemli olan “Kıyan Busat” adı geçer.

2. Ürülmiş Han ve Busat ile İlgili Dizeler/Ürülmiş Han Kimdir?

TSO'daki metinlerdeki karışıklıklar ve yanlışlar konusunda iki tahmin yapılabilir. Bu metinler, soyları ezberlemiş olan biri tarafından doğrudan yazıya geçirilmiş olabilir. Bir icra ortamında not alan yazıcı tarafından metne katılmış olduğu düşünülebilir. Birinci ihtimalin daha güçlü olduğunu düşünüyoruz.

Şimdi yukarıda verdiğimiz Oğuz beylerinin övgüsünden oluşan soyda yedinci sırada ve 43-44. satırlarda geçen “Ürülmiş Han” övgüsünü görelim:

“...Yedi yıl Elburza sefer kılan kaydup dönen,

Kıyan Busat kardaş kanın alan,

(44) İt Depegözi öldürüp kalın Oğuzda ad koyan **Ürülmiş Han**”

Bu övgüde karışıklıklar, eksiklikler ve bir okuma sorunu söz konusudur. Övgüde geçen ve yukarıda “Ürülmiş” şeklinde okunmuş olan kelime, bazı araştırmacılar tarafından “Urulmuş” (Gökyay, 1973, CLXXVII, Kaçalin, 2006, s. 293-301) şeklinde okunmuştur. Semih Tezcan, kelimenin yapısı ve anlamı konusunda şunu yazmıştır: “Basat'ın unvanı gibi kullanılmış olan bu söz, ‘seçkin, seçilmiş hân’ olarak anlaşılabilir (ürül-mek <üdrül-mek). Arapça Mustafa da ‘seçilmiş’ anlamına gelir.” (2020, s. 203).

Semih Tezcan, ayrıca 43. satır ile ilgili bir notunda da metnin bu kısmının Busat'ın övgüsü olduğunu yazmıştır (2020, s. 200). Tezcan, 44. satır üzerine yazdığı iki notta ise övgüdeki “*kardaş kanın alan*” ile “*İt Depegözi öldürüp kalın Oğuzda ad koyan*” ibareleri üzerine durmuş ve bunları D yazmasındaki Basat boyunda geçen olaylar ile açıklamaya çalışarak görüşünü desteklemek istemiştir (2020, s. 201-203).

Tezcan'ın haklı olduğunu düşünüyor ve başka iki konuya dikkat çekerek “Ürülmiş Han” övgüsü ile ilgili düzeltme teklifleri sunmak istiyoruz:

1. Kanaatimizce “Ürülmiş Han” övgüsü TSO'daki bu soyda ikiye bölünmüş ve ayrı satırlarda yazılmıştır. Yani bu övgüde takdim tehir yanlışlıkları ve karışıklıklar bulunuyor. Övgünün ilk kısmı 43-44. satırlardaki şu dizelerdir:

“...Yedi yıl Elburza sefer kılan kaydup dönen,

³⁶ D104b.12'de *Yağrıncı oğlu El Almış* geçer.

Kıyan Busat kardaş xanın alan,

(44) İt Depegözi öldürüp kalın Oğuzda ad koyan **Ürülmiş Han**”

Övgünün ikinci kısmı *Eñse Koca oğlu Oğçı Kozan* övgünün devamında ve 53-54. satırlarda yer alan aşağıdaki dizelerdir:

“...Sarı sazda ulalan,

Sarı arslan südin emen,

(54) Sazda böyümiş saz delüsi”

Kanaatimizce bu dizeler *Ürülmiş Han* övgüsünün bir parçası olduğunda iki bölüm birleştirilmelidir.

2. Yukarıdaki metinde de görüldüğü gibi her övgü kıtasının sonunda bir Oğuz beyinin adı anılmıştır. Ayrıca metinde diğer bir beyin övgüsüne geçmeden önce bir kelimelik küçük birer boşluk bırakılmış olduğunu belirtmek gerekir. Söz konusu boşluklar, yukarıdaki metnin dip notlarında gösterilmiştir. Ancak yalnızca “Kıyan Selçik oğlu Delü Dundar Beg”in övgüsü, 51. satırın sonunda bittiğinden boşluk bırakmaya gerek kalmamıştır. Yazıcının bu boşlukları bilinçli ve belirleyici bir işaret olarak bırakmış olduğu söylenebilir. Bu üç dizedeki övgünün hemen öncesinde ve sonrasında küçük birer boşluk bırakılmıştır. Ancak bu dizelerin sonunda bir kahraman anılmamıştır. Yani övgünün hangi Oğuz kahramanına ait olduğu yazılmamış ve soy, dinleyiciye yapılan dua kısmı ile sonlandırılmıştır. Bu durum da soy metninde bir karışıklık ve takdim tehir yanlışlığı bulunduğunu açıkça göstermektedir. Yani metindeki bu övgülerin kim için yapıldığı bir sorun olarak karşımızda duruyor.

“Sarı sazda büyüyen, sarı aslanın sütünü emmiş olan, sazda büyümiş saz yiğidi” şeklinde sözü edilen kahraman Busat’tan başkası değildir. Nitekim bu dizeleri “Ürülmiş Han” övgüsünün başına aldığımızda metin bir bütünlük arz etmektedir:

“Sarı sazda ulalan,

Sarı arslan südin emen,

(54) Sazda böyümiş saz delüsi,

(43) Yedi yıl Elburza sefer kılan kaydup dönen,

Kıyan Busat kardaş xanın alan,

(44) İt Depegözi öldürüp kalın Oğuzda ad koyan **Ürülmiş Han**”

3. Bu dizelerin birleştirilmesi işleminin doğru olduğuna D yazmasındaki Basat boyunun başında geçen olayı kanıt göstermek yeterli olacaktır. Basat boyunun başında Oğuzların göç etmek zorunda kaldıkları ve göç sırasında düşmüş olan Aruz’un oğlunu bir aslanın bulduğu ve aslan yatağına götürüp beslediği şu şekilde anlatılır:

Meger hanum, bir gün Oğuz otururiken üstine yağı geldi; dün içinde ürkdî göçdi. Kaçup gederiken Aruz Kocanın oğlancuğı düşmiş, bir aslan bulup götürmüş, beslemiş. Oğuz gene eyyāmıla gelüp yurdına kondu. Oğuz Han[ın]uñ ılkıcısı gelüp haber getürdi eydür: Hanum, sazdan bir aslan çıkar, it [gibi] ürür, apul apul yörüşi âdem gibi; at başuban kan sömürür. Aruz eydür: Hanum, ürkdüğümüz vaktin düşen menüm oğlancuğumdur belki, dedi. Begler bindiler, aslan yatağı üzerine geldiler. Aşlanı kaldurup oğlanı tutdılar. Aruz oğlanı alup evine getürdi. Şadılık êtdiler, yeme içme oldu. Ammā oğlanı ne kadar getürdilerise tırmadı, gērü aslan yatağına vardı. Gērü tutup getürdiler. Dedem Korkud geldi eydür: Oğlanum, sen insānsın, hayvānıla muşāhib olmağıl! Gel, yaḥşı at bin, yaḥşı yigitleriyle eş yort! dedi. Ulu kardaşuñ adı Kıyan Selcükdür, senüñ aduñ Basat olsun. Aduñı men vërdüm, yaşuñı Allāh vërsün, dedi. (Özçelik 2022/II: D108b.7-109a.10)

4. Yukarıdaki söz konusu dizeleri birbiri ardına eklediğimizde ortaya çıkan yeni metinde övgüye değer görülen özelliklerin, bu satırlarda anlatılan Basat'ın aslan tarafından büyütüldüğüne dair hikâyesi ile örtüştüğü açıktır:

“Sarı sazda ulalan,
Sarı arslan südin emen,
(54) Sazda böyümiş saz delüsi,
(43) Yëdi yıl Elburza sefer kılan kaydup dönen...”

5. Ayrıca D yazmasında Basat'ın gazaya gitmiş olduğu ve geri döndüğü -süre ve yer belirtilmeksizin- anlatılır. Basat'ın gazadan geldiği esnada ikinci oğlunu Tepegöz'e kurban vermek istemeyen Kapak Kan'ın eşi, oğlunu kurtarmak için Basat'tan bir esir alır ve onu oğlunun yerine Tepegöz'e gönderir. Aynı şekilde D yazmasında Basat, Tepegöz'ü öldürüp kardeşi Kıyan Selcük'ün öcünü alacağını iki defa söyler:

“Mere kavat, ağı saḫallu babamı aḫlatmışsın.
Karıcuḫ, ağı bürçeklü anamı bozlatmışsın.
Karındaşum Kıyanı öldürmüşsın.
Aḫca yüzlü yengemi tūl eylemişsın,
ala gözlü bebeklerin öksüz ḳomışsın.
Kor mıyam seni, kara polad üz kılıcum tırtmayınca,
kaḫālu bōrklü başuñ kesmeyince,
alca kanuñ yer yüzine tökmeyince,
kardaşum Kıyanuñ kanın almayınca ḳomazam.” (Özçelik 2016/II: D118a.5-10).

Görüldüğü gibi D yazmasındaki boyda anlatılan bu olaylar ile yukarıdaki övgünün ilk dört dizesinde geçenler tam olarak örtüşmektedir.

S. Tezcan, “TSO’nda kahramanın Kıyan Busat diye anılması hayret uyandırmaktadır. Çünkü DKK’ndaki Oğuzname’ye göre kahramanın kendi adında Kıyan ögesi yoktur.” (2020, s. 201) der ve Basat’ın kardeşinin adının Kıyan Selcük olduğunu belirtir. Kanaatimizce bu durum, metinde ezber sorunundan kaynaklanan bir takdim tehir yanlışlıkları ve karışıklıklar ile karşı karşıya olduğumuzu gösteriyor. Çünkü TSO metni, altmış beş satırlık küçük bir metin olup muhtemelen övgüler, metni ezberlemiş olan kişinin hafızasındakilerle sınırlı olarak yazıya geçmiş bulunuyor. Bu nedenle övgüdeki sorunun anlaşılması için öncelikle şu iki dizenin yerinin belirlenmesi gerekiyor:

“Kıyan Busat kardeş kanın alan,

(44) İt Depegözi öldürüp kalın Oğuzda ad koyan Ürülmiş Han”

6. *Kan almak*, ‘intikam almak, öç almak’ anlamına geldiğine göre burada öç alan kişi olarak *Busat* anılmış olmalıydı. Çünkü *Busat*, *Tepegöz*’ü öldürerek kardeşi Kıyan Selcük’ün kanını/intikamını almıştır. D yazmasında Basat’a kardeşinin ölüm haberi yukarıda sözü edilen kadın tarafından “*Meydân yüzünde kardeşün Kıyan Selcük ödi şıtdı, cân vèrdi.*” cümlesiyle haber verilir. Basat boyunun sonunda ise Dede Korkut, Basat’ın *Tepegöz*’ü öldürerek kardeşinin öcünü aldığını şu şekilde anlatır:

“Dedem Korkud gelüben şadılık çaldı,

gâzi erenler başına ne geldigin eydivèrdi,

hem Basata alkış vèrdi:

Kara tağa a! yètdüğünde aşıt vèrsün!

Kanlı kanlı şulardan [gèçer olsañ] geçit vèrsün! dèdi.

Erligile kardeşün kanın aldun,

kalın Oğuz beglerini buñdan kırtardun.

Kādir Allāh yüzün ağ ètsün Basat!” (Özçelik 2022/II: D119a.9-119b.1)

Oğuznamelerdeki övgülerde *han* ve *beg* ünvanlarının eş anlamlı olarak kullanıldığını biliyoruz. Ayrıca metnin bu kısmında diğer *Dede Korkut* yazmalarında da gördüğümüz bir takdim tehir yanlışlığı yapılmış olduğu anlaşıyor. Yani metinde “Kıyan Busat” şeklinde geçen adda bir takdim-tehir yanlışlığı bulunmaktadır. Yani ozanın metinde “Ürülmiş Han”ı Busat’ın bir sıfatı olarak kullanmış olması gerekmektedir: *Ürülmiş Han* Busat = ‘Seçkin bey Busat’.

D yazmasından yukarıda aktarılmış olan bilgiler ışığında iki dizeyi şu şekilde tamir etmeyi teklif ediyoruz:

Kıyan [Selcükün] kardeş kanın alan,

İt Depegözi öldürüp kalın Oğuzda ad koyan Ürülmiş Han Busat.

Sonuç

* Yukarıdaki düzeltme teklifleri doğru ise TSO'da Oğuz beylerine övgü soyunda geçen Busat'ın övgüsü, şöyle yapılanmıştır olur:

“Sarı sazda ulalan,

Sarı arslan südin emen,

(54) Sazda böyümüş saz delüsi,

(43) Yedi yıl Elburza sefer kılan kaydup dönen,

Kıyan [Selcükün] kardaş kanın alan

İt Depegözi öldürüp kalın Oğuzda ad koyan **Ürülmiş Han Busat**”

* Metin ile ilgili bu örnekler, TSO'da yazım sorunlarının ezber sorunları ile iç içe girmiş olduğunu gösteriyor.

Etik Komite Onayı: Araştırmada etik kurul iznine gerek yoktur.

Mali Destek: Araştırma için herhangi bir mali destek alınmadı.

Çıkar Çatışması: Yazar, çıkar çatışması olmadığını beyan eder.

Ethical Committee Approval: Ethical committee approval is not required for this research.

Funding: This research received no external funding.

Conflicts of Interest: The author declares no conflicts of interest in this study.

Kaynakça

- Edgüer, R. N. (1934). “Oğuz Destanı”ndan bir parça. *Türk Tarih ve Etnografya Dergisi*, 2, s. 243-249.
- Gökyay, O. Ş. (1973). *Dedem Korkudun kitabı*. Millî Eğitim.
- Kaçalin, M. S. (2006). *Dedem Korkudun Kazan Bey Oğuz-Nâmesi*. Kitabevi.
- Kırzioğlu, F. (1952). *Dede Korkut Oğuznâmeleri*. İstanbul.
- Nerimanoğlu Veliyev, K. ve Agaoglu Ugurlu, F. (1993). Oğuzname parçaları. *Oğuznameler*. Bakı Üniversitesi Neşriyatı, s. 53-59.
- Ögel, B. (1995). *Türk mitolojisi (Kaynakları ve açıklamaları ile destanlar)* (C 2). Altınordu.
- Özçelik, S. (2017). Sözlü edebiyat ürünü yazmaların edisyon kritik yöntemi ile okunması: “Dede Korkut” örneği. *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten*, 65(1), s. 91-104.
- Özçelik, S. (2022a). *Dede Korkut -Dresden Yazması- Giriş, notlar* (C. 1), Türk Dil Kurumu.

- Özçelik, S. (2022b), *Dede Korkut -Dresden Yazması- Metin, dizin* (C. 2). Türk Dil Kurumu.
- Pehlivan, G. (2015). *Dede Korkut Kitabı'nda yapı, ideoloji ve yaratım -Dresden ve Vatikan nüshalarının mukayeseli bir incelemesi*. Ötüken.
- Tezcan, S. (2001). “*Dede Korkut Oğuznâmeleri*” üzerine notlar. Yapı Kredi.
- Tezcan, S. (2020). *Topkapı Sarayı Oğuznamesi*. Yapı Kredi.
- Turan, F. A. (1997, 1-3 Mayıs). Dede Korkut ile Oğuznamedeki ortak formüller. *V. Milletlerarası Türk Halk Kültürü Kongresi Halk Edebiyatı Seksiyonu Bildirileri II* içinde (s. 299-308).

Extended Summary

The fact that the Dede Korkut texts are in different volumes is an important clue that shows that they were performed and changed in different ways in the oral tradition. Especially the Oghuznames, which are very small texts, are the most striking examples of this subject. The fact that these texts are in different size and format and include different content in different manuscripts also shows that they have been widely adopted and become widespread in the oral tradition. In Dede Korkut texts, there are epic stories, which are generally called tribe, and poetic praise texts, which are called lineage. In addition, in these texts, we sometimes witness examples of tribes arranged in the form of lineage with poetic features. As an example of this, the section in which the conquest of Aras and Kars Castle is mentioned in the Oghuzname texts included in the Dresden, Günbed and Topkapı Palace manuscripts can be given. The text in question has been handled in different ways in all three manuscripts. Therefore, it is clear that we are dealing with different versions of the same story in the three manuscripts.

It is always possible, even inevitable, that the same narrative is handled in different ways in manuscripts based on oral tradition. It can be said that this situation is closely related to the desire of the narrator poets to reconstruct the Dede Korkut texts that have persisted for centuries. Because poets, choose the way to prove their mastery of words and talents. As a result of this choice and preference, beyond transferring the oral texts they perform, they process the texts in different ways with their own styles, pour them into different molds and present them.

Other reasons for the different volumes of Dede Korkut texts are another subject worth investigating. The Topkapı Palace Oghuzname copy is a small part of the Dede Korkut texts and is also known as the Yazıcıoğlu Oghuzname. The work consists of 65 lines on three pages. The names working on the text of the Topkapı Palace Oghuzname copy are as follows: Rıdvan Nafiz Edgüer (1934, 1939), Orhan Şaik Gökyay (1973), Fahrettin Kırzioğlu (1952, 2000), Kamil Nerimanoğlu Veliyev ve Fehri Agaoglu Ugurlu (1993), Bahaeddin Ögel (1995), Fatma Ahsen Turan (1997), Mustafa S. Kaçalın (2006). Semih Tezcan (2020) is the person who, in addition to reading the Oghuzname text, has tried to understand the text by examining it line by line, wrote notes on it, researched it in the most extensive way and prepared a complete dictionary.

There are six verse sections in the Topkapı Palace Oghuzname copy. Some of the verse sections in the Oghuzname appear in different forms in other Dede Korkut manuscripts. In other words, in this small-volume manuscript, it is understood that some parts of the texts have changed and poured into different molds with the effect of oral tradition. In these six verse sections, there are praises on the following subjects, respectively, according to the words or content at the end of the line:

Praise with the rhyme of “Oghuz” (1-8),
praise of “the son of Otman” (8-25),

Araştırma Makalesi / Research Paper

Ortaokul Türkçe Ders Kitaplarının Türk Dünyası ile İlgili İçeriklere Yer Verme Durumunun İncelenmesi

Nurullah AYKAÇ*

Öz

Türkçe ders kitapları, ana dili eğitiminde kullanılan temel kaynaklardır. Beceri temelli olarak hazırlanan Türkçe ders kitapları, aynı zamanda dil zevki, okuma alışkanlığı ve estetik zevk kazandırmayı amaçlar. Belirtilen bu amaçların yanı sıra Türkçe ders kitaplarında yer verilen metinler, metinlerde işlenen konular, etkinlikler, resimler, tema sonu değerlendirme soruları aracılığıyla tarihi birikim ve kültür aktarımı da sağlar. Bu çalışmanın amacı, ana dili eğitiminde kullanılan Türkçe ders kitaplarının Türk dünyası ile ilgili içeriklere yer verme durumunun incelenmesidir. Dolayısıyla Türkçe ders kitaplarının incelenmesi ile mevcut durumun ortaya konması ve eksikliklerin tespit edilmesi amaçlanmıştır. Böylece ulaşılan sonuçlardan hareketle yeni hazırlanacak olan ders kitapları için öneriler sunmak da alt amaç olarak belirlenmiştir. Nitel araştırma yöntemi kullanılarak hazırlanan çalışmada veriler, doküman incelemesi yoluyla toplanmıştır. Bu doğrultuda resmî ve özel ortaokullarda ders kitabı olarak okutulan 11 farklı Türkçe ders kitabı incelenmiştir. Ana dili eğitiminde kullanılan Türkçe ders kitaplarında Türk dünyası ile ilgili içeriklerin belirlenmesinde ve bu içeriklerin tablolara aktarılmasında betimsel analizden, söz konusu içeriklerin Türk dünyası ile ilişkisini ortaya koymak için içerik analizinden faydalanılmıştır. Geçerlilik ve güvenilirliği sağlamak için aynı zamanda betimlemenin doğruluğu, veriler arasındaki ilişkiler, verilerin yorumlanması ve analizin düzenlenmesi konusunda üç alan uzmanından destek alınmıştır. Ders kitaplarının her öğrenciye ücretsiz olarak verilmesi, temel ders kaynağı olarak kullanılması ve bütün öğrencilerin aynı içeriklerle karşılaşması eğitimde fırsat eşitliğini sağladığı gibi

Geliş Tarihi/Date Applied: 30.10.2024

Kabul Tarihi/Date Accepted: 11.12.2024

Makalenin Künyesi: Aykaç, N. (2025). Ortaokul Türkçe ders kitaplarının Türk dünyası ile ilgili içeriklere yer verme durumunun incelenmesi. *Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi*, 59, 123-152.

https://doi.org/10.24155/tdk.2025.250

Dr. Öğr. Üyesi, Dicle Üniversitesi Ziya Gökalp Eğitim Fakültesi Sosyal Bilimler ve Türkçe Eğitimi Bölümü
Türkçe Eğitimi Anabilim Dalı, nurullahaykac@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0002-0261-9769>

aktarılabacak içeriğin de daha özenle hazırlanması gibi önemli bir hususu beraberinde getirmektedir. Öğrencilerin Türk dünyası ile ilgili algılarının ve bilgilerinin yetersiz olduğunu ortaya koyan çalışmalardan hareketle Türkçe ders kitaplarının Türk dünyası ile ilgili içeriklere ne düzeyde yer verdiğinin ortaya konması önemli görülmektedir. Aynı şekilde çalışma sonucunda da Türkçe ders kitaplarının Türk dünyası ile ilgili içeriklere yeterli düzeyde yer vermediği ve bulunan içeriklerin de kısmen yüzeysel olarak verildiği tespit edilmiştir. Ulaşılan bu sonucun yeni hazırlanacak Türkçe ders kitapları için önemli bir veri sunduğu, böylece mevcut durum hakkındaki sonuçlardan hareketle yeni kitapların daha özenle hazırlanacağına katkı sunacağı düşünülmektedir.

Anahtar Kelimeler: Türk dünyası, Türkçe eğitimi, Türkçe ders kitapları

Review of Secondary School Turkish Textbooks in Terms of Inclusion of Content Related to the Turkic World

Abstract

Turkish textbooks are the main sources used in mother tongue education. Turkish textbooks prepared in a skills-based manner, also aim to provide language pleasure, reading habits and aesthetic pleasure. In addition to these stated purposes, historical accumulation and cultural transfer are also provided through the texts, topics covered in the texts, activities, pictures and end-of-theme evaluation questions. The purpose of this study is to examine whether Turkish textbooks include content related to the Turkic world. Therefore, the aim of examining Turkish textbooks is to reveal the current situation and identify deficiencies. Thus, based on the results obtained, it is determined as a sub-objective to provide suggestions for newly prepared textbooks. In the study, which was prepared using the qualitative research method, data were collected through document analysis. Accordingly, 11 different Turkish textbooks used in official and private secondary schools were examined. Descriptive analysis was used to determine the content related to the Turkic world in Turkish textbooks and to transfer these contents to tables. Content analysis was used to reveal the relationship of the contents with the Turkic world. In order to ensure validity and reliability, support was also received from three field experts on the accuracy of the description, the relationships between the data, the interpretation of the data and the organization of the analysis. The fact that the textbooks are given to each student free of charge, used as the main course source and that all students encounter the same content provides equal opportunities in education and brings with it an important issue such as preparing the content to be transferred more carefully. Based on the studies showing that students' perceptions and knowledge about the Turkic world are insufficient, it is considered important to reveal to what extent Turkish textbooks include content related to the Turkic world. Similarly, as a result of the study, it was concluded that Turkish textbooks do not include content related to the Turkic world sufficiently. It was also determined that the content found was partially superficial. It is thought that this result provides important data for the new Turkish textbooks to

be prepared, thus contributing to the preparation of new textbooks more carefully based on the results of the current situation.

Keywords: Turkic world, Turkish education, Turkish textbooks

Eğitim öğretim sürecinin, belirlenen hedefler doğrultusunda ilerleyebilmesi için öğretim programlarının çizdiği çerçevede çeşitli faaliyetlere yer verilir. Bu faaliyetlerin sistemli bir şekilde yürütülmesi ve aynı zamanda öğretmen, öğrenci ve velinin sürece dâhil olabilmesi için ders kitapları, ana materyal olarak kullanılır. Devlet tarafından ücretsiz olarak dağıtılması nedeniyle her öğrenci, aynı kitaba sahip olmaktadır. Dolayısıyla her öğrencinin aynı materyale ve aynı içeriğe ulaşması sağlanarak önemli bir fırsat eşitliği de sağlanmaktadır. Bu durumda hazırlanan ders kitaplarının içeriğinin özenle hazırlanmış olması önemli görülmektedir.

Her alanda görülen teknolojik gelişmelerin etkisi, eğitim alanında da görülmektedir. Nitekim eğitim ortamları, bu ortamlarda yürütülen faaliyetler ve kullanılan materyaller, söz konusu teknolojik gelişmelerle aynı oranda değişmektedir. Böylece eğitim araç ve gereçlerinin günün ihtiyaçlarına cevap verebilmesi sağlanmaktadır (Karasar, 2004, s. 117). Fakat eğitim sürecinde etkileşimli veya etkileşimsiz pek çok teknolojik imkân ve materyalden faydalanılmasına rağmen ders kitapları hâlâ vazgeçilmez ana kaynak olarak yerini korumaktadır. Ders kitapları, sadece bilgi aktaran yazılı kaynaklar değil aynı zamanda metin, etkinlik, görsel gibi yazılı ve yazısız bütün içerikleriyle ulusal tarih, kültür ve geçmişten günümüze toplumun ortaya koyduğu medeniyet gibi çok çeşitli içerikleri bünyesinde barındırır ve bunları öğrenciye aktarır. Buna bağlı olarak ders kitapları, kimlik algısının gelişimine katkıda bulunarak geçmiş aracılığıyla günümüze ilişkin referans noktalarını belirlemeye katkıda bulunmaktadır (Aslan, 2010, s. 217).

Türk dünyası ile ilgili içeriklerin ders kitaplarında yer alması ile çocukların söz konusu coğrafya ile olan bağlarının kurulması ve sağlamlaştırılması sağlanır. Bu bağın kurulmasında ve ortak kültür unsurlarının sonraki nesillere aktarılmasında farklı sanat dallarındaki eserler, tarih çalışmaları ve edebiyat tarihi çalışmaları önemli yer tutar (Polat, 2019, s. 256). Bu ve benzeri çalışmaların ana dili eğitiminde kullanılan Türkçe ders kitaplarında kendisine yer bulması ile de Türk dünyası ile ilgili algının oluşması desteklenmiş olur. Ayrıca ders kitaplarında bulunan içeriklerin resmen kabul görmüş bilgilerden oluştuğu düşünüldüğünde bu bilgiler aracılığı ile çocukların tarihî birikimlerinden haberdar ve olgun bireyler olarak geleceğe hazırlanmaları sağlanmış olur (Sezer, 2011, s. 346). Nitekim eğitim öğretim sürecini ve ders kitaplarını şekillendiren öğretim programlarında, ders kitaplarında bulunması gereken metinlerin özellikleri sıralanırken

Türk cumhuriyetleri ve Balkan Türkleri edebiyatından örneklerin alınması gerektiği ifade edilmiştir (Millî Eğitim Bakanlığı, 2019, s. 18; Millî Eğitim Bakanlığı, 2024, s. 24). Bu durumda ders kitaplarında söz konusu özelliğe riayet edilmesi ile öğrencilerin Türk dünyası hakkında bilgi edinmeleri sağlanmış olacaktır.

Eğitim öğretim ortamlarında farklı yaş gruplarının Türk dünyası ile ilgili algıları üzerine yapılan bazı çalışmalarda, öğrencilerin Türk dünyası ile ilgili bilgilerinin yetersiz olduğu ifade edilmektedir (Ulusoy, 2009; Çoban ve Temir, 2017; Aksoy ve Karaçalı, 2015; Topal ve Sezer, 2016; Batmaz, 2022). Bu durumda söz konusu bilgi eksikliğini giderebilmek için öğrencilerin Türk dünyası hakkında bilgi, beceri ve donanıma sahip olabilmesi adına ilkökul döneminden itibaren Türk dünyası ile ilgili içeriklerin onlara sunulması gerekmektedir (Turgut ve Kaymakçı, 2019, s. 41). Söz konusu içeriklerin sunulmasında faydalanılabilecek önemli ve pratik araçlardan biri de ders kitaplarıdır. Bu çalışmanın hedef kitlesi olan ortaokul öğrencilerinin Türk dünyası ile ilgili bilgileri en çok ders kitaplarından öğrendikleri (Aksoy ve Karaçalı, 2015, s. 12) ama Türkçe ders kitaplarının bu konuda yetersiz olduğu (Karaman ve Arıcı, 2021, s. 33-34; Temizyürek ve Sallabaş, 2020, s. 20) bilgisi, yapılan çalışmanın önemini ortaya koymaktadır. Daha önce yapılmış olan çalışmalarda doküman olarak ele alınmamış ve hâlihazırda Türkçe ders kitabı olarak okutulmakta olan güncel kitapların bu çalışma kapsamında incelemeye tabi tutulması, çalışmanın önemini artırmaktadır. Buradan hareketle söz konusu çalışmanın, alandaki durumu gözler önüne sereceği ve önemli bir boşluğu dolduracağı düşünülmektedir.

Türkçe Ders Kitapları

Kitap, kişinin doğrudan ulaştığı ve ilişki kurduğu bir bilgi ve kültür aracıdır (Akyol ve Kuralbayeva, 2021, s. 110). Ders kitapları ise “Bir eğitim programında yer alan kazanım, içerik, öğrenme-öğretme süreci ile ölçme değerlendirme boyutlarına uygun olarak hazırlanmış ve öğrenme amaçlı kullanılan basılı bir öğretim materyalidir.” (Demirel ve Kiroğlu, 2006, s. 2). Dolayısıyla ders kitapları, belli bir ders için kullanılmak üzere hazırlanan, sistemli kaynak kitapları (Öncül, 2000, s. 308) olarak da ifade edilebilir. Türkçe ders kitapları da Türkçe dersi öğretim programı göz önünde bulundurularak hazırlanan, dersin programlanmasını sağlayan ve Türkçe öğretiminde ana kaynak olarak kullanılan kitaplardır (Meydan, 2021, s. 24). Türkçe öğretmenlerinin büyük kısmının (%94,44) Türkçe dersi sürecinde temel kaynak olarak ders kitabından faydalanmaları (Özbay, 2003, s. 63), söz konusu iddiayı kanıtlar niteliktedir.

Ana dili eğitiminin vazgeçilmez aracı olan Türkçe ders kitapları, aynı zamanda öğrencilere Türk kültürünü kazandırma aracı olarak da kullanılır. Burada Türkçe ders kitabında bulunan metinlerin önemli bir işlevi bulunmaktadır. Çünkü Türkçe ders kitabına alınan metinler ve metinlerin alındığı eserler, o eserin meydana getirildiği sosyal çevre ve kültür ortamını sezdirir (Cemiloğlu, 20154, s. 226). Dolayısıyla Türk dünyasından alınmış veya Türk dünyası ile ilgili içerikleri barındıran metinler, söz konusu coğrafyanın sosyal çevresini ve kültür ortamını da aktarır. Böylece bu metinler aracılığı ile Türk dünyasının çeşitli yönlerden bilinmesi sağlanabilir.

Ana dili eğitiminde kullanılan Türkçe ders kitaplarının Türk millî kültürü ile ilgili farkındalık oluşturma ve bu doğrultuda bir bilinç oluşturma etkisinden de söz edilebilir. Nitekim 11. yüzyıldan başlamak üzere Türk yazı dilinde farklı kolların oluşması, Türkler arasında kültür birlikteliğinin azaldığı endişesini doğurmuş ve buna yönelik çeşitli reçeteler ortaya konmuştur. Türkçülük çerçevesinde yürütülen bu çabalar “ortak dil” fikri ile devam etmiş, sonrasında İsmail Gaspıralı tarafından “İşte, fikirde, dilde birlik.” olarak temellendirilmiştir. Bu ve benzeri tüm çabaların ortak amacının Türk dünyasının birlikteliğini ve uyumunu sağlamak olduğu söylenebilir (Polat, 2019, s. 256). İfade edilenlere paralel olarak Türk Akademisi, Türk Devletleri Teşkilatının (TDT) bünyesinde yürütülen çalışmalar neticesinde Türk dünyası ortak alfabesi üzerinde uzlaşıldığını duyurmuştur. Buradaki amaç da yine Türk halkları arasında karşılıklı anlayış ve iş birliğini teşvik etmek ve onların dil mirasını korumak olarak belirtilmiştir (Anadolu Ajansı, 2024; Türk Akademisi, 2024). Günümüz ve sonraki nesillerde Türk dünyası ile ilgili bilincin oluşması adına, ifade edilen çabaların çeşitli metinler ve metinlerle ilişkilendirilmiş etkinliklerle Türkçe ders kitaplarında yer alması önemli görülmektedir. Böylece Türk dünyası birlikteliğinin, uyumunun sağlanabilmesi ve Türk halkları arasında karşılıklı anlayış ve iş birliğinin daha kolay sağlanabileceği düşünülmektedir.

Türk Dünyası ve Türkçe Ders Kitapları

Türk dünyası kavramı açıklanırken bağımsız veya özerk bir devlet olarak ya da başka bir devlet bünyesinde geniş kitleler hâlinde varlığını devam ettiren Türkler çerçevesinde tanımlamalar yapılmaktadır. Uluslararası Türk Akademisi tarafından hazırlanan Ortak Türk Tarihi ders kitabında, Türk halkları coğrafyası ile ilgili sınırlar da Türklerin, topluluk hâlinde yaşadığı tarihî-coğrafi bölgeler göz önünde bulundurularak ifade edilmektedir. Buna göre Türk halkları coğrafyası; Orta Asya, Sibiryâ, İdil-Yayık (Volga-Ural), Kafkasya, Karadeniz’in kuzeyi, Orta Doğu, Türkiye ve Kuzey Kıbrıs, Balkanlar, Kuzey Afganistan olarak sıralanmaktadır (Kıdırâli ve Babayar, 2022, s. 16).

Türk kelimesinin sözlük anlamına bakıldığında “Dünyanın çeşitli yerlerinde yaşayan, Türkçenin çeşitli lehçelerini konuşan soy ve bu soydan olan kimse” (Türk Dil Kurumu) şeklinde tanım yapılmaktadır. Yaman (2015, s. 9) da buna paralel olarak Türk coğrafyasının sadece coğrafi bir alan olarak değil, tarihî etki alanı ve kültürü ile birlikte düşünülmesi gerektiğini ifade eder. Bu durumda ifade edilenlerden hareketle bağımsız veya özerk olarak varlığını devam ettiren Türk devletlerinin yanı sıra farklı bir devletin bünyesinde olsa dahi göç ve savaş dönemlerinden sonra yurt edinilmiş ve aynı zamanda yoğun olarak Türkçe konuşulan coğrafyaları, Türk dünyası olarak nitelendirmek mümkündür. Nitekim çalışmada, Türk dünyası ile ilgili unsurlara bakılırken bu anlayışla bakılmış ve Türk dünyasına ait edebî eserler, kişiler, kavramlar ve yer adları bu bağlamda Türk dünyası unsurları olarak kabul edilmiştir.

Türk dünyası unsurlarından kasıt; Türk dili ile şekillenen edebî içerikler, bu içerikleri meydana getiren kişiler ve bu coğrafyaya ait yer adları ve kavramlardır. Türk dünyası edebiyatı ise Balkanlardan Çin’e kadar uzanan coğrafyada ortak bir yaşamın sonucu olarak meydana gelen dil birikimleridir. Bu birikim; tarih, kültür, edebiyat şeklinde tezahür etmektedir (Farajova, 2020, s. 14).

Türk dünyasının sınırlarını; soy, dil ve sahip olunan toprağın yanı sıra geçmişten günümüze uzanan kültür de belirlemektedir (Batmaz, 2022, s. 1361). Kültür de “bir milleti yaşatan maddi manevi güçler bütünü” olarak ifade edilirken dil, kültürün maddi sahadaki önemli yansıtıcılarından biri olarak ifade edilir (Kafesoğlu, 1996, s. 47). Hatta Kaplan (2002, s. 139), dili kültürün temeli olarak kabul eder. Dolayısıyla “insanlar arasında anlaşmayı sağlayan tabii bir vasıta, kendine mahsus kanunları olan ve ancak bu kanunlar çerçevesinde gelişen canlı bir varlık, temeli bilinmeyen zamanlarda atılmış bir gizli antlaşmalar sistemi, seslerden örülmüş içtimai bir müessese” (Ergin, 2000, s. 3) olarak tanımlanan dilin geçmişten günümüze kadar uzanan maddi imkânların ve manevi değerlerin aktarımını yaptığı söylenebilir. Bu durumda dil ürünleri olan edebî eserlerin ve buna bağlı olarak söz konusu edebî eserleri yeni nesillerin önüne getiren Türkçe ders kitapları içeriklerinin önemli bir işlevinin olduğu düşünülmektedir.

Türk dünyasına ait kültürel unsurlar, sözlü ve yazılı edebî birikimler, Türklerin farklı coğrafyalara yayılması ile varlığını korumuştur. Kısmen de olsa görülen küçük farklılıklarda özün korunarak Türklere özgü sanatlarla ve yorumlarla geleneğin devam ettirildiği söylenebilir. Örneğin; masal, destan, efsane, menkıbe, atasözleri, bilmece ve halk edebiyatı ürünleri tüm Türk halklarında ortak bir geleneğe dayanır (Maemerova ve ark., 2022, s. 11). Söz konusu ortak gelenek unsurları göz önünde bulundurulduğunda

bu durumun Türkçe ders kitapları için geniş bir malzeme imkânı sunduğu görülmektedir. Özellikle Türkçe ders kitaplarına alınacak farklı türlerdeki metinlerde Türk dünyasının bu ortak paydasından istifade etmek önemli görülmektedir.

Bu türlerin yanı sıra edebî gelenek, kültür, yaşam, coğrafya ve daha pek çok unsur ile Türk dünyasının ortak değeri olan şahsiyet ve eserler de bu bakımdan Türkçe ders kitaplarına alınabilecek önemli içeriklerdir. Bu bakımdan Türkçe ders kitaplarına alınabilecek bazı örnekler şu şekilde sıralanabilir: Türkistan sahasında *Korkut Ata*, Türkiye sahasında ise *Dede Korkut Hikâyeleri* olarak bilinen tip, *Alpamış Destanı*, *Köroğlu Destanı*, Türk dünyası ve Türk kültür coğrafyasında hâlâ varlığını canlı bir şekilde devam ettiren Nasreddin Hoca (Molla Nasreddin/Molla Ependi/Apendi/Afendi) ve fıkraları, Pir-i Türkistan olarak bilinen Hoca Ahmet Yesevî ve şiirleri ilk akla gelen örnekler olarak sıralanabilir (Temizyürek ve Sallabaş, 2020, s. 5-7). Bu ve benzeri örnekler “Türk dilinin ve edebiyatının, Türklerin örf ve âdetlerinin, Türk ahlak ve törelerinin, inançlarının, kahramanlıklarının, kısacası su katılmamış Türk hayatının olduğu gibi verildiği” (Gökay, 2003, s. 7) eser ve şahsiyetlerdir. Aynı zamanda söz konusu eserlere ve şahsiyetlere beşiklik eden Türk dünyasının önemli coğrafi mekânları, yapıları ve kültürel unsurları Türkçe ders kitaplarına alınabilecek önemli içerikler olarak ifade edilebilir.

Ana dili eğitiminde kullanılan Türkçe ders kitaplarının incelenmesiyle yapılan çalışmanın amacı, kullanılmakta olan Türkçe ders kitaplarında Türk dünyası ile ilgili içeriklere ne düzeyde yer verildiğini ortaya koymak olarak belirlenmiştir. Belirlenen bu amaca bağlı olarak Türk dünyası ile ilgili içeriklere yeterli düzeyde yer veren veya vermeyen ders kitaplarından hareketle hazırlanacak yeni Türkçe ders kitapları için faydalanılabilecek öneriler oluşturmak alt amaç olarak belirlenmiştir.

Yöntem

Nitel araştırma yönteminin kullanıldığı çalışmanın verileri, doküman incelemesi yoluyla toplanmıştır. Doküman incelemesi, araştırılması hedeflenen olgu veya olgulara ilişkin bilgilerin bulunduğu yazılı materyallerin analizini içerir. İnceleme safhasında, araştırmayı şekillendirecek söz konusu dokümanlar elde edilmiş ve analize tabi tutulmuştur. Analiz sürecinde, elde edilen bulgular bir disiplin çerçevesinde yorumlanarak sunulmuştur (Yıldırım ve Şimşek, 2013, s. 45). Bu aşamada Türk dünyası ile ilgili içeriklerin belirlenmesinde ve bu içeriklerin tablolara aktarılmasında betimsel analizden, bu içeriklerin Türk dünyası ile ilişkisini ortaya koymak için içerik analizinden faydalanılmıştır.

Çalışma kapsamında Türkiye’deki resmî ve özel ortaokullarda Türkçe ders kitabı olarak kullanılan 11 adet Türkçe ders kitabı incelenmiştir. Dolayısıyla çalışmanın verilerini söz konusu kitaplarda yer alan ve Türk dünyası ile ilişkilendirilen içerikler oluşturmaktadır. İncelenen ders kitapları ile ilgili bilgiler, Tablo 1’de aktarılmıştır. Söz konusu kitapların Türk dünyası ile ilgili içeriklere yer verme düzeyleri incelenmiştir. Çalışma kapsamında elde edilen içeriklere Türkiye ve Türkiye ile ilgili unsurlar dâhil edilmemiştir. Bu doğrultuda Türkiye dışında, Türk dünyasından olan yazar ve şairlerin eserlerinden alıntılar ve Türk dünyası ile ilişkilendirilebilecek veya öğrenciye Türk dünyasını çağrıştıracak ifadeler ele alınmıştır. Betimlemenin doğruluğu, veriler arasındaki ilişkiler, verilerin yorumlanması ve analizin düzenlenmesi konusunda doktorasını Türkçe eğitimi alanında yapmış üç alan uzmanının görüşüne başvurulmuştur. Miles ve Huberman’ın güvenilirlik formülüne göre uzmanlar arasındaki uyum 0,92 olarak tespit edilmiştir. Böylece bağımsız uzmanlardan destek alınarak çalışmanın geçerliliği sağlanmaya çalışılmıştır (Creswell, 2017, s. 203).

Tablo 1*Araştırma Kapsamında İncelenen Türkçe Ders Kitapları*

Sıra	Sınıf	Yayınevi ve yazar	Basım yılı
1	5. sınıf	Anıttepe Yayıncılık (Şule ÇAPRAZ BARAN, Elif DİREN)	2019
2	5. sınıf	Koza Yayıncılık (Beşir SEVİM)	2022
3	5. sınıf	Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları (Gülşen AKYURT, Leyla ANGIN, Ümit ARSLAN, Ali CİN, Sezgin DALİOĞLU, Alev DÖNMEZ, Pınar ERSAL, Ceyda HAN, Nuray HÜLÜR TAŞİN, Esra İLHAN, Mehmet KAVAS, Sinan SAYILIR, Tülin SAYILIR, Fatih ŞENER)	2024
4	6. sınıf	Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları (Sabri CEYLAN, Kadir DURU, Gülten ERKEK ve Murat PASTUTMAZ)	2021
5	6. sınıf	Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları (Nihal ERTÜRK, Seray KELEŞ ve Damla KÜLÜNK)	Tarihsiz
6	6. sınıf	Ata Yayıncılık (Mehmet Ozan SARIBOYACI)	2022
7	7. sınıf	Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları (Ahmet AKGÜL, Nurcihan DEMİRER, Ebubekir GÜRCAN, Duygu KARADAŞ, İlkey KARAHAN ve Ali UYSAL)	2021

8	7. sınıf	Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları (Tolga KIR, Emine KIRMAN ve Seda YAĞIZ)	2019
9	7. sınıf	Özgün Yayıncılık (Hilal ERKAL, Mehmet ERKAL)	2022
10	8. sınıf	Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları (Hilal ESELİOĞLU, Sıdika SET ve Ayşe YÜCEL)	2021
11	8. sınıf	Ferman Yayıncılık (Selahattin SAYGI)	2023

Toplam: 11 Türkçe ders kitabı

Bulgular

Ana dili eğitiminde kullanılan ve farklı sınıflara ait toplam 11 adet ortaokul Türkçe ders kitabının incelenmesi sonucunda Türk dünyası ile ilişkilendirilebilecek bulgular aşağıda verilmiştir. İncelenen her bir kitaptaki bulgular, ayrı ayrı ve sayfa numaraları verilerek ifade edilmiştir. Bunun yanı sıra bazı bulgulara ait görseller de tespit edilen Türkçe ders kitabından alınarak verilmiştir. Ulaşılan bulguların sayısal rakamlara göre verileri Tablo 2'deki gibi olmuştur.

Tablo 2

Türkçe Ders Kitaplarında Türk Dünyası ile İlgili Bulgular

Sınıf	Kitap	Tespit Edilen Yer					Toplam
		Ana metin olarak	Ana metin içinde	Etkinlik içinde	Serbest okuma metni	Tema sonu değerlendirme sorularında	
5.Sınıf	Çapraz Baran ve Diren (2019)	-	-	2	2	-	4
5.Sınıf	Sevim (2022)	1	-	1	1	-	3
5.Sınıf	Akyurt ve ark. (2024)	1	0	14	2	4	21
6.Sınıf	Ceylan ve ark. 2021	-	2	4	1	-	7
6.Sınıf	Ertürk ve ark. (Tarihsiz)	-	-	-	2	-	2

6.Sınıf	Sarıboyacı, 2022	-	-	-	2	-	2
7.Sınıf	Akgül ve ark. (2021)	2	-	6	1	1	10
7.Sınıf	Kır ve ark. (2019)	-	-	1	1	-	2
7.Sınıf	Erkal ve Erkal (2022)	2	2	5	-	-	9
8.Sınıf	Eselioglu ve ark. (2021)	1	-	1	-	-	2
8.Sınıf	Saygı (2023)	2	-	4	1	1	8
Toplam		9	4	38	13	6	70

5. Sınıf Türkçe Ders Kitabı (Çapraz Baran ve Diren)

“Memleket İsterim” şiiri bünyesindeki etkinliklerde, noktalama işaretleri ile ilgili örnekte Kırgız edebiyatçı Cengiz Aytmatov’un ve *Cemile* adlı kitabının ismi geçmektedir. Yazar ve eseri hakkında bir bilgi verilmemiş, sadece bir kitabın künyesinin nasıl yazılacağına ilişkin örnek olarak verilmiştir (s. 14).

Kosovalı edebiyat profesörü Nimetullah Hafız’a ait “Yarın Gene Sabah Olacak” şiiri, serbest metin olarak kitapta yer almıştır (s. 99). Fakat şair ve yaşadığı coğrafya hakkında herhangi bir bilgi aktarılmamıştır.

Başka bir metnin etkinlikleri içerisinde Kırgız millî destanı olan *Manas Destanı*’na yer verilmiştir. Burada etkinlik içerisinde destandan bir kesit aktarılmıştır fakat genel olarak destanın hangi konuyu işlediği ve hangi Türk topluluğuna veya coğrafyasına ait olduğu hakkında herhangi bir bilgi verilmemiştir (s. 125).

Kitabın “Millî Kültür” temasında Türk dünyasının önemli yazarlarından olan Cengiz Aytmatov’un *Beyaz Gemi* kitabından alınan “Geyik Ana” metnine yer verilmiştir. Metnin öncesinde söz konusu kitap ve içeriği hakkında kısa bir bilgi verilmiştir. Burada kitabın yazarının ismi verilirken aynı zamanda Kırgızlar ve Kırgızlarla ilgili efsanelere dikkat çekilmiştir (s. 130).

Söz konusu Türkçe ders kitabının son sayfasında Türk dünyasını gösteren bir haritaya yer verilmiştir. Harita, hâlihazırdaki Türk devletlerinin yanı sıra çalışmamızda esas alındığı gibi Türklerin dil ve kültür olarak varlığını devam ettirdiği coğrafyaları da kapsayacak şekilde hazırlanmış-

tır. Haritayı açıklayıcı herhangi bir bilgiye yer verilmemiştir fakat Türk dünyası; bağımsız devletler, özerk cumhuriyet ve devletler, özerk olmayan topluluklar olarak farklı renklerde ve numaralandırılarak verilmiştir.

Resim 1

Türk Dünyası Haritası (Çapraz Baran ve Diren, 2019, s. 252)

5. Sınıf Türkçe Ders Kitabı (Sevim)

“Millî Kültürümüz” temasının ikinci metni olan “Dedem Korkut Öyküleri Üzerine” metnine geçmeden önce, sonraki derse hazırlık olarak öğrencilerin Oğuz Türklerinin gelenek, görenek ve yaşamları hakkında araştırma yapmaları istenmiştir. Sonrasında elde ettikleri bilgileri sınıf arkadaşlarıyla paylaşmaları istenmiştir (s. 109). Sonraki sayfada ise “Dedem Korkut Öyküleri Üzerine” başlıklı metnin içeriğinde *Dede Korkut* hikâyelerinden bahsedilmiştir. Burada söz konusu hikâyelerin nasıl ortaya çıktığı, içeriğinde neler olduğu gibi genel bilgiler verilerek Dede Korkut hikâyeleri tanıtılmıştır (s. 110-111). Böylece Türk dili, edebiyatı, tarihi, sosyolojisi ve kültürü bakımından önemli bir yere sahip olan *Dede Korkut* hikâyelerine (Özcelik, 2005, s. 11) dikkat çekilmiştir.

Kitabın Doğa ve Evren temasının sonunda serbest okuma metni olarak Bahtiyar Vahapzâde’nin “Gülden Güle Konur Zer Kelebekler” şiirine yer verilmiştir. Sayfanın alt kısmında Azerbaycanlı şair ve eserleri hakkında kısa bilgi verilmiştir (s. 157).

Resim 2

Gülden Güle Konur Zer Kelebekler (Sevim, 2022, s. 157)

5. Sınıf Türkçe Ders Kitabı (Akyurt ve ark.)

Değişen müfredat sonrası basılan ilk Türkçe ders kitabı olan bu kitabın ilk cildinde bulunan “Oyun Dünyası” temasında yer alan “Topsuz Basketbol Oyunu” adlı metnin etkinliklerinde, noktanın işlevi üzerine hazırlanan etkinlikte Dede Korkut vurgusu yapılmıştır: “Bu karakteri Prof. Dr. Muharrem Ergin’in ‘Dede Korkut Kitabı’ndan tanıyorum.” (1. Kitap, s. 35). Benzer şekilde 2. kitapta yer alan “Nasrettin Hoca” metni etkinliklerinde de Dede Korkut’a vurgu yapılmıştır. Burada Dede Korkut ile ilgili aşağıdaki paragrafa yer verilmiştir:

DEDE KORKUT

Dede Korkut, Türk edebiyatının en önemli ve eski eserlerinden biri olan *Dede Korkut Hikâyeleri*’nin bilge anlatıcısıdır. Oğuz Türklerinin destansı kahramanlık hikâyelerini anlatan Dede Korkut, aynı zamanda Türk kültürünün, geleneklerinin ve değerlerinin de taşıyıcısıdır. Dede Korkut, hikâyelerinde cesaret, sadakat, aile bağları ve adalet gibi evrensel temaları işlerken aynı zamanda Türk milletinin tarihsel yaşam biçimini, inançla-

rını ve sosyal yapısını da yansıtır. Hikâyelerdeki kahramanlar, zorluklar karşısında gösterdikleri dirayet ve erdemleriyle okuyuculara ilham verir. *Dede Korkut Hikâyeleri*, günümüzde de Türk kültürünün ve edebiyatının temel taşlarından biri olarak değerini korumakta ve nesilden nesile aktarılmaya devam etmektedir.

Yukarıda verilen paragraftan sonra öğrencilerden Türk kültürünün iki önemli ismi olan Dede Korkut ve Nasrettin Hoca hakkında bir yazı yazmaları istenmiştir (2. kitap, s. 20-21).

“Öğretmenin Sevinci” metni etkinliklerinde de metin oluşturma ile ilgili etkinlikte, öğrencilerin Nasrettin Hoca ile ilgili bir paragraf oluşturmaları istenmektedir. Bu şekilde Nasrettin Hoca’ya dikkat çekilmiştir (1. kitap, s. 67). Bunun yanı sıra “Duygularımızı Tanıyalım” temasının son kısmında da öğrencilerin Nasrettin Hoca hakkında bir araştırma yapmaları istenmiştir (1. kitap, s. 180). 2. kitabın ilk teması olan “Geleneklerimiz” temasının ilk metni, Nasrettin Hoca metnidir. Metin öncesinde öğrencilerin Nasrettin Hoca hakkında bildikleri bilgileri paylaşmaları istenmiştir. Metinle ilgili etkinliklerde de Nasrettin Hoca’nın kişiliği, öne çıkan özellikleri vurgulanmış ve Hoca’nın Türk halk kültürünün en renkli karakterlerinden biri olduğu vurgulanmıştır (2. kitap, s. 12-18). “Sağlıklı Yaşıyorum” temasındaki “Ne Olacak Bu Yemek Sorunu?” adlı metinde de öğrencilerin Nasrettin Hoca, Karagöz ve Hacivat ve İbn-i Sina hakkında bilgi sahibi olacakları bir etkinliğe yer verilmiştir (2. kitap, s. 132).

Türkiye Yüzyılı Maarif Modeli olarak adlandırılan yeni müfredat öncesinde basılan kitaplarda “Tema Sonu Değerlendirme Soruları” olarak adlandırılan bölüm, bu kitapta “Üretim Zamanı” bölümü olarak yer almıştır. Kitabın bu bölümünde Osmanlı’da saraylarda, hanlarda ve cami avlularında sıklıkla oynanan geleneksel bir Türk oyunu olan mangala oyunu tanıtılmıştır. “Mangala/Göçürme Oyunu” başlığı ile verilen metinde ayrıca bu oyunun *Dîvânü Lugâti’t-Türk*’te “göçürme” veya “köçürme” adıyla anıldığı ifade edilmiştir. Böylece Türklerin geleneksel oyunlarından birinin yanı sıra Türk dili ve tarihinde önemli bir yere sahip olan *Dîvânü Lugâti’t-Türk*’e de dikkat çekilmiştir (1. kitap, s. 75).

“Atatürk’ü Tanımak” temasında yer alan “Ya İstiklal Ya Ölüm” metni etkinliklerinde büyük harfin kullanımı ile ilgili etkinlikte “Tarih boyunca Tuna Nehri, birçok farklı medeniyet için çok önemli olmuştur.” cümlesi ile Türk dünyası için önemli bir coğrafi bölge ve simge olan Tuna Nehri’ne vurgu yapılmıştır (1. kitap, s. 87).

Kitabın, “Atatürk’ü Tanımak” temasında yer alan izle, uygula, öğren bölümünde “Yeni Türk Harflerinin Kabulü” başlıklı metinde Türklerin tarih boyunca kullandıkları alfabelerden söz edilmiştir. Metinde “Türklerin

kullandığı ilk alfabe, Göktürk alfabesidir. Bu alfabe aynı zamanda ilk millî alfabemizdir. Bundan sonra Uygur Türkleri kendilerine mahsus bir alfabe kullandılar.” İfadeleriyle Göktürk alfabesi, Uygur Türkleri ve Uygur alfabesine vurgu yapılmıştır. Söz konusu metnin olduğu sayfada Göktürk alfabesinin harflerini gösteren bir resim de bulunmaktadır (1. kitap, s. 115).

Resim 3

Göktürk Alfabesi (Akyurt ve ark., 2024, s. 115)

Geleneklerimiz temasında yer alan Nasrettin Hoca metninin etkinliklerinde, Türk toplumuna ait olan ve “Unesco Somut Olmayan Kültürel Mirası Temsilî Listesi”nde yer alan bazı unsurlar verilmiştir. Burada meddahlık, Mevlevî sema törenleri, Karagöz, Türk kahvesi ve geleneği, ebru, geleneksel çini sanatı, geleneksel Türk okçuluğu, minyatür sanatı, Dede Korkut (Korkut Ata) ve Nasrettin Hoca’ya (Molla Nasreddin/Molla Ependi/Apendi/Afendi) vurgu yapılmıştır. Minyatür sanatı, Dede Korkut ve Nasrettin Hoca’nın bazı Türk devletleri ile ortak dosyada yer aldığı da belirtilerek söz konusu unsurların Türkler için ortak değerler olduğu vurgusu yapılmıştır (2. kitap, s. 17).

Resim 4

Unesco Kültürel Olmayan Kültürel Miras Listesi (Akyurt ve ark., 2024, s.17)

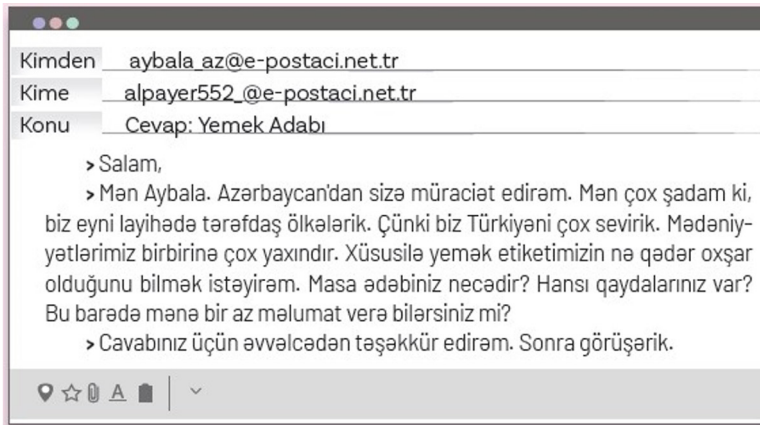
2. kitabın “Geleneklerimiz” temasında “Türklerde Evlilik Merasimleri” başlığı ile verilen metinde Türk düğünleri ve kız isteme, nişan, kına gecesi, düğün aşamaları olmak üzere Türk düğünlerinin safhaları anlatılmıştır (2. kitap, s. 39). Aynı temada yer alan “Çömlekçilik” metni etkinliklerinde de geleneksel Türk sanatlarından olan tezhip, ebru, çini ve hat sanatlarına ait resimler verilmiş ve öğrencilere “Bu görsellerden hareketle atalarımızın sanat eserlerinde ne tür desenler kullandığını söyleyebilir misiniz?” sorusu sorulmuştur. Böylece geleneksel Türk sanatları ve bu sanatlarda kullanılan desenlerin özelliklerine dikkat çekilmiştir (2. kitap, s. 47).

“Geleneklerimiz” temasının sonunda yer alan “Üretim Zamanı” bölümünde geleneksel Türk el sanatlarından oya anlatılmıştır. Burada “Geleneksel Türk el sanatlarının renkli ve zengin örneklerinden belki en küçük ama en anlamlısının oya olduğunu rahatlıkla söyleyebiliriz.” cümlesiyle başlayan metinde oya ve işlenen motiflere değinilmiştir (2. kitap, s. 60).

“İletişim ve Sosyal İlişkiler” temasının “Üretim Zamanı” bölümünde Türkiye ve Azerbaycan’ın uluslararası kültürel bir projede ortak oldukları belirtilmiş ve proje kapsamında iki ülke öğrencilerinin dijital ortamda tanışıp görüştikleri belirtilmiştir. Azerbaycanlı bir öğrencinin Azerbaycan Türkçesi ile yazdığı ileti, örnek olarak verilmiştir. Resim 5’te verilen ileti de hem kardeş ülke Azerbaycan’a dikkat çekilmiş hem de orada konuşulan Türkçenin diğer Türk lehçelerine göre Türkiye Türkçesine daha yakın olduğu vurgusu yapılmıştır (2. kitap, s. 104).

Resim 5

Azerbaycan Türkçesi ile Elektronik İleti (Akyurt ve ark., 2024, s. 104)

2024 yılında değişen müfredatla birlikte basılan ilk kitap olan incelenen söz konusu kitap, 1. kitap ve 2. kitap olmak üzere iki cilt olarak hazırlanmıştır. Birbirinin devamı olan her iki kitabın sonunda da “Türk Dünyası

Haritası”na yer verilmiştir. Verilen haritalarda Türk cumhuriyetleri, Türk bölgeleri ve Türk toplulukları farklı renklerle belirginleştirilerek verilmiştir (1. kitap, s. 192; 2. kitap, s. 160).

6. Sınıf Türkçe Ders Kitabı (Sarıboyacı)

Kitabın ilk teması olan “Erdemler” temasında serbest okuma metni olarak Bahtiyar Vahapzade’nin “Yaştan Gileyliyim!” adlı şiirine yer verilmiştir (s. 31). Şair veya yaşadığı coğrafya hakkında herhangi bir bilgi verilmemiştir.

Kitabın 5. teması olan “Doğa ve Evren” temasında serbest okuma metni olarak Filibe doğumlu Mukaddes Akmonava–Saidova’nın “Karlı Dallar Altında” adlı bir hikâyesine yer verilmiştir. Yazar ve hikâye ile ilgili herhangi bir bilgi verilmemiş fakat metnin sonunda yazarın ismi verildikten sonra söz konusu hikâyenin Balkanlarda Türk Çocuk Hikâyeleri Antolojisi adlı eserden alındığı belirtilmiştir (s. 150).

6. Sınıf Türkçe Ders Kitabı (Ceylan ve ark.)

“Millî Kültürümüz” temasında “Tarhananın Öyküsü” adlı metinde tarhana hakkında bilgi verilmiştir. Tarhananın Orta Asya, Balkanlar ve Anadolu’da farklı şekillerde yapıldığından bahsedilmiştir. Söz konusu ifade ile Orta Asya ve Balkanlar’a vurgu yapılmıştır (s. 180). Aynı metnin sonunda öğrencilerin gelecek derse hazırlık için Türk dilinin ana dili olarak kullanıldığı devletleri araştırmaları istenmektedir (s. 185).

Aynı temada Azerbaycanlı şair Bahtiyar Vahapzade’nin “Ana Dili” şiirine yer verilmiştir. Şiirin yer aldığı sayfada Bahtiyar Vahapzade ile ilgili kısa bir bilgi de bulunmaktadır. Şiirin bulunduğu sayfanın alt kısmında Türkiye, Azerbaycan, Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti, Türkmenistan, Kazakistan, Kırgızistan ve Özbekistan gibi bazı Türk devletlerinin bayraklarına yer verilmiştir (s. 186-187).

Aynı metnin etkinliklerinde Türk dünyası coğrafyası hakkında bilgi verilen bir metne yer verilmiştir. Aynı zamanda Türk dünyasını gösteren bir dünya haritasına da yer verilmiştir. Devamında da verilen metinden hareketle Türk dünyası ve Türk dünyasını oluşturan devletlere vurgu yapılmıştır. Söz konusu resimde sırasıyla Özbekistan, Kazakistan, Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti, Türkiye, Azerbaycan, Kırgızistan ve Türkmenistan’ın isimleri belirgin bir şekilde verilmiş ve bu devletlerin bayrakları gösterilmiştir (s. 190).

Resim 6

Türk Dünyası (Ceylan ve ark., 2021, s. 190)

“Sağlık ve Spor” temasında serbest okuma metni olarak “Cirit” metnine yer verilmiştir. Cirit oyununun ortaya çıkışı ve nasıl oynandığının anlatıldığı metinde cirit oyununun Orta Asya’dan günümüze taşındığı ifade edilmiştir. Metnin devamında cirit oyununun Türkiye dışında İran, Afganistan, Türkistan Türkleri ve Türklerin yaşadığı Orta Asya’nın değişik bölgelerinde hâlâ canlılığını koruduğu ve ata sporu olarak yaşatıldığı belirtilmiştir. Söz konusu ifadelerle Türk dünyası için geleneksel bir ata sporu olan ciritin yanı sıra Türk dünyasından bazı ülkelere de vurgu yapılmıştır (s. 236)

6. Sınıf Türkçe Ders Kitabı (Ertürk, Keleş ve Külünk)

Kitabın “Erdemler” temasında serbest okuma metni olarak Tatar masalı olan “Akıllı Bilge ve Kağan” metnine yer verilmiştir. “Bir zamanlar Tatar halkının başına zalim bir kağan geçmiş.” ifadesiyle başlayan metnin

sonunda da kısaltılmış bir Tatar masalı olduğu bilgisi yer almaktadır (s. 126). Bunun dışında herhangi bir açıklamaya yer verilmemiştir.

Söz konusu kitapta Türk dünyası ile ilgili son örnek, Balkan Türk edebiyatından alınan “Ana” adlı metindir. Nihat Altınok’tan alınan metin kısaltılarak verilmiş ve metnin başında “Okuyacağınız metin Balkan Türk edebiyatı örneklerindendir.” şeklinde bir ibare kullanılmıştır (s. 246). Fakat yazar ve Balkan coğrafyası hakkında herhangi bir bilgi verilmemiştir. Söz konusu örnek, “İletişim” temasında serbest okuma metni olarak yer almıştır.

7. Sınıf Türkçe Ders Kitabı (Erkal ve Erkal)

“Erdemler” temasında bir sonraki derse hazırlık olarak öğrencilerin Kırgızların sosyal yaşantıları ve dil özellikleri hakkında araştırma yapmaları istenmiştir (s. 33).

Dinleme metni olan sonraki dersin metni olarak Kırgız yazar Kasımbek Esmambetov’un *Kırgız Masalları ve Efsaneleri* kitabından alınan “Akıllı Kız” adlı metnine yer verilmiştir. Kitapta metin ve yazar hakkında bilgi verilmemiştir (s. 34). Etkinliklerde, dinlenen metinle ilgili çeşitli kelime ve kavramlarla Türk dünyası ile ilgili unsurlara değinilmiştir. Örneğin Kırım girayları, han, aksakallı, Kırgızistan gibi ifadeler geçmektedir (s. 34-38).

“Sanat” temasının ilk metni olan “Anadolu Davulu” metninin içeriğinde ve etkinliklerinde Türklerin savaşlarda kullandığı bir davul olan “kös” ve bir silah olarak kullanılan “gürz” kavramlarına yer verilmiştir (s. 165).

Kitabın “Sanat” temasında bulunan Karagöz ile Hacivat metninin karakterlerinden birisi “Azeri” şeklinde isimlendirilmiş ve söz konusu kişi Azerbaycan Türkçesi ile konuşturulmuştur (s. 181).

“Bilim ve Teknoloji” temasında, “İbn-i Sina” başlığıyla ünlü Türk bilgini İbn-i Sina’nın hayatını ve çalışmalarını anlatan bir metne yer verilmiştir. Aynı şekilde metinle ilgili etkinliklerde de İbn-i Sina’dan bahsedilmiştir (s. 241-250).

7. Sınıf Türkçe Ders Kitabı (Kır, Kırman ve Yağız)

Türk dünyası unsurlarının tespit edildiği bu Türkçe ders kitabında kitabın yazarları, metin öncesinde veya sonrasında metnin yazarları ve eserleri hakkında kısa bilgiler paylaşmışlardır. İncelenen bu kitabın “Duygular” temasında Bahtiyar Vahapzade’ye ait olan “Korku” şiiri, serbest okuma metni olarak yer almıştır. Metnin öncesinde Bahtiyar Vahapzade’nin Azerbaycan halk şairi olduğu ve şiirlerini Azerbaycan Türkçesi ile yazdığı bilgisi aktarılmıştır (s. 33).

Kitabın “Okuma Kültürü” temasındaki “Okumanın İşlevi” metni etkinlikleri bünyesinde bir sonraki ders için araştırılmak üzere aralarında Cengiz Aytmatov’un da olduğu bir ödev verilmiştir (s. 79). Sonrasındaki metnin giriş bölümünde de araştırılan bu isim hakkında bilgi verilmesi istenmektedir (s. 83).

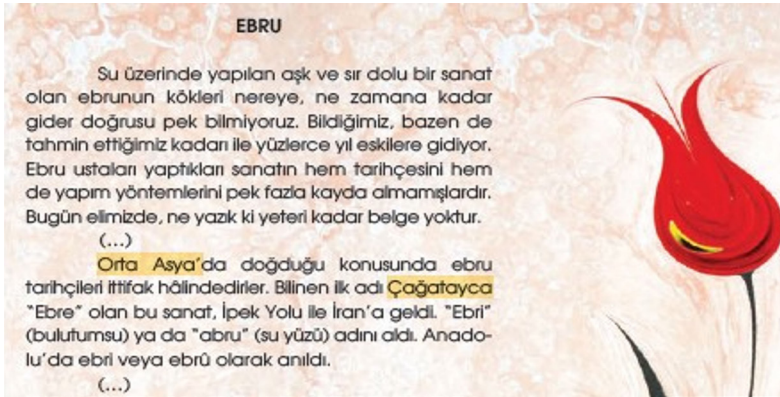
7. Sınıf Türkçe Ders Kitabı (Akgül ve ark.)

“Millî Kültürümüz” temasında *Dede Korkut* hikâyelerinden “Deli Dumrul” hikâyesine yer verilmiştir (s. 115). Ayrıca bir önceki metnin sonunda yer alan sonraki derse hazırlık kısmında öğrencilerin *Dede Korkut* ile ilgili araştırma yapmaları istenmiştir (s. 114). Dinleme metni olarak verilen “Deli Dumrul” ile ilgili etkinliklerde de yine *Dede Korkut* hikâyeleri ile ilgili çeşitli ifadeler bulunmaktadır (s. 116-117). Böylece Türkçenin hem dil ve edebiyat hem de etnokültürel ve sosyolojik olarak en önemli metinlerinden biri olan *Dede Korkut* (Sarı, 2020, s. 30) hikâyelerine dikkat çekilmiştir.

Aynı temanın sonunda yer alan tema sonu değerlendirme sorularında ebru sanatının tanıtıldığı bir metne yer verilmiştir. Metinde, ebru sanatının ilk olarak Orta Asya’da ortaya çıktığı ve bilinen ilk adının Çağataycada “ebre” olduğu ifade edilmiştir. Bu şekilde hem Orta Asya hem de Çağataycaya vurgu yapılmıştır (s. 122).

Resim 7

Ebru (Akgül ve ark., 2021, s. 122)

Kitabın “Okuma Kültürü” temasında “*Dîvânu Lugâti’t-Türk*’ün Bulunuş Hikâyesi” adlı metne yer verilmiştir. Önceki metinde de sonraki derse hazırlık kısmında öğrencilerin *Dîvânu Lugâti’t-Türk* hakkında araştırma yapmaları istenmiştir. Metinde *Dîvânu Lugâti’t-Türk*’ün Ali Emîrî Bey tarafından nasıl bulunduğu ve kitabın önemi hakkında bilgi verilmiştir.

Ali Emîrî'nin “Bu kitap değil, Türkistan ülkesidir. Türkistan değil bütün cihandır.” ifadesine yer verilmiş ve böylece Türkistan vurgusu da yapılmıştır. Metinle ilgili etkinliklerde de *Dîvânü Lugâtî't-Türk* ile ilgili çeşitli vurgular yer almıştır (s. 171-179).

“Doğa ve Evren” temasının sonunda serbest okuma metni olarak Kırgız Yazar Cengiz Aytmatov'a ait “Yıldırım Sesli Manasçı” adlı metne yer verilmiştir. Metnin giriş kısmında Manasçı ifadesinin ne olduğu, Talçuy Vadisi, Isık-Göl Kırgızları ve Oyrat-Çungurları gibi Kırgız yöresine ait ifadeler yer verilmiştir (s. 218).

8. Sınıf Türkçe Ders Kitabı (Saygı)

Kitabın ilk teması olan “Erdemler” temasının sonunda bulunan ölçme ve değerlendirme sorularının içerisinde Ahmed Yesevî'ye ait bir dördlük verilmiştir (s. 48). İlim, irfan ve maneviyat geleneğimizin büyük çınarlarından olan (Kalın, 2017, s. 2), Batı Türkistan doğumlu ve Türk dünyası için önemli bir şahsiyet olan Hoca Ahmed Yesevî hakkında herhangi bir bilgi verilmemiştir.

Resim 8

Ahmed Yesevî (Saygı, 2023, s. 48)

10. Akıllı isen gariplerin gönlünü avla;
Mustafa gibi ülkeyi gezip yetim ara;
Dünyaya tapan soysuzlardan yüz çevir;
Yüz çevirip, deniz olup taşım işte.

Ahmed Yesevî

Yukarıdaki dördlükte kaç fiilimsi vardır?

A) 2

B) 3

C) 4

D) 5

“Millî Kültürümüz” temasında *Ergenekon Destanı* metnine yer verilmiştir (s. 104-107). Nihad Sami Banarlı'nın kaleme aldığı metin, kısaltılarak kitaba dâhil edilmiştir. Metnin etkinliklerinde de *Ergenekon Destanı*'nda geçen Ergenekon, Börtü Çene, Gök-Türkler, Bey, Han vb. ifadeler üzerinde durulmuştur (s. 109-111).

Kitabın “Millî Kültürümüz” temasının sonunda serbest okuma metni olarak “Güldüren Gerçek: Nasrettin Hoca” adlı bir metne yer verilmiştir. Söz konusu metinde Nasrettin Hoca'nın yaşamı ve kişiliği üzerinde durulmuştur. Metinle ilgili olarak verilen görsellerin birinde Nasrettin Hoca'nın Buhara'daki heykeline yer verilmiştir. Arka planda da Özbekistan geleneksel mimarisini gösteren bir yapı bulunmaktadır (s. 119). Fakat burada resimle ilgili bir açıklama yapılmamış ve Buhara veya Özbekistan ile ilgili bir bilgi verilmemiştir.

Resim 9

Nasrettin Hoca (Saygı, 2023, s. 119)

3.13.Görsel: Nasrettin Hoca Heykeli/Buhara-Özbekistan

“Bilim ve Teknoloji” temasında Harezm bölgesinde doğmuş olan Harezmi’nin yaşamının ve çalışmalarının anlatıldığı metne yer verilmiştir (s. 289). Metinle ilgili verilen etkinliklerde de Harezmi’nin nerede doğduğu, çalışmaları gibi sorularla kişiliğine ve doğduğu coğrafyaya dikkat çekilmiştir (s. 290-291). Fakat Harezm bölgesinin konumu ve Türk dünyası ile ilişkisine değinilmemiştir.

8. Sınıf Türkçe Ders Kitabı (Eselioğlu, Set ve Yücel)

Türk dünyası ile ilgili içeriklerin incelendiği söz konusu kitapta sadece iki örnek tespit edilmiştir. “Birey ve Toplum” temasında Necip Fazıl Kısakürek’e ait “Kaldırımlar” şiiri etkinliklerinde Bahtiyar Vahapzade’nin “Azerbaycan-Türkiye” şiirine yer verilmiştir. Etkinlik bünyesinde verilen söz konusu örnekte yazar veya ait olduğu coğrafya hakkında herhangi bir bilgi verilmemiştir (s. 121).

Kitabın “Millî Kültürümüz” temasında “Göç Destanı” metnine yer verilmiştir. Uygur edebiyatı örneklerinden olan metnin Nihad Sami Banarlı tarafından derlendiği bilgisi verilmiş fakat bunun haricinde herhangi bir bilgi verilmemiştir (s. 178).

Çalışma kapsamında ana dili eğitimi sürecinde kullanılan ortaokul Türkçe ders kitaplarından elde edilen bulgular incelenmiş ve aşağıdaki sonuçlara ulaşılmıştır.

Sonuç ve Öneriler

Genelde tüm ders kitaplarının, özelde ise ana dili eğitiminde kullanılan Türkçe ders kitaplarının, bilgi aktaran yazılı kaynaklar olmasının yanı sıra içeriğindeki metinlerin, metinlerle ilgili etkinliklerin, resimlerin kısacası kitabı oluşturan bütün içeriklerin, toplumun geçmişten günümüze kadar biriktirerek getirdiği bütün tarihî birikimini yansıtmaları gerektiği düşünülmektedir. Nitekim lise edebiyat tarihi ders kitapları ile ilgili çalışmayı yapan Polat (2019, s. 261-274), ders kitaplarının Türk dünyasını fikir planında ortaklığa götürme yolundaki araçlar olduğunu ifade eder. Ayrıca I. Dünya Savaşından sonra Türk dünyasında ortaya çıkan kültürel kopuşun ders kitaplarına alınabilecek söz konusu içeriklerle atlatılabileceğini ve bu özelliğin gelecekte Türk dünyasının entegrasyonu için olumlu bir sonuç olduğu belirtilmiştir.

Ana dili eğitimi kapsamında faydalanılan ortaokul Türkçe ders kitaplarının Türk dünyası ile ilgili içeriklere yer verme düzeylerinin sayısal rakamları “Tablo 2”de ifade edilmiştir. Bu doğrultuda incelenen 11 Türkçe ders kitabında toplam 70 adet içerik tespit edilmiştir. Türk dünyası ile ilgili içeriklerin en fazla etkinlikler içerisinde, sonrasında ise serbest okuma metni yoluyla verildiği görülmüştür. Bu bulgulardan hareketle Türkçe ders kitaplarında Türk dünyası ile ilgili içeriklere yeteri kadar yer verilmediği sonucuna ulaşılmıştır. Karaman ve Arıcı’nın (2021, s. 28) çalışmasında da ifade edilen sonuca paralel olarak ders kitaplarında Türk dünyası ile ilgili içeriklerin yeterli düzeyde olmadığı ifade edilmiştir. Türkiye ile Kazakistan ana dili ders kitaplarının karşılaştırıldığı çalışmada, Türkiye’deki ders kitaplarının Türk dünyası ile ilgili içeriklere daha az yer verdiği sonucu aktarılmıştır (Karaman ve Arıcı, 2021, s. 33).

Türkiye Yüzyılı Maarif Modeli adıyla 2024 yılında yenilenen öğretim programından sonra hazırlanan ve öğrencilerin kullanımına sunulan ilk Türkçe ders kitabı olan *5. Sınıf Türkçe Ders Kitabı*’nın (Akyurt ve ark., 2024) incelenen diğer kitaplara oranla Türk dünyası ile ilgili içeriklere en fazla yer veren kitap olduğu tespit edilmiştir. Türk dünyası ile ilgili unsurların diğer kitaplara oranla daha fazla yer almış olması, yenilenen öğretim programının olumlu bir etkisi olarak görülmüştür. Bunun yanı sıra söz konusu kitapta Türk dünyası edebiyatı örneklerine yer verilmemiş olması, tespit edilen bir eksiklik olarak ifade edilebilir.

Millî Eğitim Bakanlığı tarafından hazırlanan öğretim programlarında ders kitaplarında bulunması gereken metinlerin özellikleri sıralanırken Türk cumhuriyetleri ve Balkan Türkleri edebiyatından örneklerin alınması gerektiği ifade edilmiştir (Millî Eğitim Bakanlığı, 2019, s. 18; Millî Eğitim Bakanlığı, 2024, s. 24). Fakat söz konusu özelliğin ne düzeyde olacağı-

nın ifade edilmemesinin ve Türk dünyası ile ilgili herhangi bir ifadenin olmamasının belirsizliğe neden olduğu düşünülmektedir. Bu nedenle ders kitaplarında Türk dünyası ile ilgili içeriklerin düzeyinde farklılıklar görülmektedir. Örneğin çalışmamız kapsamında incelenen Türkçe ders kitaplarında Türk dünyası ile ilgili içeriği en az olan kitapta sayı 2 iken en fazla olan kitapta da 21 olarak tespit edilmiştir. Ulaşılan bulgular arasındaki bu farkın öğretim programlarındaki belirsizlikten kaynaklandığı sonucuna varılmıştır.

Çalışma kapsamında ulaşılan bu sonuç, Bayram'ın (2011, s. 146) çalışmasındaki sonuçla benzerlik göstermektedir. Söz konusu çalışmada da öğretim programlarının ve ders kitaplarının Türk dünyasına yeterince yer vermediği ifade edilmiştir. Buna bağlı olarak Erdem'in (2017, s. 120) çalışmasında da öğretim programında Türk dünyası ve Türk dünyası edebiyatı ile ilgili detayın verilmemiş olması öğretim programlarının eksikliği olarak belirtilmiştir. Hâlbuki öğretim programları, öğrencilere dünya Türk-lüğünün, dolayısıyla Türk dünyasının yaşadığı yer ve içinde bulunduğu durumu aktarmak için önemli bir organdır (Sezer, 2011, s. 345).

Öğrencilerin Türk dünyası edebiyatı ve unsurlarına yönelik algıları, eğitim sürecinde bu konu ile karşılaşp karşılaşmamalarına göre değışiklik göstermektedir. Eğitim sürecinde Türk dünyası edebiyatı ve içerikleri ile karşılaşan öğrencilerin Türk dünyası ile ilgili tutumlarının olumlu olduğu görülmüştür (Farajova, 2020, s. 45). Türk dünyasından gelen öğrencilerle yapılan bir çalışmada da onlara yönelik hazırlanmış Türkçe ders kitaplarında Türk dünyası ile ilgili içeriklerin bulunmasının motivasyonlarında ve olumlu tutum geliştirmelerinde etkili olduğu sonucuna varılmıştır (Temiz-yürek ve Sallabaş, 2020, s. 22). İfade edilenlerden hareketle Türkçe ders kitaplarında bulunan metinlerin Türk dünyası edebiyatından seçilmemiş olması veya Türk dünyası ile ilgili unsurlara yeteri kadar yer verilmemiş olmasının önemli bir eksiklik olduğu sonucuna varılmıştır.

Ders kitapları, Türk dünyası coğrafyasına yer vererek çocukların söz konusu coğrafya ile bağ kurmasını veya var olan bağları kuvvetlendirmesini sağlayabilmektedir (Sezer, 2011, s. 346). Aynı zamanda coğrafya ile birlikte farklı unsurlara değinilmiş olması, kimlik algısının gelişimine etki ederek geçmiş vasıtasıyla günümüz ile ilgili referans noktası belirlemeye yardım eder (Aslan, 2010, s. 217). Bu açıdan bakıldığında incelenen ders kitaplarının Türk dünyasının tarihi, kültürü, coğrafyası, sosyal yaşantısı, medeniyeti gibi unsurlara da yeteri düzeyde yer vermediği sonucuna ulaşılmıştır. Dolayısıyla incelenen Türkçe ders kitaplarının bu bakımdan yetersiz olduğu sonucu çıkarılabilir.

Türk dünyası ile ilgili algının oluşması ve bilgi sahibi olmada, dolaşısıyla Türk coğrafyası ile bağ kurulmasında ders kitaplarının önemli bir işlevi vardır (Polat, 2019, s. 256). Öğrencilerin Türk dünyası ile ilgili algılarının ve bilgilerinin yetersizliği göz önünde bulundurulduğunda eğitim öğretim sürecine dâhil olan her öğrencinin önüne gelen temel ders kaynağı olan Türkçe ders kitaplarının Türk dünyası ile ilgili içerikler bakımından yetersiz olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Ulaşılan sonuçlar doğrultusunda ders kitabı yazarlarına, yayınevlerine, ders kitabı inceleme komisyonlarına aşağıdaki öneriler sunulmuştur:

Yakın zamanda hazırlanan öğretim programının (Millî Eğitim Bakanlığı, 2024) ve daha önceki programının (Millî Eğitim Bakanlığı, 2019) Türk dünyası ile ilgili net bir ifade içermemesi nedeniyle öğretim programlarının bu bakımdan gözden geçirilmesi önerilir.

Ana dili eğitiminde kullanılan Türkçe ders kitaplarının içeriği oluşturulurken seçilen edebi metinlerin, metinlerden hareketle hazırlanan etkinliklerin, serbest okuma metinlerinin, tema sonu değerlendirme sorularının ve kitaplarda kullanılan görsellerin, belli bir oranda Türk dünyasından seçilmesi veya ilişkilendirilebilecek unsurlardan seçilmesi önerilir.

Bu doğrultuda Türk dünyasında ortak bir geleneğe dayanan masal, destan, efsane, menkıbe, atasözleri, bilmece ve halk edebiyatı ürünlerinin seçilebilecek türler olduğu düşünülmektedir. Aynı şekilde edebî gelenek, kültür, yaşam, coğrafya gibi unsurlar ile Türk dünyasının ortak değerleri olan Dede Korkut ve hikâyeleri, *Alpamış Destanı*, *Koroğlu Destanı*, Nasrettin Hoca, Ahmet Yesevî gibi şahsiyet ve eserlerden de istifade edilebilir.

Türk dünyası ile ilgili içerikler için açıklayıcı kısa bilgiler verilerek öğrencilerin dikkati çekilebilir. Böylece söz konusu içerik aracılığı ile Türk dünyası coğrafyası, edebiyatı, edebî şahsiyetleri ve medeniyeti hakkında bilgilencikleri sağlanabilir.

Türkçe ders kitabı basımı yapan yayınevlerinin, kitapları basmadan önce söz konusu özellikleri taşıyıp taşımadığını gözden geçirmesi ve kitap inceleme komisyonlarının da bu hususa dikkat etmesi önerilir.

Etik Komite Onayı: Araştırmada etik kurul iznine gerek yoktur.

Mali Destek: Araştırma için herhangi bir mali destek alınmadı.

Çıkar Çatışması: Yazar, çıkar çatışması olmadığını beyan eder.

Ethical Committee Approval: Ethical committee approval is not required for this research.

Funding: This research received no external funding.

Conflicts of Interest: The author declares no conflicts of interest in this study.

Kaynakça

- Akgül, A., Demirer, N., Gürcan, E., Karadaş, D., Karahan, İ. ve Uysal, A. (2021). *7. sınıf ortaokul Türkçe ders kitabı*. Millî Eğitim Bakanlığı.
- Aksoy, B. ve Karaçalı, H. (2015). 7. sınıf öğrencilerinin zihin haritasında Türk dünyası algısı. *Uluslararası Türk Eğitim Bilimleri Dergisi*, 4, 1-14.
- Akyol, H. ve Kuralbayeva, A. (2021). Kazakistan ve Türkiye'deki 1. sınıf ana dil öğretim ders kitaplarının karşılaştırılması. *Bilig*, 97, 109-136.
- Akyurt, G., Angın, L., Arslan, Ü., Cin, A., Dalioğlu, S., Dönmez, A., Ersal, P., Han, C., Hülür Taşın, N., İlhan, E., Kavas, M., Sayılır, S., Sayılır, T. ve Şener, F. (2024). *5. sınıf Türkçe ders kitabı* (1 ve 2. Kitap). Millî Eğitim Bakanlığı.
- Anadolu Ajansı (2024, 21 Eylül). *Türk Dünyası Ortak Alfabe Komisyonu, 34 harften oluşan ortak Türk alfabesi önerisi üzerinde uzlaştı*. <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/turk-dunyasi-ortak-alfabe-komisyonu-34-harften-olusan-ortak-turk-alfabesi-onerisi-uzerinde-uzlasti/3327364>
- Aslan, E. (2010). Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk ders kitapları. *Eğitim ve Bilim*, 35(158), 215-231.
- Batmaz, O. (2022). Sınıf öğretmenlerinin Türk dünyasına yönelik tutumlarının incelenmesi. *MANAS Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 11(4), 1360-1369.
- Bayram, H. (2011). *Sosyal bilgiler öğretiminde Türk dünyası* (Tez No. 280020) [Yüksek Lisans Tezi, Niğde Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü]. Yükseköğretim Kurumu Ulusal Tez Merkezi.
- Cemiloğlu, M. (2015). *İlköğretim okullarında Türkçe eğitimi*. Eğitim.
- Ceylan, S., Duru, K., Erkek, G. ve Pastutmaz, M. (2021). *6. sınıf ortaokul Türkçe ders kitabı*. Millî Eğitim Bakanlığı.
- Çapraz Baran, Ş. ve Diren, E. (2019). *5. sınıf ortaokul Türkçe ders kitabı*. Anıttepe.
- Çoban, A. ve Temir, M. (2017). Sosyal bilgiler müfredatında Türk dünyası konusu ve dış politikamıza etkilerine ilişkin akademisyen görüşleri. *Sosyal Bilimler Dergisi*, 4(18), 105-115.

- Creswell, J. W. (2017). *Araştırma deseni* (S. B. Demir, Çev. Ed.). Eğiten Kitap.
- Demirel, Ö. ve Kiroğlu, K. (2006). *Konu alanı ders kitabı incelemesi*. Pegem.
- Erdem, C. (2017). Türk dili ve edebiyatı öğretimi uygulamaları üzerine bazı tespitler. *Ankara Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 50(1), 99-126.
- Ergin, M. (2000). *Türk dil bilgisi*. Bayrak Basım Yayın.
- Erkal, H. ve Erkal, M. (2022). *7. sınıf ortaokul Türkçe ders kitabı*. Özgün.
- Ertürk, N., Keleş, S. ve Külünk, D. (t.y.). *6. sınıf ortaokul Türkçe ders kitabı*. Millî Eğitim Bakanlığı.
- Eselioglu, H., Set, S. ve Yücel, A. (2021). *8. sınıf ortaokul Türkçe ders kitabı*. Millî Eğitim Bakanlığı.
- Farajova, İ. (2020). *Türk dili ve edebiyatı öğretmen adaylarının Türk dünyası edebiyatına yönelik öz yeterlik ve tutumlarının incelenmesi* (Tez No. 634633) [Yüksek Lisans Tezi, Atatürk Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü]. Yükseköğretim Kurumu Ulusal Tez Merkezi.
- Gökyay, O. Ş. (2003). *Dede Korkut hikâyeleri*. Dergâh.
- Kafesoğlu, İ. (1996). *Türk İslam sentezi*. Ötüken Neşriyat.
- Kalın, İ. (2017). Hoca Ahmed Yesevî, hüküm ve hikmet. *Bilig*, 80, 1-15.
- Kaplan, M. (2002). *Kültür ve dil*. Dergâh.
- Karaman, M. H. ve Arıcı, A. F. (2021). Türkiye ve Kazakistan ana dili ders kitaplarının Türk dünyası kültür unsurları bakımından incelenmesi. *Sosyal Bilimler ve Eğitim Dergisi (JOSSE)*, 4(1), 25-41.
- Karasar, Ş. (2004). Eğitimde yeni iletişim teknolojileri-İnternet ve sanal yüksek eğitim. *The Turkish Journal of Educational Technology – TOJET*, 3(4), 117-125.
- Kırdıralı, D. ve Babayar, G. (2022). *Ortak Türk tarihi*. Uluslararası Türk Akademisi.
- Kır, T., Kırmızı, E. ve Yağız, S. (2019). *7. sınıf ortaokul Türkçe ders kitabı*. Millî Eğitim Bakanlığı.
- Maemerova, A., Akedil, T. ve Useev, N. (2022). *Ortak Türk edebiyatı*. Uluslararası Türk Akademisi.
- Millî Eğitim Bakanlığı. (2019). *Türkçe dersi öğretim programı*.
- Millî Eğitim Bakanlığı. (2024). *Ortaokul Türkçe dersi öğretim programı*.
- Meydan, E. (2021). Ortaokul (5, 6, 7, 8) Türkçe ders kitaplarındaki edebi metinlerin değerler eğitimi açısından yeterliliği üzerine bir inceleme. *Uluslararası Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*, 4(4), 23-36.
- Öncül, R. (2000). *Eğitim ve eğitim bilimleri sözlüğü*. Millî Eğitim Bakanlığı.
- Özbay, M. (2003). Türkçe öğretiminde hedef-araç ilişkisinin ders kitabı örneğinde değerlendirilmesi. *Türklük Bilimi Araştırmaları*, 13(59), 59-69.
- Özçelik, S. (2005). *Dede Korkut araştırmalar, notlar/dizin/metin*. Gazi.
- Polat, N. H. (2019). Türk dünyasının entegrasyonunda lise edebiyat tarihi kitaplarının yeri. *Bilig*, 91, 255-278.

- Sarı, İ. (2020). “Dede Korkut Kitabı”nda söylem belirleyiciler. *Bilig*, 93, 29-52.
- Sarıboyacı, M. O. (2022). *6. sınıf ortaokul Türkçe ders kitabı*. Ata.
- Saygı, S. (2023). *8. sınıf ortaokul Türkçe ders kitabı*. Ferman.
- Sevim, B. (2022). *5. sınıf ortaokul Türkçe ders kitabı*. Koza.
- Sezer, A. (2011). Cumhuriyet dönemi ortaöğretim coğrafya derslerinde Türk dünyası coğrafyasının öğretimi. *Türklük Bilimi Araştırmaları*, 29, 341-373.
- Temizyürek, F. ve Sallabaş, M. E. (2020). Türk dünyasından gelen öğrencilerin Türkiye Türkçesi metinlerine yönelik tutumları. *Bilig*, 95, 1-26.
- Topal, E. ve Sezer, A. (2016). Üniversite öğrencilerinin Türk dünyası coğrafyasına ilişkin farkındalık düzeylerinin belirlenmesi. *Marmara Coğrafya Dergisi*, 33, 96-113.
- Turgut, T. ve Kaymakçı, S. (2019). Sosyal bilgiler öğretmen adaylarının Türk dünyasına ilişkin bilişsel yapılarının incelenmesi. *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, 19(1), 37-86.
- Türk Akademisi. (2024, 21 Eylül). *Ortak Türk Akademisine ilişkin duyuru*. <https://turkicacademy.org/tu/novost-akademii/ortak-turk-alfabesine-iliskin-duyuru>
- Türk Dil Kurumu. (2024, 6 Ocak). *Güncel Türkçe sözlük*. <https://sozluk.gov.tr/>
- Ulusoy, K. (2009). İlköğretim 7. sınıf öğrencilerinin Türk dünyası ve Türk cumhuriyetlerine yönelik tutum ve düşünceleri. *Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 26, 357-377.
- Yaman, E. (2015). *Gaspıralı İsmail ve Türkçede birlik*. Akçağ.
- Yıldırım, A. ve Şimşek, H. (2013). *Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri*. Seçkin.

Extended Summary

Turkish textbooks are the main sources used in mother tongue education. Turkish textbooks, which are prepared in a skills-based manner, also aim to provide language pleasure, reading habits and aesthetic pleasure. In addition to these stated purposes, historical accumulation and cultural transfer are also provided through the texts, topics covered in the texts, activities, pictures and end-of-theme evaluation questions. In order for the education and training process to progress in line with the determined goals, various activities are included within the framework drawn by the curriculum. In order for these activities to be carried out systematically and to involve the teacher, student and parent in the process, textbooks are used as the main material. Today, very rapid technological developments are experienced in every field. We can see the effects of technological developments in educational environments. For example, the tools, equipment and the methods used in education are also changing. In this way, all kinds of tools and equipment used in education can meet the needs. Along with developing technology, there is also diversity in materials. However, textbooks used in the education process continue to be used as an indispensable source. Textbooks are not only sources that provide information but also convey national history, culture and all civilizations from the past to the present. Therefore, textbooks provide information on the one hand and help students form their sense of identity on the other. With the inclusion of content related to the Turkic world in Turkish textbooks, this geography is also recognized. In this way, students are enabled to establish a connection with the Turkic world.

Textbooks are prepared according to the curriculum by considering the gains, contents, learning and teaching processes, measurement and evaluation dimensions. Therefore, textbooks are systematically prepared as basic course resources. Turkish textbooks are also prepared within the framework of the Turkish course curriculum and ensure that the Turkish course is carried out. Today, the vast majority of teachers still continue to use the Turkish textbook as the basic source. Turkish textbooks are used in mother tongue education. However, they are also used to provide students with Turkish culture. Therefore, the texts in Turkish textbooks are very important. Because the texts in the book also make us sense the social environment and cultural environment of that text. Therefore, texts taken from the Turkic world or containing content related to the Turkic world also convey the social environment and cultural environment of the geography in question. Thus, it can be ensured that the Turkic world is known from various aspects through these texts.

Turkish textbooks used in mother tongue education create awareness about Turkish national culture. In this way, they raise students' awareness. In order to create this awareness in today's and future generations, texts about the Turkic world should be included in Turkish textbooks. Thus, harmony can be achieved between the Turkic world through Turkish textbooks. In addition, mutual understanding and cooperation between Turkish peoples can increase. By ensuring harmony and cooperation, common language, common history and common culture can

be realized. From now on, joint efforts in this direction will be increased and continued. Thus, the gap between the countries and nations of the Turkic world, which is frequently seen today, will be eliminated.

This study examined the content related to the Turkic world in Turkish textbooks. The regions where Turks live as an independent state, autonomously or densely are considered as the Turkic world. In short, the historical geography of Turks and Turkish and the geographies where Turkish is spoken densely are considered as the Turkish geography. The literary works or expressions related to these places that emerged in these places are considered in the study. 11 different Turkish textbooks were examined for the study. Therefore, the study was conducted with document analysis. Afterwards, descriptive analysis was conducted. As a result of the study, it was determined that Turkish textbooks did not include the Turkic world sufficiently. In different studies, students' knowledge about the Turkic world was found to be insufficient. Therefore, it was concluded that Turkish textbooks should include more content related to the Turkic world. Considering the studies showing that students' perceptions and knowledge about the Turkic world are insufficient, it is considered important to reveal to what extent Turkish textbooks include content related to the Turkic world. Thus, based on this situation, more care will be taken when preparing new books.

Araştırma Makalesi / Research Paper

Rusya Müslümanları Üzerine Bir Amerikan Araştırması

Serge A. ZENKOVSKY*

Ecem ARLI**

Öz***

Rusya Müslümanlarının çağdaş tarihleri, yerlisi bulundukları bölgelerde yönetimlerin uyguladığı politikalara karşı edindikleri tutumlar, Komünizme yaklaşımları gibi konular Rus Devrimi'nin ardından Amerikan araştırmacılarının daha fazla ilgisini çekmeye başlamış ve 1950'lerin ardından bu alanda yapılan Amerikan çalışmaları farklı bir merhaleye girmiştir. Bu makalede Serge. A. Zenkovsky; Eugene Schuyler'in Orta Asya topraklarındaki gözlemlerinden hareketle Rusya'nın Müslüman bölgesi hakkında oluşturduğu raporu *Turkistan*'dan başlayarak sırasıyla Richard Pipes'in Sovyetler Birliği'ndeki Türk halklarının rejimle arasındaki ilişkiyi irdelediği *Formation of the Soviet Union*, Firuz Kâzımzâde'nin Kafkasya hal-kının ülkülerinden ve özerk bir devlet kurma arzusundan bahsettiği *The Struggle for Transcaucasia*, Richard Frye'nin erken dönem Orta Asya tarihini ele aldığı *History of Bukhara*, Edward Sokol'a ait 1916'da Orta Asya'da meydana gelen olaylara ve yerlilerle yönetim arasındaki anlaşmazlığa görece objektif ve tam bir açıklama getirmesi sebebiyle bir ilk olma özelliği taşıyan *The Revolt of 1916 in Russian Central Asia*, Charles W. Hostler'in Türk hükümdarları üzerinden Türk milliyetçiliğinin kökenini yorumladığı ve Türk halkları hakkında istatistiksel verilere yer verdiği *Turkism and the Soviets*, Alexander G. Park'ın Türkistan'ın Sovyetleştirilmesi hakkında rejimin günlük işleyişine değinerek rejim destekçilerini

Geliş Tarihi/Date Applied: 30.12.2024

Kabul Tarihi/Date Accepted: 16.03.2025

Makalenin Künyesi: Zenkovsky, S. A. (2025). Rusya Müslümanları üzerine bir Amerikan araştırması (E. Arlı, Çev). *Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi*, 59, 153-172. (Çalışmanın ilk yayımı 1959'yapılmıştır.)
<https://doi.org/10.24155/tdk.2025.251>

* Zenkovsky, Serge A. "American Research on Russia's Moslems." *The Russian Review*, Jul., 1959, Vol: 18, No. 3 (Jul., 1959), pp. 199-217.

** Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü Öğrencisi, ecemarli@outlook.com,
<https://orcid.org/0009-0005-7947-7454>

*** Bu makalenin Türkçe ve İngilizce özetleri orijinal metinde bulunmamakta olup çeviren tarafından kaleme alınmıştır.

kategorize ettiği ve kamu kadrolarına tayin edilerek yükselen Müslümanlara değinmesi açısından da önem arz eden *Bolshevism in Turkestan*, Thomas G. Winner'ın Kazak entelektüellerinden örnekler vererek Kazakların İslâm'a yaklaşımından söz eden *The Oral Art and Literature of the Kazakhs of Russian Central Asia* ve Ivar Spector'un Sovyetler ile Orta Doğu halklarının diplomatik ilişkileriyle alakalı bulgulara yer verdiği *The Soviet Union and Muslim World* eserlerine değinerek onları hem benzerlerinden üstün hem de yetersiz ve hatalı kısımlarıyla beraber incelemiştir.

Anahtar Kelimeler: Rusya Müslümanları, Amerikan araştırmaları, Orta Asya, Türkler, Sovyetleştirme

American Research on Russia's Moslems

Abstract

The contemporary histories of Russia's Moslems and their attitudes towards the policies implemented by the local regimes in their respective regions started to attract more interest from American researchers after the Russian Revolution and studies conducted by American scholars in this field entered a new phase after the 1950s. In this article, Serge A. Zenkovsky examines various works on the Moslem regions of the Russia from different authors with highlighting their strengths as well as their shortcomings and errors. He starts with Eugene Schuyler's *Turkistan* report on the Moslem regions in Central Asia then moves on to Richard Pipes' analysis of the relations between the Soviet regime and Turkic peoples in *Formation of the Soviet Union*, Firuz Kazemzadeh's discussion on aspirations of the Caucasians and their desire to establish an autonomous state in *The Struggle for Transcaucasia*, Richard Frye's history of early Central Asia in *History of Bukhara*, Edward Sokol's groundbreaking work *The Revolt of 1916 in Russian Central Asia* which provides a relatively objective and complete explanation of the events in Central Asia in 1916, Charles W. Hostler's *Turkism and the Soviets* which provides statistical data on Turkic peoples, Alexander G. Park's *Bolshevism in Turkestan* which discusses the Sovietization of Turkestan, Thomas G. Winner's *The Oral Art and Literature of the Kazakhs of Russian Central Asia* which discusses the Kazakhs' approach to Islam and lastly he examines Ivar Spector's *The Soviet Union and Muslim World* which confers findings on diplomatic relations between the U.S.S.R. and Middle Eastern peoples.

Keywords: Russia's Moslems, American researchs, Central Asia, Turks, Sovietization

Yaklaşık doksan yıl önce Eugene Schuyler adındaki genç bir Amerikalı diplomat Moskova'da Amerikan konsolosu olarak görev yaptığı esnada yakın zamanda Ruslar tarafından ele geçirilen Orta Asya topraklarına doğru geniş kapsamlı uzun bir yolculuğa çıktı. Bu yolculuk sonucunda Rusya'nın oldukça büyük olan Müslüman bölgesi hakkında Amerikan tanıklılığıyla oluşturulmuş ve günümüze dek en iyi birinci el rapor olma

niteliği taşıyan *Turkistan* adında iki ciltlik bir çalışma ortaya çıktı.¹ Çevik bir zekâya sahip olan bu hevesli diplomat, yakın zamanda Rus yönetimi altına giren arazinin ilk gözlemcilerindendi. Schuyler kendi kitabında örnek olarak imparatorluğun Rus olmayan doğu bölgelerindeki çarlığa özgü politikaların Batı Avrupa güçlerinin sömürge sistemlerinden belirgin bir şekilde farklılık gösterdiğini belirtti. Schuyler'e göre Türkistan'daki Rus politikası, fatihlerin Orta Asya yerlilerine karşı ırksal ve dinsel ön yargılara varmaması, misyonerlik faaliyetlerinin kısıtlanması, zorla dinden döndürmelerin engellenmesi ve sorumlu yönetim pozisyonlarında Müslüman vatandaşların yaygın olarak görevlendirilmesiyle karakterizeydi. Örneğin, Rus polisinin Orta Asya'nın yeni yönetim merkezi olan Taşkent'teki ilk âmiri katı Müslüman görüşleriyle bilinen bir Tatar'dı.

Rusya'nın büyük ve "egzotik" topluluğu olan, Rus İmparatorluğunda bir zamanlar tüm popülasyonun onda birini oluşturmuş ve Sovyetler Birliği'nde de yaklaşık olarak aynı oranı korumuş, Müslümanların kaderinin son zamanlarda Amerikalı uzmanların ve öğrencilerin ilgisini çekmesi hiç de şaşırtıcı değildir. Schuyler'in *Turkistan*'ı, on dokuzuncu yüzyılın sonlarında ve yirminci yüzyılın başlarında Rusya'nın Müslüman topraklarıyla ilgilenen ve bu ülkede nispeten büyük bir tiraja ulaşan yayınların ilkiydi.² Bununla birlikte bu kitapların çoğu ya turistlerin yazılarıydı ya da aralarında belki de en yetkilileri olan ünlü Macar Doğu bilimci Armenius Vambery'nin eserlerinin de bulunduğu Avrupalı bilim insanlarının eserlerinin yeniden basımlarıydı.³

1917'de erken dönemlerinde Rusya'nın halklarına hızlı ve yenilikçi gelişmeler vadediği gibi görünen Rus Devrimi, menfaatlerinin bulunduğu Rusya'nın "Doğulu" uluslarına ve illerine olan ilgiyi yalnızca arttırabilirdi ve böylece Rusya'nın Müslümanlarının gelişimi, Amerikalı gazeteciler, siyasi gözlemciler ve bilim insanları arasında oldukça fazla yorumcu buldu.⁴

¹ E. Schuyler, *Turkistan, Notes of a Journey in Russian Turkistan, Khokand, Bukhara and Kuldja*. New York, Scribner, 1876. 2 cilt. Bu kitabın yanı sıra Schuyler Rusya hakkında başka çalışmalar da yayımlamıştır. Bunlardan en önemlisi olan anısal eseri: *Peter the Great, Emperor of Russia*. New York, Scribner, 1890, 2 cilt.

² Bu yayınlar arasında en iyileri G. F. Wright, *Asiatic Russia*, New York, 1912, ve S. Graham, *Russian Central Asia*, New York, Macmillan, 1916, eserleriydi.

³ A. Vambery, *Western Culture in Eastern Lands*, New York. 1906. Bu üretken doğu bilimcinin diğer yazıları İngiltere'de yayımlansa da bu ülkede de popüler okuma materyali hâline geldi.

⁴ A. E. Hudson, *Kazak Social Structure*, Yale University Press, 1938, ve W. Jochelson, *Peoples of Asiatic Russia*, American Museum of Natural History, 1928. yayınının Rus Müslümanlara ayrılan bölümleri o dönemde bu alandaki tek bilimsel çalışmalardı. W. Mandel, *The Soviet Far East and Central Asia*, American Institute of Pacific Relations, 1944, ve A. A. Davies ile S. A. Steigert, *Soviet Asia*, New York, Dial Press, 1942, ise o yılların tipik politik yayınlarıydı.

Buna rağmen ne yazık ki bu yazarların çoğu Sovyetler Birliği'nin Müslüman vatandaşlarının büyük çoğunluğunu oluşturan Türk halklarının kültürel ve sosyal gelişimleri hakkında bir çalışma yapmak için çok az hazırlıklıydı. Yerel ve merkezî otoritelerce sağlanan malzeme, bu yazarlar tarafından gerekli eleştirel analiz yapılmadan kabul edildi, yerel Orta Asya gelenekleri ve lehçeleri hakkındaki bilgisizlik ise bu gözlemcilerin yerli halkla kişisel temas kurmasını önledi. Özellikle Amerika Birleşik Devletleri ile Sovyetler Birliği arasındaki askerî iş birliği yıllarında ve II. Dünya Savaşı'ndan hemen sonraki yıllarda Sovyetler Birliği'nin doğu kısmındaki bazı Amerikan gezginlerinin coşkusu, onların koşulların tarafsız bir şekilde incelenmesine yönelik girişimlerini gölgede bıraktı.⁵

SSCB'nin Müslüman nüfusunun dün ve bugün hakkındaki çalışmaları, 1950'lerin başlarında turist ve politikacılardan ziyade bilim insanları bu farklı ulusal ve kültürel gruplar hakkında çalışmalar yapmaya başladığında yeni bir döneme girmiş oldu. Bu dönemde Harvard Üniversitesi ve onun Rus ulusal sorunuyla ilgilenmeye başlayan bazı genç tarihçilerinin bulunduğu Rus Araştırma Merkezi, bu ülkede Rus-İslam araştırmalarının ana merkezi hâline geldi. O zamanlarda Harvard Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Biriminin yeni mezunlarından olan ve şimdilerde aynı kurumda Rus tarihi profesörü olarak görev yapmakta olan Richard Pipes, Sovyetler Birliği'nin Türk uluslarına dair tarihsel incelemelere önyak olan ilk kişiydi.⁶ 1950'de bu dergide yayımlanan Başkurtlar ve onların 1917-1922 iç savaşındaki faaliyetleri hakkındaki makalesiyse bu alanın öncü araştırmasıydı. 1954'te yayımlanan *Formation of the Soviet Union* isimli seçkin çalışmasının birçok bölümünü de Rusya'nın Müslüman bölgelerine ayırdı. Rusya'nın Müslüman gruplarının çağdaş tarihine ve onların Sovyet rejimine karşı tutumlarına dair özellikle ilgi duyulan bölümler ise kitabın komünist Müslümanları ele alan bölümleri idi. Profesör Pipes, Müslümanların devrimciliğe ve komünist propagandaya karşı bağlılığının bulunmadığını ve çok sayıda Sovyet Müslümanının Beyaz Rus ordularıyla yapılan mücadelelerde önemli destek sağladığını ortaya koydu.⁷

⁵ Örneğin bakınız, H. A. Wallace, *Soviet Central Asia*, New York, 1946, ve İngiliz yazarlar W. P. ile Z. Coates, *Soviets in Central Asia*, New York, Philosophical Library, 1952.

⁶ R. E. Pipes, "The First Experiment in Soviet National Politics – The Bashkir Republic, 1917- 1920," *The Russian Review*, IX, 1950, ss. 303- 319.

⁷ R. E. Pipes, *The Formation of the Soviet Union, Communism and Nationalism, 1917-1923*, Harvard University Press, 1954 ss. XII ve 355. Ayrıca makalelerine bakınız, "Muslims of Soviet Central Asia – Trends and Prospects," *Middle Eastern Journal*, bahar ve yaz 1955.

Bir başka genç Harvard tarihçisi ve şimdilerde Yale Üniversitesinde tarih profesörü olarak görev yapmakta olan Dr. Firuz Kâzımzâde, 1951'de çıkan *The Struggle for Transcaucasia*⁸ adlı eserinde Transkafkasya halkının ulusal ülkülerini ve kendi devletlerini kurma çabalarını belirgin ve etkili bir biçimde açıkladı. Bu bölgenin ana Müslüman topluluğu olan Azerbaycanlılar hakkındaki bölümler ise özellikle ilgi çekici bir okuma deneyimi sunmaktaydı. Erken dönem Orta Asya tarihi, tanınmış Harvardlı bir Doğu bilimci olan Ağa Han Üniversitesi İran Dili ve Edebiyatı Profesörü Richard Frye'nin da ilgisini çekti ve yazar bununla birlikte 1954'de *History of Bukhara* 'yı yayımladı.⁹

Yine bu eserlerin meydana geldiği zamanlarda Edward Sokol tarafından yazılan *The Revolt of 1916 in Russian Central Asia* adında mükemmel bir tez, John Hopkins Press tarafından yayımlandı¹⁰ ve mevcut araştırmanın yazarının bazı çalışmaları Amerikan ve İngiliz dergilerinde çıktı.¹¹ Bu noktada Edward Sokol'un çalışması özellikle değinilmeyi hak etmekte çünkü o, 1916'daki Orta Asya olaylarına ve Orta Asya yerlileri ile çarlık yönetimi arasındaki anlaşmazlığa eksiksiz ve nispeten tarafsız bir açıklama getiren ilk kişiydi.

Geçtiğimiz son birkaç senede bu ülkede tamamen Rus-Müslüman ilişkilerine ayrılan dört yeni kitap yayımlandı. Tümü bu çalışmada ayrı ayrı bahsolunmaya layıktır: Albay Charles W. Hostler, *Turkism and the Soviets*, 1957; A. Park, *Bolshevism in Turkestan*, 1917- 1927, 1957; Thomas Winner, *The Oral Art and Literature of the Kazakhs of Russian Central Asia*, 1958; ve Ivar Spector, *The Soviet Union and the Moslem World*, 1959. Bunların arasından Albay Hostler'in kitabı ise geniş ve her şeyi kapsayan

⁸ F. Kazemzadeh, *The Struggle for Transcaucasia*, 1917- 1920, New York, Philosophical Library, ss. XIII ve 356.

⁹ R. Frye, *History of Bukhara*, Medieval Academy, 1954, s. 178.

¹⁰ Edward Sokol, *The Revolt of 1916 in Russian Central Asia*, Johns Hopkins University Press, 1954, s. 184. Bu kitabın S. Zenkovsky tarafından AATSEEL Bülteni'nde yapılan değerlendirmesine ayrıca bakınız, XII, 1954. Diğer önemli çalışmalar arasından J. K. Birge, *A Guide to Turkish Area Study*, American Council of Learned Societies, 1949, bibliyografyası sebebiyle kıymetlidir; T. Dawletschin, *Cultural Life in the Tatar Autonomous Republic*, SSCB'de bir araştırma programı, 1953, çalışması hakkındaki yarı araştırmalara ve yarı incelemelere de ayrıca değinilmelidir.

¹¹ Serge A. Zenkovsky, "A Century of Tatar Revival," *American Slavic and East European Review*, 1953, ss. 303-318; "Kulturkampf in Prerevolutionary Central Asia," *The Slavonic and Eastern European Review*, 1954, ss. 424-443; "The Fate of the Crimean Tatars," *Novoe Russkoe Slovo*, 19 Ekim, 1952; "The Turks of Russia," *Novyi Zhurnal*, 1956, XLVI, ss. 172-196; ve "A Tataro-Bashkir Feud of 1917-1920," *Indiana Slavic Studies*, c. II, 1958, ss. 37-61.

yaklaşımı sebebiyle bu araştırmada birinci sırayı hak etmektedir.¹²

Albay Hostler'ın araştırmasının en ilgi çekici yanını Türk milliyetçiliğinin kökeni ve yükselişi oluşturur. Yazar, C. H. Haynes'in¹³ "Milliyetçiliğin, ilkel toplumların bile bir niteliği olduğunu kolayca kavrayabiliriz." fikrine katılır ve tarih sahnesine ilk çıkışlarından itibaren Türklerin siyasi tutumunda militan milliyetçiliğin ayırt edici bir özellik olduğunu belirtir. Ancak bu eleştirmenin görüşüne göre ilk Türk fatihlerinin dinamik genişleme hareketlerinin milliyetçilik ifadesi olarak yorumlanmasının mümkün olup olmadığı hususu tartışmalıdır; "millî saldırganlık" terimi Attila, Cengiz Han, Timurlenk ve Selçukluların hükümlarlığı altındaki Türk ve Moğolların askerî kahramanlıklarını tanımlamak için daha uygun olacaktır. Gerçekten de Moğolistan ve Altay tarafından gelen bu az sayıdaki göçebe insanlar, tarihî kroniklerde gördükleri anda hemen fatihler ve imparatorluk kurucuları için alışlagelmemiş bir kabiliyet, hükümleri altına girmiş halklarla ise sıra dışı asimilasyon yetileriyle eşleşen bir yetenek sergilemiştir. Görünen o ki Asya ve Doğu Avrupa'nın Türkçe konuşan mevcut nüfusunun onda birinden daha azı antropolojik olarak Altay (Türk-Moğol) kökenlidir, geriye kalan onda dokuzluk kısım veya daha fazlası Türkleşmiş İranlılar, Finler, Slavlar, Kafkasyalılar veya benzer karışımlardır. Hostler, bir asrın üçte biri kadar zaman önce Arnold Tonybee'nin "iklimdeki bazı değişimler sebebiyle doğal yörelerinden sürülen barbar bir göçebe halkın" on birinci ve on ikinci yüzyıllarda Doğu Anadolu'yu hızlı bir şekilde Türkleştirmesi karşısında şaşkına döndüğünü okuyucuya hatırlatır. Bu yoğun "yerleşik, sosyal bakımdan kültürlü halkın" ilkel göçebeler tarafından ani bir asimilasyona uğratılması olgusu özellikle dikkat çekicidir çünkü "Selçuklular kendi cephelerinde dahi sayıca bir askerî güce sahip değildi ve istilacıların sayısı azdı." Türklerin bu doğal yatkınlıklarını korudukları ve sonradan yirminci yüzyılda Sovyet yönetimi altında dahi aynı sürecin hâlâ gözlemlenebildiği eklenebilir: Dağıstan'ın dağda yaşayan sakinleri, Azerbaycan ve Orta Asya'nın İranlıları ve Volga-Kama havzasının Finleri 1920'lerin sonlarında ve 1930'larda hâlâ süregelen Türkleşmenin tesiri altındaydı.

Yirminci yüzyılın Pantürkist ideologlarının milliyetçi öğretilerinde Türklerin dinçliği, fetih kahramanlarının cesaretli davranışları, yabancı halklara hükmetmekte ve onları benzeştirmekteki başarıları bir hayli övülen özelliklerdi ve hâlâ da Türklerin bazı siyasi liderlerini etkilemeyi

¹² Charles W. Hostler, *Turkism and the Soviets*, New York, F. Praeger, 1957, ss. XIV, 244; ayrıca makalelerine bakınız, "Trends in Pan-Turanism," *Middle Eastern Affairs*, 1952, I, ve "The Turks and Soviet Central Asia," *Middle East Journal*, 1958, III.

¹³ Charles W. Hostler, *Turkism and the Soviets*, New York, F. Praeger, 1957, s. 86.

sürdürmektedir. Eski Türklerin askerî geleneği, yayılma hevesi ve “kadim” (anlaşıldığı üzere göçebe) kültürleri ve bunların yanı sıra Japon Denizi’nden Atlas Okyanusu civarlarına dek Türk İmparatorluğunun olası yeniden doğuşu gibi konular; 1900-1920’lerin modern Türk ve Pantürkist milliyetçiliğinin temelini atan Ziya Gökalp, Hüseyinzâde, Ağaoğlu ve diğerleri gibi milliyetçi yazarlarının öncelikli mevzuları hâline gelmiştir. Bununla birlikte C. Validov gibi daha gerçekçi bazı Türk tarihçilerin ise “kadim kültürün” yalnızca bir söylenceden ibaret olduğunu ve Attila ile Cengiz Han’ın Türk değil Moğol olduğunu rahatlıkla kabul ettikleri unutulmamalıdır.¹⁴ Rusya’da dikkate değer miktardaki Müslümanın biraz ölçüsüz olan bu Pantürkist hayallere kapıldığından şüphe edilmekle birlikte 1910-1918 yıllarında Osmanlı İmparatorluğu’ndaki Türkiye’de Jön Türkler, Pantürkist ideologların ihtiraslarını bilfiil desteklemiş ve nüfusun Türk olmayan çoğunluğunun asimilasyonunu başlatmayı ve sürdürmeyi hedef edinmiştir. Türk olmayan uyruk gruplarının tüm teşkilatlanmaları ve etkinlikleri kesinlikle yasaklanmış; Türkçe, yönetimin ve okulların özel resmî dili hâline gelmiştir. Özerklik fikirleriyle gayretle mücadele edilmiş, resmî bir İngiliz el kitabı Türk programının amacını “tek millet, tek dil ve tek yönetim” şeklinde özetlemiştir. Önde gelen bir Jön Türk ise “Türk olmayan ulusları güç kullanarak Türkleştirmeliyiz.” şeklinde bir beyanda bulunmuştur.¹⁵

Jön Türklerin asimilasyon politikaları radikal Türk ve Rus-Türk uyruklu ideologlar arasında ortak bir yankı buldu. Böylesine bir politika Attila ve Cengiz Han’ın kadim geleneğiyle görünüşe göre uzlaşa içindeydi ancak bazı gazetecilerin gözünde onlar “diğer ulusları baskıya maruz bırakmadılar. Tanrıları barıştan meydana gelmiş biriydi ve sömürgecilik hırsından yoksundu... Türklerin ise en yüksek ahlaki erdemleri gerçekleştirmek gibi kıymetli bir vazifesi vardı.”¹⁶ Bu ahlaki erdemler, Pantürkistlere göre Tü-
ran İmparatorluğu’nun temelini oluşturmaktaydı ve bu imparatorluk yalnızca Türkiye, Orta Asya, Kafkasya, Moğolistan, Mançurya ve Altay ile sınırlı kalmayıp aynı zamanda Sibiry’a’nın büyük bir kısmı ile Rusya’nın Volga-Ural bölgesini de kapsayacaktı.¹⁷ Onların hayalindeki imparatorluk, Cengiz Han’inkinden daha küçük kalacaktı. 1918’deki Alman yenilgisi ve Osmanlı Türkiye’si’nin dağılması, bu olağanüstü tasarılarla bir son verdi ve Kemal Paşa geniş kapsamlı bir imparatorluktan ziyade aşağı

¹⁴ Dj. Validov, *Millet ve Milliyet* (Nation and Nationalism), Orenburg, 1914. Ayrıca bakınız: S. A. Zenkovsky’nin “8. Bölüm”ü, *Panturkism and the Islam in Russia*, yayımlanacak.

¹⁵ Hostler, age., s. 99, 100.

¹⁶ age., s. 106-107.

¹⁷ age., s. 106- 107, 141-143.

yukarı Anadolu'nun sınırlarıyla kısıtlanmış küçük ama gerçekçi bir Türk Cumhuriyeti kurmayı yeğledi. Yine de Rusya'daki bazı Türk politikacılar emellerinden vazgeçmedi. Albay Hostler, özellikle de Polonya'da bu politikacıların sürgündeki etkinliklerine dair oldukça aydınlatıcı verilere rastladığı için şanslıydı. "Albaylar" olarak anılan Pilsudski çevresindeki bir grup siyasi "patron", Rusya'daki ulusal azınlıklara destek veren faal bir kampanya düzenledi. Görünüşe bakılırsa Polonya'daki Beyaz Rusların, Ukraynalıların, Almanların ve Litvanyalıların yeniden canlanan bu halkın üçte birinden fazlasını teşkil ettiğini ve Rusya'da bölücülüğü desteklemenin ateşle oynamaktan farksız olduğunu unutmuşlardı. Rusya'yı zamanla parçalama umuduyla Polonya'daki Kafkas ve Türk göçmenlere 1926'dan beri bu destek sağlandı. Polonya istihbaratı tarafından cömertçe finanse edilen Varşova'daki sözde "Prometheus Kulübü" ise bu ayrıştırıcı kıskırtmanın esas organı hâline geldi. Sayıları bir düzineyi aşan Türk, Kafkas, Kırmızı ve diğer ulusal gazetelerin arasından Paris'teki *Le Prométhé*, Polonyalı çeşitli siyasi ve askerî makamlar tarafından desteklendi. Kaderin bir cilvesi olacak ki Polonya'nın Tatar, Ukraynalı ve diğer Rus karşıtı bölücülerinin arkasında duran bakanı Golowko, sonradan Galiçya'daki Leh terörüne gücenen Polonya karşıtı bölücülerin kurbanı oldu. Golowko'nun kefilliği ve Polonya'nın mükelleflerinin yardımıyla Rusya'nın parçalanmasına yönelik ayrıştırıcı hareket, Varşova'da on yılı aşkın bir süre boyunca ilerlemeyi sürdürdü. "Rus olmayan ulusları ve sürgündeki hükûmetleri temsil eden Ulusal Bağımsızlık Komitesi de bu projenin içine dâhil edilip düzenli olarak sübvansiyonlardan ve diğer desteklerden yararlanırken" Türkistanlı, Kafkas ve Tatar subaylar askerî eğitim maksadıyla Polonya ordusuna kabul edildi.¹⁸

Polonya'nın çöküşünün ardından bazı azınlık politikacılar ve provokatörler ülkeyi terk etti ve Romanya ile İsviçre'de kısa bir süreliğine kaldıktan sonra aceleyle Almanya'ya geçtiler. Görünüşe göre bazıları, Polonya ve Almanya hâlâ savaşta olmasına rağmen Polonya genelkurmayının yurt dışındaki sözde Pilsudski fonundan ve buna karşılık gelen Nazi kuruluşlarından aynı anda yararlanmayı da başarmıştı. Hitler'in teşkilatları, Türk göçmenlerle en az Polonyalılar kadar ilgiliydi ve onları Berlin ve Ankara'daki Nazi hizmetine çekmek için ellerinden geleni yaptı. Tatar ve Kafkas siyasetçiler ise Rosenberg'in *Ost-Ministerium*'unda ve Sovyet savaş esirlerinin arasından Müslüman "gönüllüler" toplamaya çalışan SS Yüksek Komutanlığında cana yakın bir karşılama buldu. Bu iki kurum tarafından Türkistan, Kırmızı, Kafkasya vb. için yeni "Millî Komite"ler oluşturulurken Müslüman askerler Alman komutasındaki Türk-Tatar birimlerine alındı.

¹⁸ age., s. 156- 160.

Bu esnada Türk-Tatar göçmenlerinin ve hatta Türk ordusunun desteği, Amerika'daki güvenlik servisinde I. Dünya Savaşı sırasında bu ülkedeki sabotaj faaliyetleriyle tanınan Ankara'daki Alman büyükelçisi Franz von Papen tarafından ısrarla talep edildi. Son savaş sırasında Türk dış işleri, Müttefik davasına sempati duyduklarını ileri sürerken Büyük Britanya ile iki askerî antlaşma imzalayıp Batılı kaynaklardan silah ve mühimmat tedarik ederken¹⁹ Türk Genelkurmay Başkanı Mareşal Çakmak, Papen ile kurduğu istikrarlı irtibatı sürdürdü. Çakmak, Nazilerin Rusya'da sabotaj ve kışkırtma niyetiyle Türk-Tatarları askere almasını destekledi ve bu tür faaliyetlerde faydalı olabilecek Kafkas ve Türk-Tatar subaylarını da Türk ordusundaki aktif görevlerinden serbest bırakacağına dair vaatte bulundu.²⁰ Ancak daha sonra, Alman yenilgisinin muhtemel olduğu anlaşıldığında Türkiye hızla Türk-Tatar politikacılara destek vermeyi kesme kararı aldı. Birçoğu Türkiye'den sürgün edildi, diğerleri mahkemelere gönderildi ve Rusya'dan gelen yaklaşık iki yüz Müslüman mülteci Sovyet hükûmetine teslim edildi.

Albay Hostler'in kitabında yer alan Türk halkları hakkındaki istatistiksel veriler, bu esrarengiz raporlar kadar çarpıcı olmamasına rağmen oldukça yararlıdır. Bu bilgiler bazı yanlışlıklar içermekle beraber genel olarak iyi kontrol edilmiştir. Örneğin Hiung Nu veya Hunlar, Çin kaynaklarında MÖ 2000'de değil de ancak MÖ 3. yüzyıldan itibaren görülmektedir. Albay Hostler, 17. sayfada Lazların sayısını 46.000 olarak verirken 20. sayfada 100.000-170.000 olarak vermektedir. Üst Volga'daki bir Türk halkı olan Çuvaşlar arasında yalnızca yüzde birlik veya ikilik bir kısım Müslümandır ve bu nedenle de Çuvaşlar, İslam medeniyetine ait bir halk olarak kabul edilemez.

Sovyet dönemine ve sözde “millî muhalefet” konularına ayrılan sayfalar eleştiriye daha çok maruz kalmıştır. Basmacı hareketi hiçbir surette Türk milliyetçiliği ruhunun taşıyıcısı olarak görülemez. Son derece muhafazakâr olan ve din adamları ile kabile reisleri tarafından yönetilen Basmacılar, radikal Türk milliyetçilerden de en az komünistlerden nefret ettikleri kadar nefret etmiştir. Bu bağlamda ünlü Pantürkist Velidi Togan, Korbaşı Lakay'ın (bir Basmacı lideri) çok sayıda inançsız cediti (liberal milliyetçiler) öldürmekten kıvanç duyduğunu belirtir.²⁰ Birçok Kurbaşı birliğinin askerî operasyonları, komünist karşıtı Rus subaylar tarafından denetlenmiş ve Fergana'daki Basmacı hareketinin lideri olan Madamin Bek, uzun süre Monstrov'un taşralı Rus ordusuyla iş birliği yapmıştır. Aynı şekilde

¹⁹ Örneğin bakınız, Winston Churchill, *Second World War*, New York, 1949-1952, c. I, s. 375, II, ss. 505, 536-7; III, s. 95; IV, s. 705.

²⁰ A. Velidi Togan, *Bugünkü Türkî ve yakın tarihi*, İstanbul, 1942-47, s. 467.

Hostler tarafından da yinelenen bazı Türkistanlı mültecilerin iddiasına göre 1930'larda Orta Asya'da kuvvetli bir Sovyet karşıtı milliyetçi muhalefetin varlığı ise en hafif deyimle şüphelidir. Birçok Orta Asyalı Müslümanın Stalin'in temizliklerine kurban gittiği ve bu Orta Asyalı yerlilerin genellikle komünist rejimi hoş karşılamadığı da inkâr edilemez. Ancak bu kişilerin mutlaka herhangi bir örgütlenmiş milliyetçi muhalefetin üyesi olduğu sonucuna varmak yanıltıcı bir izlenime sebebiyet verecektir. Bazı milliyetçi Özbek göçmenlerin son yıllarda ulusal Sovyet karşıtı direniş kahramanı ilan ettiği eski bir Komünist Parti sekreteri olan Ikramov'un ıslah edilmesi,²¹ böylesine örgütlenmiş Orta Asya muhalefetinin varlığına dair dikkatli bir şekilde öne sürülen iddiaların belki de en kuvvetli güdüleyicisidir.

Son olarak Albay Hostler da önceden bahsi geçen *Le Prométhé* (Fransızca) veya *Wschod- Orient* (Lehçe) gibi Polonya istihbarat servisi tarafından yayımlanan güvenilir olmayan yayınları çekinmeden kullanmıştır. Bu yayınların hiçbirisi ne bilimsel ne de Türk milliyetçisi organlardır, yalnızca ucuz propaganda broşürleridir. Bununla birlikte tüm bu yetersizlikler çalışmanın yarattığı genel olumlu izlenimi yok etmez, şüphesiz ki Türk halkları ve ulusal hareketleri üzerine yapılan bu çalışma oldukça ciddi bir katkıdır.

Alexander G. Park'ın Orta Asya'nın Sovyetleştirilmesi üzerine yaptığı araştırması *Bolshevism in Turkestan, 1917- 1927*,²² bu eleştirmene göre Eugene Schuyler'in *Turkistan*'ının yayımlanmasından beri Rus Müslümanlar hakkındaki yalnızca en iyi Amerikan araştırması olmakla kalmayıp aynı zamanda herhangi bir alanda iktidar sağlamlaştırması üzerine Sovyet yöntemleri hakkında yapılmış oldukça benzersiz ve yeterince takdir edilmiş öncü bir çalışmadır. Yönetimin oluşması, kitle propaganda medyası, *eski rejim*'in önde gelen sosyal sınıflarıyla mücadele, bölgenin ekonomik dönüşümü ve Sovyetleştirmenin diğer pek çok yönü adım adım olarak ilk kez Park tarafından incelenmiştir. Onun yöntemi Sovyet rejimini incelemenin iyi bir modeli olarak iş görebilir ancak o bir parça egzotik ve sınırlı bir alanla ilgilendiği için Sovyet Rusya üzerine uzmanlaşan birçok siyaset bilimciyi ve tarihçiyi araştırmasını okumaktan alıkoymuş dahi olabilir. Aksi takdirde bu kitabın Sovyet rejimi araştırma yöntemlerine olan etkisi çok yoğun olmalıydı. Yazar, ne ilk Marksist diktatörlerin dramatik perde arkası entrikalarını arar ne de siyasi ve ulusal çatışmaların üstünkörü bir tanımını sunar. Tam tersine 1917- 1927 yıllarının salt siyasi olaylarını ikincil bir konuma indirir ve Sovyet gelişimini değerlendirmede daha tekdüze fakat en hayati yön olan neredeyse tamamen komünist yönetimin çeşitli

²¹ B. Hayit, *Turkestan in XX Jahrhundert*, Darmstadt, 1956, s. 336.

²² A. G. Park, *Bolshevism in Turkestan, 1917-1927*, New York, Columbia University Press, 1957, ss. XIV, 428.

bölümlerinin günlük işleyişine odaklanır.

Kitap, devrimin yerel halkı herhangi bir önemli politik eyleme tamamen hazırlıksızken yakaladığı 1917'deki Orta Asya koşullarının bir tanımıyla başlar. 1917'de standart Rus veya Batı Avrupa üniversite öğrenimine sahip bir tane bile Tacik ve Özbek bulunmadığını da eklemek yersiz olmayacaktır. Orta Asya yerlileri yerel özerklik için bir örgüt oluşturmaya teşebbüs ettiklerinde herhangi bir özerk yönetim dairesini yönetmeye uygun sadece birkaç Özbek ve Tacik entelektüel bulabilmişti. Örneğin sözde Hokand özerkliğinin yöneticilerinin çoğunluğu ya Ruslardan ya Azerbaycanlılardan ve Kazaklardan ya da Rus kamplarından kaçmış Avusturya-Macaristanlı savaş esirlerinden oluşuyordu. Muhtemelen yerli işçi sınıfının “kadroları” siyasi alt tabakadan hâlâ daha zayıftı. 1926'ya dek tüm Türkistan'da yarısından daha azı yerli Müslümanlar olan yüz binden az sanayi ve kent işçisi vardı. Bu sosyo-yapısal alışlagelmedik özellikler göz önüne alındığında Orta Asya'da yerli komünist grupların ve Sovyet aygıtların kuvvetlendirilmesi Rusya'nın Marksist yöneticileri için büyük boyutlarda bir görevdi. İç savaş yıllarında, acil durum koşulları ve onların Moskova'dan soyutlanması göz önünde bulundurulduğunda yerli komünistler ve sosyalistler (Orta Asya'daki Sovyet rejiminin 1919'a kadar komünist-sosyalist koalisyonu koruduğu unutulmamalıdır.) bu sorunu şu şekilde çözdüler: İktidar bölgedeki “Avrupalı” liderlerin elinde kaldı ve yerliler rejimin üst kademelerinden tamamen dışlandı. İç savaşın sona ermesinin ardından merkezî Sovyet hükûmeti yerel “iktidarı gasp edenler” üzerinde kontrol sağladığında Parti Merkez Komitesi, yönetimin ve partinin sözde yerlileştirilmesi hususunda ısrar etti. Müslümanları komünist örgüte dâhil etmek adına güçlü adımlar atıldı. Sovyet polisine, parti saflarına ve idari organlara daha fazla yerli getirme çabalarının hikâyesi Park'ın araştırmasının en kıymetli bölümünü oluşturur.

Sovyetlerin en eski yerli müttefikleri, Buhara'daki sözde ceditlerdi (din karşıtı ve radikal Türk milliyetçileri). Buhara'nın serbest fikirli milliyetçilerini neredeyse yok eden Emir'in Orta Çağ polisinin elinde ağır zayıyat veren ceditçiler,²³ Taşkent'in Marksist yöneticilerinden yardım istedi. Bir yıl sonra “toplucu” alınan bir vergi, Komünist Parti ve rejimin eski Rus Orta Asya vilayetlerinden gelen ceditçiler tarafından güçlendirilmesini sağladı. Bu Pantürkist milliyetçilerce sağlanan destek, Orta Asya Sovyet bürokrasisine ilk yerli kadrolarını sağladı ve bölgenin daha fazla Sovyetleşmesi için bir sıçrama tahtası görevi gördü. Ceditçiler, 1920'li yıllarda yerel ekonomik ve sosyal yapının kamusallaştırılması için elverişli araçlar sağlamış oldu.

²³ age., s. 46,57.

Park'ın bulgularını özetlerken Orta Asya'daki komünist rejim destekçilerinin mahiyetinin gerçekten “uluslararası” olduğuna hükmetmek mümkündür. Bunların her biri kendi amaçları olan dört ya da beş farklı ulusal gruba ayrılabilirdi. İlk grup, birçoğu işçi ve köylü yerleşimciler olan Rus ve Ukraynalılardan oluşurdu. Daha kozmopolit olan ikinci grup; Lehler, Ermeniler, Estonyalılar, Letonyalılar, Yahudiler, Gürcüler vb. diğer Avrupalı yerleşimcileri birleştirirdi. Hem Rus hem de Müslüman ulusal bağlılığından yoksun olmaları sebebiyle bu grup, Sovyet rejimine en sağlam desteği sunmuştur. Yönetimde de bu kişiler genellikle üst düzey bürokratların çeyreğini oluştururdu. Örneğin Moskova tarafından Taşkent'te kurulan Türkistan Komisyonu bir Ermeni, bir Gürcü, bir Letonyalı ve bir Yahudiden oluşmaktaydı (Safarov, Eliava, Peters, Kaganoviç). Bu komisyonun amaçlarından biri hem “Rus şovenistleri” hem de “Müslüman milliyetçileri” ortadan kaldırmaktı ve hedefini de kayda değer derecede gerçekleştirdi. Üçüncü grup, iç savaş sırasında Taşkent Sovyeti'nin esas savaş ekibini oluşturan eski Macar, Avusturyalı ve Alman savaş esirlerinin oluşturduğu “Enternasyonalist Taburu”ydı.²⁴ Dördüncüsü Sovyetlerin Müslüman ortamına nüfuz etmek için en iyi ajanları olan ve yerli Sovyet silahlı kuvvetleri, komünist provokatörler ve gazeteciler için eğitmenler sağlayan Tatar komünistleriydi.²⁵ 1927'de yerel parti gruplarının 26.819 üyesinin 11.488'i Özbeklerden oluşurken Komsomol'da 36.131 genç Özbek bulunuyordu. Koçi olarak anılan Müslüman “Yoksul Köylüler” Birliği'nin 1922'de 2.000 grupta yaklaşık 260.000 üyesi vardı.²⁶ Sovyet aygıtının ve parti safalarının bu belirli çok uluslu yapısı kaçınılmaz olarak ulusal anlaşmazlığa ve nihayetinde de yukarıda da belirtildiği gibi Türkistan Komisyonu tarafından hem yerli hem de Rus-Ukraynalı yerleşimcilere karşı başlatılan bir teröre önayak oldu. Komünistler, rejimlerinin ilk yıllarında yoğun bir şekilde Rus-Ukraynalı işçilere ağırlık verirken sonraki dönemlerde her zaman ceditçi yoldaşlarının yardımıyla yerli Müslümanları gayretle işe aldı. İkrarov, Hocaev, Şahahmedov ve Ryskulov gibi bazı yerli Müslümanlar neredeyse yirmi yıl boyunca nüfuzlarını sürdürerek parti ve yönetimde en üst seviyeye ulaştılar.

Alan sınırlandırması, Alexander Park tarafından toplanan ve analiz edilen malzemenin zenginliği hakkında kapsamlı bir müzakereye olanak vermemektedir. Bahsolunan malzeme Türkistan'da Sovyetleşmenin ilk on yılının oldukça geniş bir resmini sunmaktadır. Parti, eğitim, din, ekonomi, tarım, toprak reformu, kültür devrimi ve yönetimin “millileştirilmesi”

²⁴ age., s. 30, 27, 28, 33.

²⁵ age., s. 52.

²⁶ age., s. 137, 142, 152.

ya da daha da iyi bir ifadeyle “yerleştirilmesi” yaklaşık 400 sayfada itina ile incelenmiştir. Park, Sovyet propagandasının ve eğitime dair uğraşların oldukça dikkat çekici başarılarına rağmen 1917-1927 yıllarında yerli nüfusun herhangi bir büyük kesimini kalıcı olarak kazanamadıklarını ve faaliyetlerinin “Rusya’nın etnik sorunları bağlamında yalnızca Sovyet sömürgeciliği olarak tanımlanabilecek yeni bir sömürü türüne yol açtığı” kanısına varmaktadır. O, şunu da ekler: “Eğer SSCB’nin Rus olmayan halkı komünist polis terörünün, baskısının ve sömürüsünün acısını hissettiyse yükleri pek çok açıdan büyük Rus milletinin tahammül ettiğiinden daha büyük olmamıştır. Lenin’in halkın içsel hedefleri ile Marksizmin devrimci hedefleri arasındaki geniş ayrılığı erken tanınmasından kaynaklanan halk kitlelerine ve onların devrimcilik kabiliyetine duyulan güvensizlik, Rusya’daki tüm Bolşevizm tarihi boyunca ip gibi uzamaktadır.”

Burada incelenen üçüncü kitap olan *The Oral Art and Literature of the Kazakhs of Russian Central Asia*’da²⁷ Thomas G. Winner, önceki yazarlardan nispeten daha dar bir konuya odaklanır ve Rusya’nın Kazaklarının yalnızca halk bilimi, halk edebiyatı ve kısmen de kültürel gelişimini ele alarak bu az bilinen göçebe halkın yaratıcı dehasının kıymetli ve ayrıntılı bir incelemesini sunar. İslâm’dan epey az etkilenmiş olan Kazaklar, Rus egemenliği öncesinde başlıca Türk boylarından biriydi. Türkistan veya Kazan’dan gelen Müslüman misyonerler ve bilginler, Kazak bozkırlarına ancak ara sıra girebilmekteydi. Winner, bu dönemde Kazakların “dinî bilincinin Muhammed’in kim olduğunu bilen bir tane dahi bozkır savaşçısı bulunmayacak kadar yüzeysel olduğunu” hatırlatır. Bu göçebelere medenileştirme ereğiyle onlara misyoner İdil Tatarları gönderen ve aralarında İslam okullarının inşa edilmesini emreden kişinin aslında II. Katerina olduğu da eklenebilir. Yine de ilk olarak 18. yüzyılın sonlarında Kazakistan bozkırlarına sokulan İslam, Kazakların Muhammed’in öğretilerini tamamıyla benimsemesini sağlayamamıştır. Bu nedenle Kazak sözlü ve yazılı edebiyatı, klasik Fars ve Arap kalıplarından etkilenen Tatar, Türk ya da Özbek eserlerine kıyasla daha bağımsız bir şekilde gelişti. 19. yüzyılın ortalarına değin Kazaklar yalnızca sözlü destanları ve gazelleri biliyordu. Yazılı edebiyat, Rus kültürel etkisinin akabinde yavaş yavaş gelişmeye başladı. Böylece Rus-Kazak okulları yalnızca yerli idareciler yetiştirmekle kalmadı, aynı zamanda Kazak kültürünün Ruslaştırılmasına da katkıda bulunmuş oldu. Aynı zaman zarfında eğitimini yeni tamamlamış Kazak bürokratlar, Rus felsefesi ve edebiyatına aşına olmaya başladı ve en nihayetinde

²⁷ T. G. Winner, *The Oral Art and Literature of the Kazakhs of Russian Central Asia*, Durham, Duke University Press, 1958, ss. XIV, 269.

dönemin liberal, demokratik ve millî düşüncesiyle de tanıştı.²⁸

“Batılılaşmış” Kazak aydınlarının ilk temsilcisi olan Velihanov (1837-1865), aristokrat bir ailenin oğlu ve bir hanın torunuydu. Rus ordusunda subay olarak görev alan Velihanov, Dostoyevski ve diğer Rus entelektüellerinin yakın birer arkadaşı oldu. Yaratıcı bir yazardan daha ziyade bir bilim insanı, coğrafyacı ve halk bilimciydi ancak bununla birlikte eğitilmiş Kazakların sonraki nesillerine yön veren yeni bir Kazak entelektüel türünün de ilk örneğiydi. Demokrasi ve sosyal adalet fikirlerini özümsemiş bir “hakikat arayıcısı” ve rasyonalist olan Velihanov, İslam’ın ve Müslüman din adamlarının göçebe hemşehrilerinin üzerindeki etkisine kararlılıkla karşı çıktı. Velihanov’un kanısına göre İslam’ın Kazaklar üzerindeki etkisi, Bizans’ın Ruslar üzerindeki etkisinden çok daha tehlikeliydi. Her ikisi de “halkın ruhunu” bozuyor ve Velihanov’un inandığı sahidan ulusal ve tamamen özgün bir kültürün gelişmesine engel oluyordu.

19. yüzyılın sonlarında ve 20. yüzyılın başında İslam karşıtlığı, Kazak düşüncesinin karakteristiğini oluşturmaktaydı. Din adamlarına karşı takınılan bu genel tutum, zamanın Rus entelektüel çevresinin sekülerleşmiş ve agnostik görüşlerinden kaynaklandı ve eğitilmiş Kazaklar arasında yayıldı. Eğitimci İbray Altınşarin (1841-1904) ve şair Abay Kunanbayoğlu (1845-1904) gibi önde gelen Kazak entelektüelleri, yazılarında aydınlanmaya duydukları derin bağlılığı ve Müslüman din adamlarına duydukları hoşnutsuzluğu sergilediler. Bu nedenle ne 19. yüzyılın ikinci yarısında Türkler ve Müslümanlar arasında yayılan Ümmetçi ideoloji ne de Rusya’da bazı Tatarlar ve Azerbaycanlılar tarafından telkin edilen Pantürkizm, Kazaklar cephesinden herhangi bir yanıt bulamadı.

Profesör Winner, Kazakların hızlı Batılılaşma ve laikleşme sürecini büyük oranda göz ardı etmiş ve aynı zamanda 20. yüzyılın başlarında Kazaklar ve Tatarlar arasındaki manevi ve siyasi fikir ayrılıklarını da incelemeyi başaramamıştır. Bu anlaşmazlık, 1917-1919 yıllarında özellikle hiddetli bir hâl almış ve Rusya’nın Müslüman kültür ortamına 19. yüzyılın sonlarına dek yön veren Tatarların tecrit edilmesine yol açmıştır. Nihayetinde bu kopuş, Rusya’nın Türk halklarını Sovyetler Birliği’nin ayrı ayrı Türk ulusları olarak bölmüştür.

Winner’ın çalışmasının eleştiriye tabi tutulması gereken diğer sayfaları, Kazak milliyetçiliği ve onların bağımsızlık arzularıyla alakalıdır. Winner, Sovyet karşıtı muhalefetin esasen hiçbir zaman ayrılıkçı bir hareket şeklini almadığını fark etmemiştir. Örneğin Kazak özerk devletinin 1917-1919 yıllarındaki başkanı Dosmuhammedov, özerkliğin Rusya’dan tam

²⁸ age., s. 23-24.

bağımsızlık talep etmediğini, yalnızca komünizmin bozkırda yayılmasını önlemeyi hedeflediğini açıkça belirtmiştir.²⁹ Hatta Kazak milliyetçiliğinin önde gelen ismi olan Baytursınlı bile vatandaşlarını kimliklerini Ruslaşma ve Tatarlaşma riskinden korumaya davet ettiyse de tıpkı diğer çoğu Kazak liderleri gibi halkının henüz bağımsız bir devlet yapısını organize edebilecek durumda olmadığını farkındaydı.

Profesör Winner, son yüzyılda Kazak edebiyatının gelişiminin net bir resmini sunmaktadır. Sözlü yaratıcı gelenek, son derece Türk-Moğol ve göçebe özellik göstermekte olsa da yazılı edebiyat kaçınılmaz surette derin bir Rus etkisine maruz kalmıştır. Yüzyılın başında Kazak yaratıcı yazılarına halka hizmet etme popülist fikri egemen olmuştur ve Sovyet döneminde Rus nesir ve nazminin etkisi, birçok durumda her ne kadar rejim ve Parti zoruyla yaratılsa da Mayakovski gibi oldukça modernist bir şairden bile daha fazla tesirlidir.

Yaklaşık elli yıl öncesine değin hâlâ Cengiz Han'ın Orta Çağ evrelerinde yaşayan bu göçebe halkın zihinsel olarak, edebiyatı Lenin ve Mayakovski gibi son derece modern etkiler altında kalmış “Sovyet ulusu”na dönüşümünün hikâyesi enteresan hikâyelerden biridir ve “Rus Doğusu”na ilgi duyan okuyucular ve bilim insanları, bu konudaki ustalıklı sunumu için Profesör Winner’a minnettar olmalıdır. Yazar, tarih veya siyaset bilimi değil de edebiyat uzmanı olduğundan dolayı eserin yalnızca ikincil bir kısmını teşkil eden Kazak tarihine dair birtakım şüpheli yorumlar ve küçük hatalar kolayca mazur görülebilir.

Sovyetlerin komünist devrim uğruna yalnızca Rusya Müslümanlarını değil Orta Doğu ve Güney Asya'nın Müslüman dünyasını da kazanma çabalarının hikâyesi, Profesör Ivar Spector'ün yeni teksir edilmiş çalışması *The Soviet Union and The Muslim World*'de anlatılmıştır.³⁰ Bu bölgelerde bulunan ülkelerde uygulanan Bolşevik siyasetinin sistemli bir şekilde incelenmesi ve Sovyet hükûmetinin Rusya ve Asya'nın Müslümanlarına yönelik ilk bildirgesi, 1920'de Bakü'de düzenlenen Doğu Halkları Kurultayı'na katılma davetiyesi, 1934'te Moskova'da yayımlanan Doğu Komünist Partisi programı gibi oldukça ender belgelerin İngilizce olarak ve tam biçimleriyle yayımlanması, çalışmanın başlıca katkılarını oluşturmaktadır. Profesör Spector, 7 Aralık 1917'de Müslümanlara ve Doğu'nun diğer halklarına yönelik olarak yukarıda sözü edilen bildirgenin yayımlanmasının da gösterdiği gibi Doğu'da proletarya devrimi ihtimalinin, Bolşevik'in

²⁹ *Sovetskoi Kirgizskoi (Kazakh) Rebupliki*, Almatı, 1936, s. XI; krş. M. Chokaev'in *Journal of the Royal Central Asian Society*'deki makalesi, 1931, s. 406.

³⁰ I. Spector, *The Soviet Union and the Muslim World*, Washington University Press tarafından dağıtıldı, Seattle, 1959'da yayımlandı.

uluslararası programında en başından beri önemli bir mesele olduğuna dikkat çekmektedir. Batılı güçlerin tüm odağının Almanya ile olan savaşa yoğunlaştığı 1917-1919 arasındaki zorlu yıllarda, Rus Beyaz ordularının faaliyetleri, Asya'yı neredeyse üç yıl boyunca Sovyetlerle doğrudan temastan korudu. Gerçekten de Bakü'de Doğu Halkları Kurultayı'nın gerçekleştiği yıl olan 1920 yılı, Asya'da devrimci eylemlerin başlangıcı oldu. 1.300 katılımcı arasında doğu Rusya'nın ulusal gruplarından birçok delegenin yanı sıra 235 Osmanlı Türkü, 192 İranlı, birçok Arap, Çinli, Kürt vd. de bulunmaktaydı. Kurultayın açılışındaki ana konuşmada "delegeler arasındaki en büyük birlik seviyesine, Zinovyev'in Müslümanları -İngiliz emperyalistlere karşı- cihada (kutsal savaşa) çağırdığı esnada" ulaşılmıştır. Bakü kurultayı, komünistlere katılımcılar arasındaki provokatörleri ve devrimci liderleri kazanma açısından çok iyi bir fırsat sunmuş olup bu toplantıları bundan sonra Doğu komünist hareketinin başlangıcı olarak kabul edilebilmektedir.

Daha sonraki bölümlerde Profesör Spector, Sovyet hükûmeti ile Orta Doğu ülkeleri arasındaki diplomatik ilişkileri ele almakta ve Sovyetlerin Türkiye, İran ve Afganistan tarafından tanınmasının Sovyetlerin saygınlığını önemli ölçüde arttırdığına ve İngiltere'yi Lenin'in hükûmetiyle en azından düzenli temas kurmaya ittiğine dikkat çekmektedir. Kitapta 1927-1941 dönemi kabataslak bir biçimde ele alınmış ve "Sovyet-Müslüman ilişkilerinde bir durgunluk" fasılası olarak tanımlanmıştır. Ancak bu tanım doğru değildir çünkü bu yıllarda Üçüncü Enternasyonal, Orta Doğu komünist partilerinin çekirdeğini oluşturmuştur. Günümüz İran, Arap, Kürt ve Türk komünist örgüt liderlerinin çoğunluğu bu yıllarda partiye katılmış ve tek bir Orta Doğu ülkesinin dahi Komünizmle aktif olarak mücadele etmediği bu yıllarda devrimci provokasyona başlamıştır. Özetle, Sovyet-Orta Doğu ilişkilerinin 2. Dünya Savaşı sırasındaki ve savaş sonrasındaki dönemleri birbirleriyle alakalıdır ve bu sayfalarda bulunabilecek pek az sayıda yeni materyal vardır. Son bölüm olan "Müslüman Dünyasında Sovyet Kültürel Etkisi" ise daha ilginç bir mevzudur. Anlaşıldığı üzere son savaştan bu yana Rus ve Sovyet edebiyatı Orta Doğu'nun Müslüman ülkelerinde, özellikle de Araplar arasında büyük bir okuyucu kitlesi kazanmıştır. Bazı Mısır, Suriye ve Lübnan süreli yayınları düzenli olarak Rus edebiyatından çevrilere veya bununla ilgili makalelere sayfalar ayırırken Sovyet filmlerinin gösterimleriyle Sovyet sanatçılarının gösterileri, Arap entelektüellerini ve orta sınıfı Sovyet kültürünün ve devletinin belli başlı kalıplarından ve sorunlarından haberdar etmiştir.

Profesör Spector, araştırmasında Sovyet-Müslüman ilişkileri hususunda tam ve hatta tutarlı bir çalışma sunmamış olsa da Sovyet dış politikasının

ve kültür politikasının bu az incelenmiş yönüyle alakalı bazı önemli bulgu ve verileri bir araya getirerek yararlı bir çalışma yürütmüştür. Araştırması Sovyetler'in kendi Müslüman nüfusuna karşı tutumlarındaki bocalamalarının anlaşılmasına katkıda bulunmuştur ve bu bocalamalar, büyük ölçüde dış ilişkilerin ve propagandanın taleplerine koşullanmış durumdadır.

Bu çalışma, Orta Doğu'daki ideolojik ve siyasi eğilimlerle ilgili George Lenczkowski ve Walter Z. Laqueur'un Yakın Asya ülkelerindeki komünizmi ve Sovyetler Birliği'nin onlarla olan ilişkilerinin değerli bir resmini aktaran kitapları gibi yakın zamanda yapılmış diğer çalışmalarla başarılı bir biçimde zenginleştirilebilir.³¹ Bu makalede, Rusya'nın Müslümanları hakkındaki Amerikan araştırmalarının daha teferruatlı bir değerlendirmesi yapılamaz ancak bu temel yayınlardan açıkça anlaşıldığı üzere Amerikan bilim dünyası, bu alandaki başlangıç merhalesini aşmış ve Rus tarihinin bu körpe ve şimdiye dek keşfedilmemiş kısmına yönelik birçok saygın çalışmaya şimdiden katkıda bulunmaya başlamıştır.

Etik Komite Onayı: Araştırmada etik kurul iznine gerek yoktur.

Mali Destek: Araştırma için herhangi bir mali destek alınmadı.

Çıkar Çatışması: Yazar, çıkar çatışması olmadığını beyan eder.

Ethical Committee Approval: Ethical committee approval is not required for this research.

Funding: This research received no external funding.

Conflicts of Interest: The author declares no conflicts of interest in this study.

³¹ George Lenczkowski, *The Middle East in World Affairs*, Cornell University Press, 1956; ve Walter Z. Laqueur, *Communism and Nationalism in the Middle East*, New York, F. Praeger, 1956.

Extended Summary

In this article, Serge A. Zenkovsky examines various works on the Moslem regions of the Russia from different authors with highlighting their strengths as well as their shortcomings and errors.

At the beginning of this article, Eugene Schuyler's two-volume study named *Turkistan*, which appeared as a result of his extensive journey to the Central Asian territories conquered by the Russians during his service as an American consul in Moscow, is mentioned. This work created from American testimony about Russia's vast Moslem region remains the best first-hand report to date and was the first of a series of publications dealing with Russia's Islamic territories in the late nineteenth and early twentieth centuries and reaching a relatively large circulation in that country. In his study, Schuyler stated that the tsarist-specific policies in the non-Russian eastern regions of the empire differed markedly from the colonial systems of Western European powers and mentioned the characteristic features of Russian policy in Turkestan.

In 1917, the Russian Revolution increased interest in the "Oriental" nationalities and provinces of Russia where its interests lay, and thus the evolvment of Russia's Moslems found quite a few commentators among American journalists, political observers and scholars. However, at this point it seems that many of the authors were little prepared to conduct a study on the cultural and social evolution of the Turkic peoples.

Research in this field entered a new phase in the early 1950s when scholars rather than tourists and politicians began to conduct studies on these various national and cultural groups. During this period, the Russian Research Center at Harvard University became the main center for Russian-Islamic studies in this country. Richard Pipes, who served as a Professor of Russian History at this institution, was one of the first individuals to initiate historical investigations into the Turkic peoples of the Soviet Union, and his article on the Bashkirs and their activities during the 1917-1922 civil war is considered a pioneering study in this field. In his distinguished work published in 1954 titled *Formation of the Soviet Union*, he dedicated several sections to the Moslem regions of Russia with the part concerning Communist Moslems attracting particular interest. In this section, Professor Pipes demonstrated that Moslems were not immune to revolutionary and Communist propaganda and that a significant number of Soviet Moslems provided substantial support in the struggles against the White Russian armies. Dr. Firuz Kazemzadeh, another young Harvard historian, explained the national aspirations of the Transcaucasian people and their efforts to establish their own state in a clear and effective manner in his work *The Struggle for Transcaucasia* published in 1951. The parts about Azerbaijanis, the main Moslem group of the region in the work in question offer an interesting reading experience. The early history of Central Asia also captured the interest of Richard Frye, a Harvard Orientalist, who published the *History of Bukhara* in 1954. Edward Sokol, the author of *The Revolt of 1916 in Russian Central Asia*, during the time these works were created, deserves particular mention as he is the first person to provide a comprehensive

and relatively impartial explanation of the events in Central Asia in 1916 and the conflict between the native people of Central Asia and the tsarist regime.

After discussing these studies, Zenkovsky mentions four works that are entirely based on Russian-Moslem relations. Among these books, Charles W. Hostler's book, *Turkism and the Soviets*, published in 1957, is placed first in the research due to its broad and encompassing approach. The most intriguing aspect of Hostler's study is the origin and rise of Turkic nationalism. The author notes that since their emergence on the historical stage, militant nationalism has been a distinguishing characteristic of the Turkish political attitude, providing examples of the Turkic peoples capacity to dominate and assimilate foreign nations. However, according to this critics perspective, the question remains debatable whether the dynamic expansion movements of the early Turkic conquerors can be interpreted as an expression of nationalism. In conclusion, while the statistical data presented about Turkic peoples and the pages concerning national opposition in *Turkism and the Soviets* contain some inaccuracies, they are generally well-regulated and useful. Alexander G. Park's pioneering work, *Bolshevism in Turkestan, 1917-1927*, is significant in that it discusses the daily functioning of the regime and categorizes the international supporters of the regime, while also addressing the Moslems who were appointed to public positions and rose in status. The most valuable part of Park's research is the narrative of efforts to incorporate more locals into the Soviet police, party ranks, and administrative bodies, with Jadids providing favorable tools for this endeavor. Ultimately, this book presents a broad picture of the first ten years of Sovietization in Turkestan, concluding that despite the remarkable successes of Soviet propaganda and educational efforts, the local population did not permanently gain any significant portion and that these activities led to a new form of exploitation. In the third book examined, *The Oral Art and Literature of the Kazakhs of Russian Central Asia*, Thomas G. Winner discusses the Kazakhs' approach to Islam by addressing their folklore, writings, and to some extent their cultural development, while providing examples from Kazakh intellectuals. Although Winner largely overlooks the rapid Westernization and secularization process of the Kazakhs and fails to successfully explore the ideological differences between Kazakhs and Tatars in the early twentieth century, he presents a clear picture of the development of Kazakh literature in the last century. The last book Zenkovsky examined was Ivar Spector's *The Soviet Union and the Muslim World*, which included findings about the diplomatic relations between the Soviets and the Moslem world of the Middle East and Southern Asia. In the research, it was pointed out that the work was not complete and consistent, but it was still stated that it contributed to understanding the vasillations of the Soviets in their attitudes towards their Moslem population.

TÜRK DÜNYASI DİL VE EDEBİYAT DERGİSİ

ETİK İLKELER VE YAYIN POLİTİKASI

Yayın Etiği Beyanı: Yayınlama sürecine dâhil olan tüm tarafların (yazarlar, yayın kurulu ve hakemler) etik davranış standartlarına uygun karar vermesi gerekir. Yüksek etik standartlarını garanti altına almak için *Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi*, tüm taraflar için uluslararası standartlar geliştirmiştir. Dergi, tüm tarafların bu standartlara uymalarını beklemektedir. En iyi yayın etiği standartları desteklenir ve yayın yanlış uygulamalarına (publication malpractices) karşı mümkün olan tüm önlemler alınır. *Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi* yayıncı olarak yayıncılığın tüm aşamalarında vesayet görevini son derece ciddiye alır, etik ve diğer sorumluluklarını kabul eder.

Yazarlar için Uluslararası Standartlar

Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi, bir makalenin tüm yazarlarından imzalı bir başvuru mektubu istemez ve yazarlara emir verici uygulamalarda bulunmaz. *Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi*'ne başvuran tüm yazarların uluslararası standartlara [Yayın Etiği Komitesinin (COPE) belirlediği etik ilkeler: <https://publicationethics.org/>] gönüllü olarak uyması beklenir.

Yazarlar, yazılarının özgün eserleri olduğunu onaylamalıdır. İntihal, uydurmacılık, sahtecilik, yinelenen yayın, veri üretimi vb. yasaktır.

Yazarlar, araştırmaya katılanlara fiziksel ve yasal zarar vermemelidir ve psikolojik istismarda bulunmamalıdır. Yazarlar ayrıca araştırmalarına katılanlara özel yaşama gizlilik ve anonimlik garantisi vermemelidir.

Yazarlar, araştırmayı destekleyen kişileri ya da kurumları (sponsor) tanımlamalıdır.

Yazarlar, makalenin daha önce yayımlanmadığını ve şu anda başka bir yerde yayımlanmak üzere değerlendirilmediğini onaylamalıdır.

Yazarlar, yazılarının oluşturulmasında kullanılan tüm kaynakları, “**Kaynakça**” listesine eklediğinden emin olmalıdır.

Bir yazar, yayımlanmış eserinde önemli bir hata veya yanlışlık olduğunu keşfettiğinde derhâl dergi yayın yönetmenini (editör) veya yayıncısını haberdar etmek ve makaleyi geri çekmek veya düzeltmek için yayın yönetmeniyle (editör) iş birliği yapmak zorundadır.

Yazarlar, herhangi bir çıkar çatışmasıyla ilgili durumu *Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi*'ne bildirmelidir.

Yayın Kurulu için Uluslararası Standartlar

Yayın yönetmeninin (editör) ve Yayın Kurulu üyelerinin uluslararası standartlarına uyması gerekmektedir. *Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi*'nin yayın yönetmeninin (editör) ve Yayın Kurulu üyelerinin uluslararası standartlara [Yayın Etiği Komitesinin (COPE) belirlediği etik ilkeler: <https://publicationethics.org/>] gönüllü olarak uyması beklenir.

Yayın Kurulu, gönderilen tüm yazılara ilişkin bilgileri gizli tutmalıdır.

Yayın Kurulu, gönderilen yazılar için yayın kararları almaktan sorumludur.

Yayın Kurulu, okuyucuların ve yazarların ihtiyaçlarını karşılamak için çaba sarf etmelidir.

Yayın Kurulu, *Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi*'nin kalitesini yükseltmek için çaba sarf etmelidir.

Yayın Kurulu, bilimsel kaliteye ve özgünlüğe en üst düzeyde önem vermemelidir.

Yayın Kurulu; gerektiğinde düzeltmeler, açıklamalar, geri çekilmeler ve özürler yayımlamaya her zaman hazır olmalıdır.

Hakemler için Uluslararası Standartlar

Hakemlerin, hakemlik davetini kabul ettikten sonra uluslararası hakemlik standartlarına uyması gerekmektedir. *Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi*'nin hakemlerinin uluslararası standartlara [Yayın Etiği Komitesinin (COPE) belirlediği etik ilkeler: <https://publicationethics.org/>] gönüllü olarak uyması beklenir.

Hakemler, yazıyı ilişkin bilgileri gizli tutmalıdır.

Hakemler, makalenin yayımlanmasını reddetmek için sebep olabilecek tüm bilgileri Yayın Kurulunun dikkatine sunmalıdır.

Hakemler, makaleleri bilimsellik açısından değerlendirmelidir.

Hakemler; yazıları yalnızca özgünlüklerine, önemlerine ve derginin alanlarına uygunluğuna göre tarafsız olarak değerlendirmelidir.

Hakemler, herhangi bir çıkar çatışması hakkında *Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi*'ne bildirimde bulunmalıdır.

Tüm yazılar, *Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi* tarafından çeşitli intihal tespit araçları kullanılarak intihal kontrolüne tabi tutulmaktadır. Yazarlar, öz intihal dâhil, intihalden kesinlikle kaçınmalıdır. Benzerlik raporunun %12'yi geçen sonuçların bulunduğu yazılar *Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi* tarafından yayımlanmayacaktır. *Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi*'ne gönderilen makaleler özgün, daha önce yayımlanmamış veya başka bir yerde yayımlanmaya sunulmamış olmalıdır.

Yayın yönetmeni (editör), makalelerin yayımlanmasını belirlemek ve kötü niyetli davranışları (misconduct) önlemek için gönderilen makaleleri kontrol eder. Bir araştırma kötü niyetli olarak tanımlanırsa yayın yönetmeninin (editör) ve hakemlerin geri bildirimlerine göre, yazının geri çekilmesinden veya düzeltilmesinden ilgili yazar sorumludur.

Onay Politikası

Yazar veya yazarlar, etik ve yasal standartlara uymalı ve araştırmaya katılanlar;

- Kendileri hakkında bir araştırma yapılacağı konusunda,
- Katılımın gönüllülük esasında olduğu, katılmayı reddetmenin bir cezasının olmadığı ve katılımcıların herhangi bir zamanda ceza almadan çekilebilecekleri konusunda,
- Araştırmanın amacı ve araştırmada izlenecek prosedür hakkında,
- Araştırmayla ilgili soruların yanıtları için size ulaşabilecekleri iletişim bilgileri konusunda,
- İş birliği yapmayı kabul etmeleri durumunda onları etkileyebilecek herhangi bir risk ve rahatsızlık hakkında,
- Katılımın olası doğrudan yararlarının (örneğin makalenin veya bölümün bir kopyasının alınması) olduğu konusunda,
- Gizliliğinin nasıl korunacağı konusunda bilgilendirilmelidir.

Ücret Politikası

Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi, hiçbir ad altında yazardan/yazarlardan veya bunların kurumlarından ücret almaz.

Dergide yayımlanan yazılar için *Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu ile Bağlı Kuruluşları Telif Hakkı, Yayın ve Satış Yönetmeliği*'ne göre yazarlara telif, hakemlere inceleme ücreti ödenmektedir (<https://www.ayk.gov.tr/s12-mevzt/c37-yoenetmelikler/telf-hakki-yayin-ve-sati-yoenetmel/>).

Etik olmayan bir durumla karşılaşıldığında lütfen turkdunyasi@tdk.gov.tr adresine e-posta yoluyla bildiriniz.

YAYIN İLKELERİ

Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi, yılda iki sayı (Mart, Ekim) olmak üzere hem basılı hem de elektronik olarak yayımlanır.

Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi 'nde Türk yazı dilleri, lehçeleri ve edebiyatlarının tarihi ve günümüzdeki özelliklerini, eserlerini, yazarlarını, sorunlarını ele alan bilimsel yazılarla dil ve edebiyat araştırmalarına yer verilmektedir.

Yayımlanmak üzere dergiye gönderilen yazılar, hiçbir yerde yayımlanmamış olmalı ve başka bir derginin yayım süreci dâhilinde bulunmamalıdır. Kongrelerde sunulan bildiriler ve konferans metinleri, yayımlanmamış ve derginin yayım ilkelerine uygun hâle getirilmiş olmak kaydıyla dergide yayımlanabilir.

Derginin genel yayım dili, Türkiye Türkçesidir. Bununla birlikte çağdaş Türk yazı dilleriyle yazılmış yazılara ve İngilizce, Almanca, Fransızca, Rusça yazılmış yazılara da yer verilmektedir.

Yazının çağdaş Türk lehçelerinden birisinde yazılmış olması durumunda önce yazılan lehçede başlık, özet ve anahtar kelimeler; sonra Türkiye Türkçesi ile başlık, özet ve anahtar kelimeler; daha sonra İngilizce başlık, özet ve anahtar kelimeler yazılmalıdır.

YAZIM VE GÖNDERİM KURALLARI

Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi, makale başvurularını <https://giris.ayk.gov.tr> adresinde yer alan YAYSİS (Yayım Takip Sistemi) üzerinden kabul etmektedir. Yayım sürecinin bütün aşamaları buradan yürütülür ve her aşamada yazar bilgilendirilir. Posta veya e-posta yoluyla yapılan başvurular yayım sürecine alınmaz.

- Dergiye gönderilen yazıların derginin amaç ve kapsamına uygun olması gerekmektedir.
- Makaleler, hakemlere doğrudan YAYSİS üzerinden (yazarın yüklediği dosyada değişiklik yapılmadan) yönlendirilmektedir. Makale üzerinde ve yüklenen dosya adında, yazar-hakem gizliliğini sağlama amacıyla makalenin sahibini tanımlayıcı herhangi bir bilgi olmamalıdır.
- Yazıların düzeni, başlıklandırma, şekil, tablo, kaynakça ve atıf sistemi için APA 7 kurallarına uyulması gerekmektedir.
- Makale gönderilirken şablon dosyasının kullanılması gerekmektedir. Dosya [buradan](#) indirilebilir.
- Makaleler ile birlikte telif formunun da gönderilmesi gerekmektedir. Burada verilen bilgiler üzerinde daha sonra herhangi bir değişiklik yapılamaz. Dosyayı [buradan](#) indirebilirsiniz.
- Makalelerde Türk Dil Kurumu *Yazım Kılavuzu*'na (kısaltmalar dâhil) uyulmalıdır.
- Dergiye gönderilecek araştırma makalelerinin 3.000-10.000 arasında kelime sayısına sahip olması gerekmektedir. Saha çalışmasına dayalı makalelerde bu sınır Yazı Kurulunun izni ile aşılabılır. Ayrıca Yazı Kurulu tarafından alınan öncü isimlerinden talep edilen yazılarda bu sınır aranmaz. Kitap değerlendirme yazılarında bu sınırlama 1500-2500 kelime arasında uygulanır. Tartışma türündeki yazılarda 2.500-5.000, yayım yönetmenine (editör) mektup türündeki yazılarda ise 750-1.500 kelimelik bir sınırlama uygulanır.
- Makalelerin Türkçe ve İngilizce ile en az 200, en fazla 250 kelimelik özetleri ve bu iki dilde anahtar kelimeleri yazının ilk sayfasında yer almalıdır. Makalelerin kaynakça bölümünden sonra en az 700, en fazla 1.000 kelimelik ayrıntılı İngilizce özeti (Extended Summary) verilmelidir.
- Yayım kararını takiben yazar sayısının birden fazla olması hâlinde araştırmacı katkıları (CRediT yazar beyanı), etik kurul, çıkar çatışması ve varsa destek-teşekkür beyanı şablon dosyasına uygun olarak kaynakçadan önce belirtilmelidir.

SAYFA DÜZENİ İLKELERİ

- Makalede Times New Roman yazı tipi (fontu) kullanılmalıdır. Ancak bazı alanların gereği olarak yazım esnasında özel yazı tipi (fontu) kullanılmışsa bu yazı tipleri (fontlar) sisteme yüklenmelidir.
- Öz (abstract) sağ ve sol taraflardan 2 cm daha içeride, 10 yazı büyüklüğü (punto) ve tek satır aralığıyla yazılmalıdır.
- Makale MS Word dosyası olarak hazırlanmalıdır. Makalede sayfa düzeni şu şekilde olmalıdır:

Metin boyutu: 11 yazı büyüklüğü (punto)

Dipnot boyutu: 9 yazı büyüklüğü (punto)

Paragraf aralığı: 6 nk

Paragraf girintisi: 1,25 cm

Üst-alt-sağ-sol kenar boşlukları: 3 cm

Satır aralığı: tek

- Makalede dipnotlar yer alacaksa tek satır aralığı ve 0 nk paragraf aralığında, 9 yazı büyüklüğü (punto) ile yazılmalıdır.
- Makalede 40 kelimeyi geçen doğrudan alıntılar sağ ve sol taraflardan 1,5 cm içeride ve 10 yazı büyüklüğü (punto) ile yazılmalıdır.

MAKALEDE KAYNAK GÖSTERME

- Kaynaklar APA 7'ye göre düzenlenmelidir.
- Kullanılan bütün kaynaklar makalenin sonunda “**Kaynakça**” adı altında verilmelidir.
- Kaynakçada yer alan bütün kaynaklar, makalenin doğru indekslenebilmesi için Latin alfabesi ile yazılmalıdır.

Kitaplarda:

Metin içinde: (Korkmaz, 1992, s. 37)

Eserin “**Kaynakça**” bölümündeki yazımı şu şekilde olmalıdır:

Korkmaz, Z. (1992). *Atatürk ve Türk dili - belgeler*. Türk Dil Kurumu.

Makalelerde:

Metin içinde: (Gözaydın, 2001, s. 585)

Makalenin “**Kaynakça**” bölümündeki yazımı şu şekilde olmalıdır:

Gözaydın, N. (2001). Atatürk dönemi ile ilgili Almanya Dış İşleri arşivindeki belgeler - VII. *Türk Dili*, 599, 575-586.

Tezlerde:

Metin içinde: (Öner, 1995, s. 94)

Tezin “**Kaynakça**” bölümündeki yazımı şu şekilde olmalıdır:

Öner, M. (1995). *Bugünkü Kıpçak Türkçesi, Tatar, Kazak ve Kırgız şivelerinin karşılaştırmalı grameri* (Tez No. 42427) [Doktora tezi, Ege Üniversitesi]. Yükseköğretim Kurulu Ulusal Tez Merkezi.

Tablo ve Şekiller

Tablo numaraları ve açıklamaları tablonun üstünde

Tablo 1:

şeklinde 10 yazı büyüklüğü (punto) ile yazılmalı ve ortalımalıdır.

Tablo içi metinlerde yazı büyüklüğü (punto) 9, satır aralığı tek, paragraf aralığı 0 nk olmalıdır.

Tablo, sayfaya ortalımalıdır.

Şekil numaraları ve açıklamaları şeklin altında

Şekil 1:

biçiminde 10 yazı büyüklüğü (punto) ile yazılmalı ve ortalımalıdır.

Şekil, sayfaya ortalımalıdır.

Bu ilkelere uymayan makaleler değerlendirmeye alınmaz.

TURKISH WORLD JOURNAL OF LANGUAGE AND LITERATURE **ETHICAL PRINCIPLES AND PUBLICATION POLICY**

Publication Ethics Statement: All parties involved in the publication process (authors, editorial board, and reviewers) must make decisions in accordance with ethical behavior standards. To ensure high ethical standards, the *Turkish World Journal of Language and Literature* has developed international standards for all parties. The journal expects all parties to comply with these standards. The best publication ethics standards are supported, and all necessary measures are taken to prevent publication malpractices. As a publisher, the *Turkish World Journal of Language and Literature* takes its guardianship role at all stages of publishing very seriously and accepts its ethical and other responsibilities.

International Standards for Authors

The *Turkish World Journal of Language and Literature* does not require a signed submission letter from the authors of articles, nor does it impose prescriptive practices on authors. All authors submitting to the *Turkish World Journal of Language and Literature* are expected to voluntarily adhere to international standards (ethical principles established by the Committee on Publication Ethics (COPE): <https://publicationethics.org/>). Authors must confirm that their works are original. Plagiarism, fabrication, falsification, duplicate publication, data production, etc., are prohibited. Authors must ensure that their research does not cause physical or legal harm to participants and should not engage in psychological abuse. Authors must also guarantee the privacy and anonymity of participants in their research. Authors must identify individuals or institutions (sponsors) supporting their research. Authors must confirm that the article has not been previously published and is not currently under consideration elsewhere. Authors must ensure that all sources used in the preparation of their article are included in the reference list. If an author discovers a significant error or inaccuracy in their published work, they must immediately notify the journal's editor or publisher and cooperate with the editor to retract or correct the article. Authors must disclose any conflicts of interest to the *Turkish World Journal of Language and Literature*.

International Standards for the Editorial Board

The editor and members of the Editorial Board must adhere to international standards. The editor and members of the Editorial Board of the *Turkish World Journal of Language and Literature* are expected to voluntarily comply with international standards (ethical principles established by the Committee on Publication Ethics (COPE): <https://publicationethics.org/>).

The Editorial Board must keep information about submitted articles confidential.

The Editorial Board is responsible for making publication decisions regarding submitted articles.

The Editorial Board should strive to meet the needs of both readers and authors.

The Editorial Board should make efforts to improve the quality of the *Turkish World Journal of Language and Literature*.

The Editorial Board must prioritize scientific quality and originality at the highest level.

The Editorial Board should always be ready to publish corrections, explanations, retractions, and apologies when necessary.

International Standards for Reviewers

Once reviewers accept an invitation to review, they must comply with international peer review standards. Reviewers of the *Turkish World Journal of Language and Literature* are expected to voluntarily adhere to international standards (ethical principles established by the Committee on Publication Ethics (COPE): <https://publicationethics.org/>).

Reviewers must keep information regarding the article confidential.

Reviewers must inform the Editorial Board of any information that could result in the rejection of the article's publication.

Reviewers must evaluate articles scientifically.

Reviewers must assess articles impartially based on their originality, significance, and relevance to the journal's fields.

Reviewers must notify the *Turkish World Journal of Language and Literature* of any conflicts of interest.

All articles are subjected to plagiarism checks by the *Turkish World Journal of Language and Literature* using various plagiarism detection tools.

Authors must strictly avoid plagiarism, including self-plagiarism.

Articles with similarity reports exceeding 12% will not be published by the *Turkish World Journal of Language and Literature*.

Articles submitted to the *Turkish World Journal of Language and Literature* must be original, unpublished, and not submitted for publication elsewhere.

The editor is responsible for determining the publication of articles and preventing misconduct. If a research work is identified as malicious, the author is responsible for retracting or correcting the article according to feedback from the editor and reviewers.

Approval Policy

The author or authors must comply with ethical and legal standards, and participants in the research must be informed about the following:

- That the research will be conducted about them,
- That participation is voluntary, there is no penalty for refusal, and participants can withdraw at any time without facing any penalty,
- The purpose of the research and the procedures to be followed in the research,
- The contact information where they can reach out to ask questions about the research,
- Any risks or discomforts that may affect them if they agree to participate,
- Any potential direct benefits from participation (e.g., receiving a copy of the article or chapter),
- How their confidentiality will be protected.

Fee Policy

The *Turkish World Journal of Language and Literature* does not charge any fees from the author(s) or their institutions under any circumstances.

According to the relevant regulations, copyright fees are paid to authors, and review fees are paid to reviewers (<https://www.ayk.gov.tr/s12-mevzt/c37-yonetmelikler/telf-hakki-yayin-ve-sati-yonetmel/>).

AUTHOR GUIDELINES

The *Turkish World Journal of Language and Literature* publishes scientific studies on contemporary and historical aspects of modern Turkic written languages, dialects, and literatures. The journal also includes articles related to translation studies and comparative literature.

The journal is published biannually (March, October) in both print and electronic formats.

The journal's audience is composed of researchers, students, and professionals from related academic institutions and organizations.

The primary publication language of the journal is Turkish. However, the Editorial Board may also include scientific articles written in modern Turkic written languages as well as English, German, French, and Russian. All published articles include Turkish and English titles, author and institution information, funding disclosures if applicable, and keywords. The text of all articles and references are formatted using Latin letters to facilitate computer reading.

SUBMISSION GUIDELINES

The journal accepts article submissions through YAYSIS (Publication Tracking System) available at <https://giris.ayk.gov.tr>. All stages of the publication process are managed through this system, and the authors are informed at every stage. Submissions made by mail or e-mail are not considered.

- The articles submitted to the journal must comply with the aims and scope of the journal.
- Articles are directed to the reviewers through YAYSIS (without any changes made to the file uploaded by the author). There should be no identifying information about the author in the article or in the file name, to maintain author-reviewer confidentiality.
- The articles must adhere to APA 7 rules for formatting, headings, figures, tables, references, and citation systems.
- The template file must be used when submitting articles. The template file can be downloaded from [here](#).
- Along with the articles, the copyright form must also be submitted. No changes can be made to the information provided later. You can download the file from [here](#).
- Articles must comply with the Turkish Language Institutions's *Yazım Kılavuzu* (Writing Guidelines) (including [abbreviations](#)).
- Research articles submitted to the journal must be between 3000 and 10,000 words. This limit can be exceeded with the permission of the Editorial Board for articles based on fieldwork. Additionally, this limit is not enforced for articles requested from leading figures in the field by the Editorial Board. For book review articles, the word limit is between 1.500 and 2.500 words. For discussion articles, the limit is 2.500-5.000 words, and for letters to the editor, it is 750-1.500 words.
- Articles must have abstracts in both Turkish and English of at least 200 and at most 250 words, along with keywords in both languages on the first page. After the references section, an extended English abstract of at least 700 and at most 1000 words must be included.
- After the publication decision, if there is more than one author, researcher contributions ([CRediT author statement](#)), ethical committee approval, conflict of interest, and if applicable, funding or acknowledgment statements must be provided before the references section in accordance with the template file.

PAGE LAYOUT GUIDELINES

- The article must use the Times New Roman font. However, if special fonts are required for certain fields, these fonts must be uploaded to the system.
- Abstracts should be indented 2 cm from both the left and right sides, in 10-point font, with single line spacing.
- The article should be prepared as an MS Word document. The page layout should be as follows:

Text size: 11-point font

Footnote size: 9-point font

Paragraph spacing: 6 pt

Paragraph indent: 1.25 cm

Margins (top, bottom, right, left): 3 cm

Line spacing: single

- Footnotes, if included, should be in 9-point font, with single line spacing and no paragraph spacing.
- Direct quotations longer than 40 words should be indented 1.5 cm from both sides and written in 10-point font.

REFERENCING IN THE ARTICLE

- References should be formatted according to APA 7 guidelines.
- All references used must be listed under “References” at the end of the article.

For books:

In-text: (Korkmaz, 1992, p. 37)

In the References section, it should be written as:

Korkmaz, Z. (1992). *Atatürk ve Türk dili - belgeler*. Türk Dil Kurumu.

For articles:

In-text: (Gözaydın, 2001, p. 585)

In the References section, it should be written as:

Gözaydın, N. (2001). Atatürk dönemi ile ilgili Almanya Dış İşleri arşivindeki belgeler- VII. *Türk Dili*, 599, 575-586.

For theses:

In-text: (Öner, 1995, p. 94)

In the References section, it should be written as: Öner, M. (1995). *Bugünkü Kıpçak Türkçesi, Tatar, Kazak ve Kırgız şivelerinin karşılaştırmalı grameri* (Tez No. 42427) [Doktora tezi, Ege Üniversitesi]. Yükseköğretim Kurulu Ulusal Tez Merkezi.

Tables and Figures

- Table numbers and titles should be written above the table, in 10-point font, and centered:

Table 1:

- The text inside tables should be in 9-point font, with single line spacing and no paragraph spacing. Tables should be centered on the page.
- Figure numbers and captions should be written below the figure, in 10-point font, and centered:

Figure 1:

- Figures should be centered on the page.
- Articles that do not adhere to these principles will not be considered for review.

Articles that do not adhere to these principles will not be considered for evaluation.

